

Приповетке: књига VII, 1939.

Садржај

Валођа

Кнегиња

Невоља

Жељна сна

Хладна крв

Досадна историја једног живота

Наступ

Шампањац

У изгнанству

Отац

Жена

221.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**САБРАНА
ДЕЛА**

II 882

А. П. ЧЕХОВ
САБРАНА ДЕЛА У 14 КЊИГА

УРЕДНИК
М. М. ПЕШИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА
БЕОГРАД

1939

114
11.11.11
А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА VII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

ПРИПОВЕТКЕ
РОКЛОН

„ФИН“

СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку

Београд, Обилићов Венац 30
Телефон 23-150

С РУСКОГ ПРЕВЕЛИ:
МИТАР МАКСИМОВИЋ
МИЛАН ПЕТРОВИЋ - ШИБИЦА
КОСАРА ЦВЕТКОВИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

САДРЖАЈ

	Стр.
Валођа. Превод Митра Максимовића	9
Кнегиња. Превод Митра Максимовића	29
Невоља. Превод Милана Петровића	48
✓ Жељна сна. Превод Милана Петровића	57
Хладна крв. Превод Косаре Цветковић	65
Досадна историја једног живота. Превод Милана Петровића	90
Наступ. Превод Милана Петровића	173
Шампањац. Превод Милана Петровића	205
У изгнанству. Превод Милана Петровића	213
Отац. Превод Митра Максимовића	226
Жена. Превод Милана Петровића	237

Приповетке

ВАЛОЋА

Једне летње недеље, око пет часова по подне, Валоћа, момче од седамнаест година, ружан, слабуњав и снебивљив, седео је у хладњаку на летњиковцу код Шумихиних и осећао се невесео. Његове сетне мисли ишле су у три правца.

Прво, сутра у понедеоник, имао је да полаже испит из математике. Он је знао да ће, ако сутра не изради писмени задатак, бити искључен из школе, јер је он ове године шести разред понављао а целе године имао је из алгебре оцену: слабу.

Друго, овај боравак код Шумихиних, богатог света који претендује на аристократизам, био је сталан повод бола за његово честољубље. Њему се чинило да m-те Шумихина и њене сестричине гледају и на њега и на његову тамап као на сиротне сроднике и на готоване који се код њих из милости хране; да оне нимало не цене његову тамап и да јој се потсмевају.

Једном је случајно могао да чује како је m-те Шумихина говорила на тераси својој кузини Ани Фјодоровној како се Волоћина тамап још увек моди и гизда, како никад не плаћа кад на картама изгуби, и има пик на туђе штифлетне и туђ дуван.

Валођа је свакидан молио татап да не иде код Шумихиних, предочавао јој је какву бедну улогу она игра код те надуте господе; убеђивао ју је, говорио јој грубости, — али ова, лакомислена, размажена жена која је проћердала у свом веку два велика имања — своје и мужевљево — коју је увек нешто вукло вишим круговима, — никако није могла да га разуме, те је Валођа по двапут недељно морао да је прати у тај мрски му богаташки летњиковац.

Треће, младић ни на часак није могао да се ослободи чудноватог, непријатног осећања које за њега беше нешто сасвим ново... Њему се чинило да се он заљубио у кузину и гошћу Шумихине, Ану Фјодоровну. То беше несташна, грлата и смешљива госпа од једно тридесет година, здрава, једра, румена, са облим раменима, са округлом пуном брадом и са сталним смешком на лепим уснама.

Она није била ни лепа ни млада — Валођа је то врло добро знао, али однекуд он просто није могао да не мисли о њој, да не гледа у њу кад би она, играјући крокета, слегала својим пуначким раменима и кретала гипким леђима, или кад би, после дугог смеха и јурења по степеницама, падала у наслоњачу те би, зажмиравши, задихана, давала себи изглед да је нешто стеже и гуши у грудима.

Била је удата. Њен муж, један озбиљан архитекта, долазио би једанпут недељно у летњиковац, поштено би се испавео па би се освежен враћао назад у варош.

То чудновато осећање почело је код Валође тиме што је он тек наједном, без икаквог видног узрока, омрзнуо тог архитекту и радовао се сваки пут кад би се овај опет враћао у варош.

У овај мах, седећи у хладњаку и мислећи о свом сутрашњем испиту и о татап с којом се сви потсмевају, осећао је неодољиву жељу да види Њуту (тако су звали Ану Фјодоровну), да чује њен смех, шуштање њене хаљине...

Та жеља није личила на ону чисту, поетичну љубав коју је он знао из романа и о којој је маштао свако вече кад би легао; она беше чудновата, непојмљива, он је се стидео и бојао као нечега врло ружног и нечистог, што је тешко и самом себи признати...

— То није љубав, — говораше он себи. — У жене од тридесет година па још удате — нико се не заљубљује... То просто мирише на обичну прељубу... Да, да — на прељубу...

Размишљајући о прељуби, он се сети своје не-савладљиве бојажљивости, своје голобрадости, бубуљица на лицу, својих узаних кинеских очију, замисли себе напореда уз Њуту — и та заједница, тај пар му се учини немогућан. И тада би одмах похитао да замисли себе лепим, смелим, оштроумним, одевеним по последњој моди...

У највећем жеку таквог маштања, кад је он, згурен и загледавши се у земљу, седео у мрачном углу хладњака, зачуше се неки лаки кораци. Неко тихо иђаше дрворедом. Ускоро се кораци нису чули, а на улазу се на часак указа нешто бело.

— Има л' ту кога? — запита женски глас.

Валођа познаде тај глас па уплашено диже главу.

— Ко је ту? — запита Њута улазећи у хладњак. — А, то сте ви, Валођа? А шта ви ту младићу, радите? Размишљате? И како је само могућно непрестано тако мислити, мислити, мислити? ... Па човек може тако памећу да помери!

Валођа устаде па се као занет загледа у Њуту. Она се враћала из купатила. Преко рамена јој је висио чаршав и чулав пешкир, а испод белог свиленог рупца на глави провириваху јој мокри увојци косе, прионули уз чело. Од ње је миришао влажан, хладњикав дах од купатила и од бадемовог сапуна. Од брзог хода била је задихана. Горње дугме њене блузе беше откопчано, тако да јој је младић видео и врат, и груди.

— А што ви ћутите? — запита га Њута, загледавши се у Валођу. — Непристојно је да ћутите кад једна дама с вама говори. Их, какав сте ви грмаљ, Валођа! Завукли сте се ту па ћутите и мудрујете као какав дрвени филозоф. Ни мрве живота и огња нема у вама! Одвратни сте, богами... Та у вашим годинама треба да се живи: — ви сад треба да скачете, да причате, да се удварате женама, да се заљубљујете...

Валођа се беше загледао у чаршав што га је држала бела, пуначка рука, па се нешто замислио...

Где само како ћути! — чудила се и даље Њута. — То је збиља чудновато... Ама будите мушкарац! Но, та осмехните се макар мало! Их, одвратни мудријашу! — прсну она у смех. — А, знате

ли, Валођа, откуд сте ви такав грмаљ? Отуд што се не удварате женама. А зашто се не удварате? Додуше, овде госпођица нема, али ко вам брани да се удварате и женама! Ето — што се ви, на пример, не бисте, рецимо, и мени удварали?

Валођа ју је слушао и у тешком, напрегнутом размишљању, чешао се по слепоочници.

— Вечно ћуте и траже самоћу само врло охоли људи, — настављала је Њута, одвајајући му руку од слепоочнице. — Ви сте надувенко, Валођа. Што сте се тако натмурили? Одмах да сте ми сад у лице погледали! Но, дед, дед, геаче један!

Валођа се одлучи да ступи у разговор. Желећи да се осмехне, он задрхта доњом усном, трепну очима па опет подиже руку до слепоочнице.

— Ја... ја вас волим! — проговори он.

Њута задивљено узви обрве па се засмеја.

— Шта чујем то? — запева она као што певају оперски певачи кад на сцени чују нешто страшно. — Како? Шта рекосте то? Поновите, поновите...

— Ја... ја вас волим! — понови Валођа.

Па без икаквог учешћа своје воље, ништа не разумевајући и не мислећи, он упола коракну према Њути па је узе за руку изнад чланака. У очима му се замути, и навреше му сузе; сав свет му се претвори у један велики чулав пешкир који је мирисао на купатило.

— Браво, браво! — чу он весео смех. — Па што сад ћутите? Ја бих волела да ми нешто кажете! Но?

Видећи да му се она не противи да јој држи руку, Валођа погледа у насмејано лице Њутино па је невешто и незгодно обухвати обема рукама око струка, уз то му се шаке обеју руку саставише на њеним леђима. Он ју обема рукама држаше око паса, а она, забацивши на свој потиљак обе руке и показујући јамице на лактовима, дотеривала је испод мараме фризуру и говорила мирним гласом:

— Треба, Валођа, да сте мало окретни, љубазни, пријатни, а такав можете постати под утицајем само женског друштва. Али какво вам је то ружно... пакосно лице! Треба да говорите, да се смејете... Да, Валођа, не треба да сте такав одљуд, та ви сте млади, имаћете још кад и да се намудрујете. Но, а сад ме пустите, ја морам да идем. Та пустите ме, брате!

Она без напрезања ослободи свој струк па, певушећи нешто, изађе из хладњака. Валођа оста сам. Он заглади своју косу, осмехну се и једно трипут се прође горе-доле по хладњаку, затим седе на клупу па се још једном осмехну. Беше га очајно срамота, тако да се чак чудио да људски стид може да дође до толике оштрине и силе. Од стида се смешио, шапутао некакве речи без везе и гестикулирао је.

Стид га беше што се она, малочас држала према њему као да је он неки дечко; стид га беше због своје бојажљивости, а што је најглавније, стидио се највише што се усудио да ухвати отмену удату жену око паса, премда он ни по својим годинама, ни по своме спољашњем изгледу,

ни по друштвеном положају, као што му се чинило, никаква права на то не би могао имати.

Он скочи, изађе из хладњака па, не осврћући се, пође у дубину врта — што даље од куће...

„Ах, само што пре да идем одавде! — помисли он, хватајући се за главу. — Боже, само што пре!“

Воз, којим су требали да отпутују он и тапап, полазио је у осам часова и четрдесет минута. Остајало је до поласка још око три часа, али он би са уживањем отишао на станицу још сад одмах, и не чекајући тапап.

Пред осам часова он се приближавао кући. Цела његова појава носила је на себи израз одлучности: нек буде што ће бити. Био се одлучио да уђе смело, да гледа право, да говори гласно, не обзирући се ни нашта.

Он пређе преко терасе, затим кроз велику салу, кроз салон па се ту задржа да мало одахне. Одатле се чуло како у суседној соби пију чај. М-ме Шумихина, његова тапап и Њута о нечем су говорили и смејали се.

Валођа ослушну.

— Уверавам вас! — говорила је Њута. — Просто својим очима нисам могла да верујем! Кад је почео да ми изјављује љубав па ме чак, замислите само, обухватио око струка, ја просто нисам веровала да је то он. И верујте ми, има он неки свој нарочити манир! Кад ми рече да се заљубио у мене, у лицу му је било нешто зверско, као у Черкеза.

— Та шта говорите! — зачуди се татап, па се закикота дуготрајним смехом. — Та шта говорите! Исти отац! Како ме то потсећа на његовог оца!

Валођа појури назад па истрча на свеж ваздух. „И како само могу оне да говоре о томе тако гласно! — мучио се он, плеснувши рукама и са ужасом погледавши у небо. — Говоре гласно, хладнокрвно... А татап се још смејала... татап! Боже мој, што ли ми даде такву мајку? За што?

Али вратити се, опет ући у кућу — он је сад морао, па пошто-пото. Он једно трипут прође дрворедом, малко се умири па уђе у кућу.

— А што ви не долазите на време чај да пијете? — строго га запита м-те Шумихина.

— Извините, али ја... мени је време да идем, — промрмља он, не дижући очију. — Матап, већ је осам часова!

— Иди сам, драги мој, — рече татап малаксалим гласом: — ја ћу остати да ноћим код Лили. Збогом, синко... Дед да те мама прекрсти...

Она прекрсти сина па рече француски, обраћајући се Њути:

— Он малко личи на Љермонтова... Зар не?

Опростивши се некако и не погледавши ни у чије лице, Валођа изађе из трпезарије. После десет минута већ је кораћао путем ка станици, и то му беше пријатно. Сад га већ није ни страх, ни стид — дисао је лако и слободно.

На једно пола километра од станице он седе на камен крај пута па се загледа у сунце које беше

више од половине зашло иза насипа. Овде-онде на станици већ беху упаљене светиљке, затрепери једна мутна, зелена светиљчица, но воз се још није указивао. Валођи беше пријатно да седи, да се не креће и да прати како мало помало осваја вече. Сумрак у хладњаку, кораци, дах од купатила, смех и Њутин струк — све то са запањујућом јасноћом изађе пред његову уобразиљу, и све му то сад већ не беше тако страшно ни важно као пре...

„Није то ништа: — она није одгурнула моју руку него се још смешила кад сам је држао око струка, — размишљах он: — значи било јој је право. Да јој је било непријатно, она би се наљутила“...

И сад се Валођа само једио што тада, у хладњаку, није имао мало више смелости. Дође му сад жао што тако глупо одлази, и сад је био већ уверен да кад би се тај случај поновио, он би сад био смелији, и на целу ствар би једноставније гледао...

А таква се прилика може лако поновити. Код Шумихиних се после вечере још дуго шетају. Ако он пође да шета с Њутом по мрачном врту, онда — ето му прилике.

„Вратићу се, — помисли он: — па ћу отићи јутарњим возом... Казаћу да сам закаснио за воз“.

И он се врати...

М-те Шумихина, татап, Њута и једна од сестричина седеле су на тераси па играле винта. Кад их Валођа слага да је закаснио за воз, оне се забринуше да сутра не закасни за испит, па му

посаветоваше да ујутру раније устане. Све време док су оне играле винта, он је седео по страни, пожудно се загледао у Њуту и чекао... У његовој глави беше већ готов план: прићи ће јој у помрчини, узеће је за руку, затим ће је загрлити; говорити не треба ништа јер је и без разговора обојма све јасно.

Али даме после вечере не пођоше у врт да шетају, него наставише картање. Картале су се до један после поноћи па се после разиђоше на спавање.

„Како је све то глупо! — једио се Валођа, лежући да спава. — Најпосле свеједно, сачекаћу сутрашњи дан... А сутра опет у хладњаку. Ништа то...”

Он се није ни трудио да заспи, него је седео у кревету, и обухвативши рукама колена, размишљао је. Помисао на испит беше му одвратна. Он је већ одлучио да буде искључен из школе и да уопште у том истеривању нема ничега страшнoг. Напротив, све је врло добро, чак одлично. Сутра ће бити слободан, као птица, обући ће обично грађанско одело, моћи ће јавно да пуши, може ићи кудгод зажели и удварати се Њути кадгод хоће. И неће више бити гимназист, него „млад човек“.

А оно остало што се зове каријера и будућност, — то је тако јасно: Валођа ће да ступи у војне добровољце, па, најзад, на телеграфски курс, па макар и у апотеку где може да дотера до магистра... Зар мало има разних згодних места?

Тако прође један час, прође и други, а он је све тако седео и размишљао...

У три часа кад је већ свањивало, врата пажљиво шкрипнуше, и у собу уђе мапа.

— Ти не спаваш? — запита га она, зевајући. — Спавај, спавај, ја сам само на тренутак... Хоћу само моје капљице да узмем...

— А што ће вам?

— Јадна Лили добила опет напад. Спавај, чедо моје, ти сутра имаш испит...

Она извади из орманчета стакленце с нечим, приђе прозору, прочита сигнатуру па изађе.

— Марја Леонтјевна, то нису те капљице! — чу Валођа после једног минута један женски глас. — То је ђурђевак, а Лиза иште морфин. Спава ли ваш син? Замолите га да га нађе...

То беше Њутин глас. Валођа се сав охлади. Он брзо обуче панталоне, пребаци преко рамена шињел па пође вратима.

— Разумете ли? Морфин! — објашњаваше шепатом Њута. — Тамо је написано латински. Пробудите Валођу, он ће вам наћи...

Мапа отвори врата, а Валођа угледа Њуту. Она беше у оној истој блузи у којој је ишла да се купа. Коса јој беше незачешљана, и сад јој пала по раменима, лице сањиво, тамно у помрчини...

— Па ето, Валођа не спава... — рече она. — Валођа, потражите, соколе, у орманчету морфин. О, брате, вечна кубура са том Лили... Увек тако нешто на њу наиђе...

Мапа нешто промрља, зевну па оде.

— Дед'те, потражите, — рече Њута. — Та шта сте стали?

Валођа пође орманчету, клече испред њега па поче да претура кутијице с лековима. Руке му дрхтаху, а у грудима и трбуху беше такво осећање баш као да му кроз све дамаре јуре хладни таласи. Од мириса етра, карболне киселине и разних трава, које је он без икакве потребе дрхтећим рукама претурао, те су се стога просипале, нешто га је гушило, у глави му се окретало.

„Мамап је канда отишла — помисли он. — То је добро... добро...“

— Но, хоћете ли већ? — запита га Њута.

— Одмах... Ево, ово је канда морфин... — рече Валођа, прочитавши на једној сигнатури „morph.“ — изволите.

Њута стајаше у вратима тако да јој је једна нога била у ходнику, а друга у његовој соби. Она дотериваше своју косу коју је тешко било поправити — тако јој је била густа и дуга! — и расејано гледаше у Валођу. У комотној блузи, са њива, са расплетеном косом, спрам оне слабе светлости која је улазила у собу од белог, сунцем још не обасјаног неба, она се сад учини Валођи заносна, великолепна... Очаран, дрхтећи свим телом и са насладом се сећајући како је јуче у павиљону то дивно тело, грлио, он јој додаде капљице па рече:

— Каква сте...

— Шта?

Она уђе у собу.

— Шта...? — запита га она, смешећи се.

Он оћута па се загледа у њу, а затим, као оно пре у хладњаку, ухвати је за руку... А она га је гледала, смешила се па као да је чекала: шта ли ће даље бити?

— Волим вас... — прошапута јој он.

Она престаде да се смеши, замисли се на тренутак па рече:

— Чекајте, канда неко иде. Ох, ђаволи сте ви гимназисти! — рече она полугласно, идући вратима и завиравши у ходник. — Не, никога нема...

И врати му се...

Затим се Валођи учини да се соба, Њута, свануће па и он сам — да се све то слило у једно осећање жестоке незнане среће, за коју сав живот можеш дати и на вечну муку поћи, па не прође један тренутак, и све то наједном ишчезну... Валођа сад виде само једно пуно, не лепо лице, унакажено изразом гадљивости, па и сам наједном као да осети одвратност према оном што се сад догодило...

— Па ја треба да идем, — рече Њута, гадљиво одмеравајући Валођу. — Како је ружан, јадан... пих, ружно паче!

Како је сад Валођи изгледала ружна њена дуга коса, блуза, њени кораци, глас!...

„Ружно паче... — помисли он кад она оде. — Па ја збиља и јесам ружан... И све је ружно“.

У дворишту већ изгреваше сунце, гласно певаху птице; чуло се како у врту корача баштован и како цврче његова колица... А мало после чу се рика крава и јека говедаревог дудука. Сун-

чана светлост и јака говораху да негде на овоме свету постоји живот чист, леп, поетичан. Али где је он? Валођи о њему никад нису говорили ни татап, ни сви они људи што беху око њега.

Кад га је лакеј будио за јутарњи воз, он се учини да спава...

„Бестрага му глава!“ — помисли он.

Устао је из постеље око једанаест. Чешљајући се пред огледалом и разгледајући своје ружно, бледо од несане ноћи лице, он помисли:

„Право је казала... Ружно паче“.

Кад га татап виде па се запрепасти што није на испиту, Валођа јој рече:

— Успавао сам се, татап... Али ништа не брините, поднећу лекарско уверење.

М-те Шумихина и Њута пробудише се око један. Валођа чу како м-те Шумихина с лупом отвори у својој соби прозор, како на њен груб глас одговори Њута смехом који се разлегао. Он виде како се отворише врата, а из салона се отеже на доручак читав чопор сестричина и сталних готована-гостију (међу њима беше и његова татап); како промаче умивено, насмејано лице Њутино, а поред њеног лица — црне обрве и брада архитекте који малочас возом стиже.

Њута беше у малоруском народном костиму који јој нимало није пристајао, и правио је здепастом. Архитект је избацивао вулгарне и празне досетке; у котлетама што их донесоше на сто, беше сувише много лука — тако се чинило Валођи. А чинило му се и да се Њута нарочито гласно кикоће те је бацала погледе на његову

страну дајући му тиме на знање да њу сећање на прошлу ноћ нимало не женира, и да она и не опажа да је ту за столом и — ружно паче...

Око четири часа Валођа се возио с мамом на станицу. Гадне успомене, несана ноћ, истеривање из гимназије које му претстоји, грижа савести — све то сад изазиваше код њега тешку, суморну пакост. Он гледаше у мршави профил своје маме, у њен мали носић, у гумени огртач што јој га је Њута поклонила, па је гунђао:

— А што се ви белите? То није за ваше године! Хоћете силом да се начините лепом, не плаћате кад изгубите на картама, пушите туђ дуван... срамота! Ја вас не волим... не волим!

Он ју је вређао, а она је уплашено трептала својим очицама, плескала ручицама и шапутала у ужасу:

— Та шта ти је, синко? Боже мој, чуће тај човек ту! Ућути већ једном, чуће тај кочијаш! Он све чује.

— Не волим вас, не волим! — настави он једва дишући. — Ви сте неморални, ви немате ни срца ни душе... Баците са себе тај туђ капут! Чујете ли? Јер ћу га сад на комаде исцепати!

— Та прибери се, дете моје! — заплака се татап. — Тај човек све чује!

— А где је имање мога оца? Где је ваш новац? Ви сте све то проћердали! Ја се не стидим своје сиротиње, ал' ме је стид што имам такву мајку... Кад ме другови питају за вас, ја увек црвеним.

Возом су до вароши прошли поред две станице. Све то време Валођа је стајао на платформи и

целим телом дрхтао. Није хтео да уђе у вагон јер му је тамо седела мати коју је мрзео. А мрзео је и самога себе, кондуктере, дим од локомотиве, хладноћу којој је приписивао своју дрхтавицу...

И што му је теже бивало у души, тим је све јаче осећао да негде на овом свету, неки људи живе животом чистим, благородним, топлим и лепим, пуним љубави, милоште, радости и сваког добра... Он осећаше то па му срце стиште таква туга, да га један путник, пажљиво му се загледавши у лице, запита:

— Вас мора да боли зуб?

У вароши су татап и Валођа живели код Марије Петровне, даме-спахијке која је држала велики стан па га издавала. Матап је имала ту две собе: у једној с прозорима, где је био њен кревет и висиле на зидовима две слике у златним оквирима, живела је она сама, а у другој, средњој, тескобној и мрачној, живео је Валођа.

Ту је било канабе на коме је он спавао. Осим тог канабета, ту није било никаквог другог намештаја: сва та собица беше заузета плетеним корпама са хаљинама, кутијама од шешира и свакојаком старудијом коју је татап због нечега чувала.

Задатке је Валођа учио у материној соби или у „општој“ — тако се звала једна велика соба где су се станари купили за време ручка или увече.

Вративши се кући, он леже на канабе па се покри јорганом да се загреје. Кутије од шешира, плетени кофери и старудија потсећаху га да он нема своје собе, нема свог кутка где би се мо-

гао склонити од татап, од њених посета и од ларме што се ето и сад разлегала отуд из „опште“. Ташна и књиге, разбацане којегде по угловима, потсетише га на испит на који није стигао...

Однекуд сасвим нелогично дође му напамет Ментона где је живео са својим покојним оцем кад је био од седам година. Сети се и Бијарица и две девојчице Енглескиње с којима се јурио по песку...

Зажелео је да обнови у сећању боју неба и океана, висину таласа и своје тадашње осећање, али му то не пође за руком. Девојчице Енглескиње синуше на часак у уобразиљи, као живе, али се све остало измеша, или се у неред у расплину...

„Не, овде је хладно, — помисли Валођа, устаде, обуче шињел па пође у „општу“.

У општој су пили чај. Крај самовара је седело троје: татап, учитељица музике, нека старица у „корњачином“ цвикеру и Августин Михаиловић, старији, врло дебео Француз који је служио у фабрици парфема.

— Ја данас нисам ручала, — рече татап. — Требало би девојку послати по хлеб.

— Дуњаш! — викну Француз.

Показа се да је девојку некуда газдарица била послала.

— О, то ништа не значи, — рече Француз, смејући се — „на целу собу“. — Идем ја по хлеб. То је ситница.

Он остави своју јаку, смрдљиву цигару на видно место, натаче шешир па оде. Кад оде, та-

тап поче да прича учитељици музике како је била у гостима код Шумихиних и како су је тамо лепо дочекали.

— Јер Лили Шумихина ми је рођака... — рече она. — Њен покојни муж, генерал Шумихин, био је кузен мом покојном мужу. А она је рођена баронеса Колб...

— Матап, то није истина! — плану Валођа. — Нашто те вечне лажи?

Он је знао врло добро да је матап казала истину; у њеном причању о генералу Шумихину и о рођеној баронеси Колб не беше ниједне речи лажи, али је он ипак крај свега тога осећао да она лаже. А лаж се осећала у њеном начину како је говорила, у изразу лица, у погледу, у свему.

— Ви лажете! — понови Валођа па лупи пешницом по столу тако јако да се затресло све посуђе, а мами се просу сав чај. — Што причате непрестано о генералима и о баронесама? Све је то лаж.

Учитељица музике се нађе у неприлици па се закашља у марамицу, правећи се да ју је нешто заголицало у грлу, а матап се заплака.

„Куд да одем, Боже?“ — помисли Валођа.

На улици је већ био... друговима да иде — беше га стид. Опет се без икаква повода сети двеју девојчица Енглескиња... Он прође горе доле по „општој“ па уђе у собу Августина Михаиловића. Ту је јако мирисало на етарске зејтине и на глицерински сапун. На столу, по прозорима па чак и по столицама стајало је у нeredу мноштво флашица и чашица са разнобојним течностима.

Валођа узе са стола новине, отвори их па прочита наслов: „Figaro“... Новине издаваху некакав јак и пријатан мирис. Затим узе са стола револвер...

— Немојте плакати, не обраћајте пажњу! — тешила је у суседној соби учитељица музике матап. — Он је још тако млад! У његовим годинама млади људи увек дозвољавају себи нешто тако, претерано. С тим човек мора да се помири.

— Не, Евгенија Андрејевна, он је исувише покварен! — говораше матап као да пева. — Он нема никог старијег над собом, а ја сам слаба, па му ништа не могу. Ох, тешко мени!

Валођа намести цев од револвера у уста, напипа нешто налик на ороз или на обарач па притиште прстом... Затим напипа још нешто испупчено, и још једном притиште... Извадивши цев из уста, он је обриса о скут шињела, разгледа кочницу; дотле он никад није узимао у руке оружје...

— Ово канда треба подићи... — размишљаше он. — Да, канда...

У „општу“ уђе Августин Михаиловић па, кикоћући се, поче нешто да прича. Валођа опет стави цев у уста, стиште је зубима, па притиште нешто прстом.

Разлеже се пуцањ...

Нешто страшном силом удари Валођу по потиљку, и он паде на сто лицем право у чашице и у флашице. Затим виде како га његов покојни отац у цилиндру са широком, црном лентом, који

је у Ментони носио црнину за некаквом дамом,
— како га он сад наједном обухвати обема ру-
кама, па обојица полетеше у некакав врло мра-
чан дубок бездан...

А затим се све смеша и ишчезе...

КНЕГИЊА

На велику, такозвану „црвену“ капију Михаи-
ловског манастира уђоше једна кола са четири
урањена, лепа коња. Јеромонаси и искушеници
којих је читава гомила стајала код властелинске
половине манастирске гостионице, још издалека
по кочијашу и по коњима познадоше, да је дама
што је седела у кочијама њихова добра познани-
ца, кнегиња Вера Гавриловна.

Старац у ливреји скочи са бока па поможе кне-
гињи да изађе из кочија. Она диже загасит вео
па не журећи се приђе свима јеромонасима „под
благослов“, затим умиљато климну главом према
искушеницима, па се упути у собу.

— Шта је, јесте л' се зажелели своје кнегиње?
— говорила је она калуђерима који су јој уноси-
ли ствари.

— Месец дана нисам била код вас. Али, ето,
дошла сам — нагледајте се сад своје кнегиње!..
А где вам је отац архимандрит? Боже мој, горим
од нестрпљења! Диван, диван је то старац! Ви
треба да се поносите што имате таквог архиман-
дрита.

Кад уђе архимандрит, кнегиња усхићено цикну, скрсти руке преко груди па му приђе да је благослови.

— Не, не! Дајте да је пољубим! — рече она, узимајући га за руку и појудно је трипут пољуби.

— Како ми је пријатно, свети оче, што вас најзад видим! Ви сте, ваљда, и заборавили своју кнегињу, а ја сам сваког тренутка у мислима живела у вашем милом манастиру. Како је ту код вас све лепо! У овом животу посвећеном, далеко од светских таштина и залудница, постоји некаква нарочита раздраганост, свети оче, коју ја свом душом осећам, али је речима не могу исказати!

Кнегињи се заруменеше образи и сузе јој навреше. Торокала је тако непрестано, ватрено, а архимандрит, старац од својих седамдесет година, озбиљан, доста неугледан у лицу и снебивљив, ћутао је, и само би тек неки пут рекао прекидано и војнички:

— Сасвим је тако, ваша светлости... Драге воље... разумем...

— Па јесте л' нам на дуже време дошли? — запита је он.

— Данас ћу преноћити код вас, а сутра идем код Клавдије Николајевне — одавно се нисмо виделе — а прекосутра ћу опет код вас, па да останем ту који дан. Хоћу ту код вас да данем душом, свети оче... Кнегиња је волела да дође и да остане неки дан у Михаиловском манастиру. Последње две године јој беше омилено то место, па је долазила овамо скоро сваког летњег месе-

ца и остајала ту два-три дана, а неки пут и по читаву недељу. Бојажљиви искушеници, тишина, сниске таванице мирис кипариса, скромна трпеза, просте завесе на прозорима — све ју је то разнежавало и потстицало на посматрање и на добре помисли.

Доста би јој било да проведе у ћелијама пола сата, па би јој се већ почињало чинити да је и она онако снебивљива и скромна, да и она мирише на кипарис. Прошлост би јој ишчезавала негде у недогледној даљини, губила би своју вредност и кнегиња би почињала мислити да она, без обзира што јој је двадесет и девет година, ипак личи на старог архимандрита, и да је, тако исто као и он, рођена не за богатство нити за земаљску славу и љубав, него за живот тих, повучен од света, суморан као ове ћелије...

Некад у мрачну ћелију испосника, удубљеног у молитву, тек наједном завири зрак или се на ћелијски прозор спусти птичица па запева своју песму. Сурови испосник се и нехотице осмехне, а у грудима му, испод тешке туге због грехова, као испод камена наједном заструји као поток тиха, безгрешна радост.

Кнегињи се чинило као да је она собом доносила споља исту онакву утеху као тај зрак или птичица.

Њен срдачан, весео осмејак, благ поглед, глас, шале, уопште сва она, мала, лепо развијена, обучена у просту црну хаљину, морала је својом појавом изазивати код простих сурових људи осећање раздраганости и радости. Ко год би је по-

гледао, морао би помислити: „Бог нам анђела послао“... Па осећајући да свако и нехотице то мисли, она би се смешила још љубазније и трудила се да личи на птичицу.

Напивши се чаја и одморивши се, она изађе да се прошета. Сунце већ беше зашло. Од манастирске баштице за цвеће запахну кнегињу мирисни дах малочас поливене резеде; из цркве су допирали звуци — то беше тихо појање мушких гласова, које је издалека изгледало врло пријатно и сетно.

Било је бденије. У тамним прозорима где су кротко светлукли жишци кандила, у сенкама, у силуети старца монаха који је седео на паперти код иконе са тасом, беше исписано толико дубоког мира да кнегиња некако наједном зажеле да плаче...

А иза манастирске капије, у дрвореду између зида и брега, где су клупе, беше већ сасвим освојило вече. Ваздух је тамнео брзо, брзо... Кнегиња прође кроз дрворед, седе на клупу па се замисли...

Она је размишљала како би добро било да се стално настани у овом манастиру где је живот тих и спокојан као летње вече; добро би било забравити сасвим незахвалног, развратног кнеза, своје огромно имање, кредиторе који јој досађују сваки дан, своје недаће, собарицу Дашу, која је данас имала врло дрзак израз на лицу.

И лепо би било целог века овако седети на клупи па кроз брезова стабла посматрати како доле под брдом разређена лута вечерња магла; како

сасвим далеко изнад шуме, као црн облак налик на вео, лете на преноћиште граци; како два манастирска ђака — један на шарцу, други пешке — терају коње на ноћну пашу у ливаде па су, радосни што су се ослободили манастирске стеге, несташни као мала деца. Њихови млади гласови се звучно разлежу кроз непомични ваздух, и свака реч може да им се разабере.

А лепо је и овако седети па ослушкивати тишину: час ветар дуне па задрма ките од брега, час жаба шушне у лањском лишћу, час опет иза ограде манастирски сат на звонари избије четврт... Па да седи непомично, да слуша и мисли, мисли, мисли...

Прође поред ње једна старица са торбом упртљачом на леђима. Кнегиња помисли како би добро било да сад заустави ту старицу, да јој каже нешто љубазно, од срца, да јој помогне... Али старица се ниједном не осврте и замаче за угао.

Мало доцније, у дрвореду се појави један мушкарцац, са седом брадом и у сламном шеширу. Дошавши до кнегиње, он скиде шешир и поклони јој се, и по његовој великој ћели, шиљатом и кукастом носу, кнегиња познаде у њему доктора Михаила Ивановића, који је пре једно пет година служио код ње у Дубовкама. Она се сети како јој неко рече да је том доктору лане умрла жена, и она сад зажеле да му изјави саучешће, да га утеши.

— Докторе, ви ме канда не познајете? — упита га она, смешећи се љубазно.

— Не, кнегињо, познао сам вас, — рече доктор, скидајући још једном шешир.

— Но, хвала вам, а ја сам већ мислила да сте и ви заборавили своју кнегињу. Људи памте само своје непријатеље, а пријатеље заборављају. И ви сте дошли да се Богу помолите?

— Ја овде сваке суботе ноћевам, по дужности. Ја сам њихов лекар.

— Но, па како живите? — упита га кнегиња, уздахнувши. — Чула сам да вам је умрла супруга! Каква несрећа!

— Да, кнегињо, за мене је то велика несрећа.

— Па шта ћете! Треба стојички сносити несреће. Без воље Промисла ниједна длака с човекове главе не пада.

— Да, кнегињо.

На умиљат, благ осмех кнегињин и на њене уздахе, доктор одговори хладно и суво: „Да, кнегињо.“ И израз лица му беше хладан, сув.

— „Шта још да му кажем?“ — помисли кнегиња.

— Па ипак, откад се нисмо видели! — рече она. — Пет година! Шта се воде за то време у море улило, колико ли се промена догодило, страшно је и помислити! Ви знате, ја сам се удала... од грофице сам постала кнегиња. Па сам се већ бржебоље и развела с мужем.

— Да, чуо сам.

— Много ми је искушења Бог послао. Јамачно сте и то чули да сам остала скоро без игде ичега. За дугове мог несрећног мужа продали су ми Дубовке, и Кирјаково, и Софино. Остало ми

само Бараново и Михаљцево. Страх ме и да се осврнем за собом: колико промена, разних недаћа, колико грешки!

— Да, кнегињо, много грешки.

Кнегиња се малко збуни. Она је знала своје грешке, све су оне биле толико интимне, да је само она могла мислити и говорити о њима. Она се не уздржа, но запита доктора.

— На какве ви то грешке мислите?

— Па ви их споменусте, значи, знате... — одговори доктор и осмехну се. — Нашто говорити о њима!

— Не, реците ми, докторе. Бићу вам врло захвална! И, молим вас, не устручавајте се од мене. Ја волим да чујем истину.

— Нисам ја ваш судија, кнегињо.

— Нисте судија? Каквим тоном ви говорите! Дакле, знате нешто. Реците!

— Ако желите, онда молим. Само, нажалост, ја не умем да говорим, и мене није лако увек разумети.

Доктор се замисли, па поче:

— Погрешака има много, али управо најглавнија од њих по моме мишљењу, то је онај општи дух којим... који је владао на свима вашим имањима. Видите ли, ја не умем добро да се изражавам. Али главна ствар, то вам је — оно ваше нерасположење и одвратност према људима који се опажали просто у свем вашем држању. На тој вашој одвратности почивало је целокупно ваше понашање у животу. Одвратност према човечјем гласу, према лицима, према потиљцима, кораци-

ма... једном речју, према свему што претставља човека.

... На свима вратима и на степеницама стоје вам урањени, груби и нерадни разбојници у ли-врејама, чија је дужност да не пуштају у кућу непристојно обучен свет. У претсобљу стоје столице са високим наслонима да вам лакеји за време балова и примања, не прљају потиљцима тапете на зидовима. У свима собама дебели чупави теписи да се не чују људски гласови. Ко год уђе одмах га упозоравају да говори лакше и да не говори оно што би могло рђаво утицати и на уобразиљу и на живце. А кад неко дође у ваш кабинет ви му не пружате руку, нити га нудите да седне, исто онако, као што малочас ни мени нисте пружили руку, нити сте ме понудили да седнем...

— Па изволте, ако је по вољи! — рече кнегиња, пружајући руку и смешећи се. — Баш сте ви... за свашта се љутите!

— Зар се ја љутим? — прсну у смех доктор, али одмах плану, скиде шешир и, машући њиме, поче ватрено да говори: — ако ће те да будем искрен, ја већ одавно чекам прилику да вам искажем све што ми је на срцу... Тојест, хоћу да вам кажем да ви гледате на цео свет, на све људе онако — наполеонски, као на месо за топове. Али Наполеон је бар имао тамо неку идеју, а ви, осим те ваше одвратности, немате ничега!

— Зар ја да осећам одвратност према људима! — смешила се кнегиња, пренеражено слежући раменима. — Зар ја?

— Да, ви! Хоћете л' чињенице? Драге воље! У Михаљцеву живе код вас од милостиње три ваша бивша кувара који су ослепели у вашим кућнама од јаре огњишта. Све што је било здраво, јако и лепо на десетинама хиљада ваших хектара — све сте то ви одвели, ви и ваше пришипетље у разбојнике, лакеје, кочијаше. Сва та двонога марва васпитавала се као лакеј, ждерала је, огрубила је, изгубила слику и прилику Божју, једном речју... Младе лекаре, агрономе, учитеље, уопште интелигентне раднике на вашим имањима одвајају од њиховог посла, од поштеног рада, па их нагоне да због оног парчета хлеба учествују у вашим разним вашарским комедијама којих мора да се стиди сваки честит човек!

... Понеки млад човек не отслужи код вас ни три године, а већ је постао лицемер, улизица, клеветник... Па је л' то лепо, молим вас? Ваши настојници имања — Пољаци, ти гнусни шпијуни, сви ти тамо Казимири и Кајетани, мувају се од јутра до мрака по имању од десетине хиљада лаца и гледају да за вашу љубав са једног вола три коже одеру.

Допустите, ја се изражавам без система, ал' то ништа не значи! Прост свет се код вас и не сматра за људе. А и на оне кнежеве, грофове и архиепископе је што су долазили код вас, ви сте гледали само као на декорацију, а не као на живе људе. Али, што је најглавније и што мене највише бучи и једи, то је — имати више од милиона иметка па ништа за људе не учинити — ама баш ништа!

Кнегиња је седела зачуђена, уплашена, увређена, не знајући шта да каже и како да се брани. Никад нико до овога часа није са њом тако говорио! Непријатан, љутит глас докторов и његов незграпан говор са замуцкивањем — изазивали су у њеним ушима и глави оштар шум и лупу, затим јој се поче чинити да је тај доктор што тако млатара рукама — бије својим шеширом по глави.

— То није истина! — рече она тихо и преклињућим гласом. — Ја сам за људе доста учинила, то ви и сами знате.

— А коме ви то причате? — викну доктор. — Зар још и сад свој добротворни рад сматрате за нешто озбиљно и корисно, а не за вашарску комедију? Све је то било само једна комедија од почетка до краја; то је била некаква игра тобожње љубави према ближњему, очигледна игра коју су чак и деца била прозрела, и глупе сељанке! Ето да узмемо, ако ћете, тај ваш — како га оно звасте? — „азил“ за саморане старице, у коме сте ме натерали да будем неки главни лекар, а ви сте сами били почасна заштитница. Душе ваља, нека ми установа и јесте! Подигли дом са паркетским патосима и са неком обртаљком на крову, накупили по селима једно десетак баба, па их нагнади да спавају под филцаним јорганима, на чаршавима од холандског платна и да једу бонбоне.

Доктор пакосно прсну у смех, у шешир, па настави брзо и замуцкујући:

— Прави циркус! Нижи азилски чиновници закључавају јоргане и чаршаве, да их бабе не пр-

љају — нек спавају, маторе вештице, и на патосу! Старица не сме ни на кревет да седне, ни реклу да обуче, ни да се по глатком паркету прошета. Све се чувало за параду и крило се од старица као од крадљиваца, а старице су кришом просиле те се лебом храниле и одевале. Дању и ноћу су молиле Бога да што пре оду из оне јазбине и од досадног „душеспаситељног“ нагваждања оних ситих ниткова којима сте ви поверили надзор над старицама.

... А ваши виши чиновници! Шта су тек они чинили? Просто дивота! Тако, једно двапут недељом, предвече, јури „тридесет и пет хиљада курира“ *) и јављају да ће сутра кнегиња, тојест, ви, изволити да посети склониште. А то значи да и ја сутра треба да оставим своје болеснике, да се обучем и да идем на параду. Најпосле, шта знам, облачим се и долазим. На старицама је све ново и чисто, упарадиле се у ред па чекају. Око њих иде пензионисани гарнизонски пацов-надзорник, са својим сладуњавим сплеткашким осмејком. Чекамо.

... Кад ето ти јури на коњу млађи настојник. Кроз пола сата после њега старији настојник, затим главни шеф управе имања, затим још неко, па опет неко... јуре без краја! У свију тајанствена, свечана лица. Чекамо, чекамо, премештамо се с ноге на ногу, погледамо на сат, — и све то у самртничком ћутању, јер сви мрзимо један другог и на ратној смо нози. Пролази један сат,

*) Фраза из говора брбљивог Хлестакова, из Гогољевог „Ревизора“. — Прим. прев.

пролази други, док се наједном не укажу у даљини кочије и ... и ...

Доктор се зацени неким финим смехом и изговори тананим гласом:

— Ви излазите из кочија, а старе вештице на команду гарнизонског пацова почињу певати старинску свечану песму: — „Колико је славан наш Господ у Сиону, речима се исказати не да“ ... Није рђаво, а?

Доктор се зацерека у басу и одмахну руком као да би желео да покаже да од смеха не може ни једну реч да изговори. Он се смејао тешко, грубо, са снажно стиснутим зубима, као што се смеју пакосни људи, а по његовом гласу, по лицу и сјајним и малко дрским очима, могло се разумети да је он дубоко презирао и кнегињу, и склониште, и старице. У свему што је он сад тако невешто и грубо испричао, није било ничега смешног, нити веселог, али се он церекао с уживањем и чак са радошћу.

— Па ваша школа?! — настави он, једва дишући од смеха. — Сећате л' се како сте ви сами желели да учите сеоску децу? Мора да сте их добро учили јер су се убрзо сви дечаци разбегли, тако да су их после морали тући и парамá скупљати да вам у школу долазе.

... А сећате л' се како сте хтели да својеручно храните на цуцлу одојчад чије мајке аргатују на вашим њивама? Ишли сте по селу па сте плакали како немате при руци такве деце — све матере су их носиле са собом у њиве. Затим је сеоски

претседник наредио мајкама да вам редом остављају своју децу да се — забављате с њима.

... Чудна ствар! Сви су бежали од ваших добродетели, као мишеви од мачка! А зашто то? Па врло просто! Не зато што је наш народ глуп и незахвалан, као што сте ви то свагда говорили, него зато што у свим тим вашим комедијама, извините за израз, није било нимало љубави и милосрђа! Ту је била једино жеља да се са живим луткама забављате и ништа друго ... Ко не уме да разликује људе од салонских паса, тај не треба ни да се бави добродетелима. Уверавам вас, између људи и паса — велика је разлика!

Кнегињи поче страшно да лупа срце, у ушима јој нешто заклокота и још увек јој се чинило да је доктор бије својим шеширом по глави. Доктор је говорио брзо, ватрено и опорно, са замуцкивањем и са сувише гестикулације. За њу беше само толико јасно да ово са њом говори један груб, неотесан, пакостан и незахвалан човек, али шта он хоће од ње и о чему он то говори — она није схватала.

— Одлазите! — рече му она својим плачним гласом, подижући увис руке да заклони своју главу од докторовог шешира. — Одлазите!

— Па како се тек према својим служитељима понашате! — гнушао се и љутио и даље доктор. — Ви њих и не сматрате за људе, и поступате са њима као са последњим шљамом. На пример, допустите да вас запитам: зашто ви мене оно отпустисте? Служио сам десет година код вашег оца, а после код вас, поштено; нисам знао ни шта је

празник, ни отсуство; стекао сам љубав целе оне околине, кад ми тек једног лепог дана саопштавају да више нисам у служби! Зашто? То још ни данданас не знам.

Ја, доктор медицине, племић, студент московског универзитета, отац породице — ја сам у вашим очима таква једна ситна боранија, да ме човек без икаквих објашњења може избацити на улицу! Нашто се устручавати према мени? Чуо сам после да је моја жена, без мога знања, крадом долазила код вас ваљда трипут да вас моли за мене, а ви је ниједанпут нисте примили. Чујем да је и плакала у претсобљу. И ја јој, покојници, то никад нећу опростити! Никад!

Доктор ућута и стиште зубе, напрегнуто смишљајући шта би јој још непријатно рекао да јој се бар освети. Он се нечега сети, и натуштено, хладно лице његово наједном се разведри.

— Па ето, да узмемо баш и ваше односе према овом манастиру! — проговори он као острвљен. — Ви никад никога нисте штедели, и чим је светије било неко место, тим је оно имало више изгледа да ће зло проћи од вашег вајног милосрђа и ваше анђеоске блакости. Зашто ви долазите овамо? Шта имате ви да тражите код ових монаха, молим вас? Шта је вама Хекуба, шта ли сте ви Хекуби? То је опет само једна забава, титрање и исмевање човечје личности и ништа више!

... Та у калуђерског Бога ви не верујете, ви имате у срцу свог властитог Бога до кога сте дошли својим умом на спиритистичким сеансима. На црквене обреде гледате снисходљиво, на

службу и на бденије не идете; ви спавате до подне... па ког врага онда долазите овамо?... У туђ манастир ви долазите са својим богом, и уображавате да манастир то бајаги сматра за превелику част! Роткве стругане! А запитајте, између осталог, шта стају калуђере те ваше посете? Ви сте изволели доћи овамо вечерас, а још прекјуче је ту долазио коњаник, послан из ваше економије да им унапред јави да намеравае овамо доћи. Васцели дан су јуче спремали за вас собе и чекали вас. Данас пак дође авангарда — ваша дрска собарица која се само смуца по дворишту, шушти оним сукњама, досађује питањима, наређује као у својој кући, — не могу очима да је видим!

... Данас су јадни калуђери цео дан били на опрези: јер ако вас не дочекају са целом парадом, тешко њима! Ви ћете се владици пожалити! „Мене ваше преосвештенство, монаси не воле. Не знам чиме сам их наљутила. Истина, ја сам велика грешница, али ја сам вам тако несрећна!“

... Један је манастир тако због вас зло прошао — натрљали су му уши. Овај архимандрит је у послу, човек-научник, он ни тренутка нема слободног, а ви га непрестано, као кебу иза појаса потржете: свакичас га зивкате к себи у собе. Никаквог поштовања ни према његовој старости, ни према чину. И бар да им дајете какве велике прилоге, па ни по јада, а овако за све време, от како долазите овамо, монаси ни тричавих сто рубаља од вас нису добили!

Кад би ко кнегињу узнемиравао, кад је не би хтео да разуме или би је вређао, и кад не би зна-

ла шта да каже, она би обично почињала да плаче. Тако и сад, најзад, она покри лице и заплака се танким, дечијим гласићем. Доктор наједном ућута и погледа је. Лице му се намршти и поста сурово.

— Опростите ми, кнегињо, — рече он потмуло. — Код мене је преовладала зловоља и ја сам заборавио то. Није лепо од мене

Па накашљавши се збуњено, заборавивши да стави шешир на главу, он се брзо удаљи од кнегиње.

На небу су већ трепериле звезде. Мора бити да с оне стране манастира изгрева месец, јер је ведро, прозрачно и нежно. Дуж белог манастирског зида нечујно, као стреле, прелећу слепи мишеви.

Сат полако избија три четврти, по свој прилици на девет. Кнегиња устаје па лагано иде капији. Она се осећа да је увређена, па би плакала, и чини јој се да је сад сви жале — и дрвеће, и звезде, и слепи мишеви; па чак и сат да откуцава мелодично само зато да јој и он изрази своје саучешће.

Плакала је и размишљала како би за њу било добро да сасвим, на сав живот, оде у манастир: ту би се она у тихе летње вечери шетала усамљена по алејама, нападана, увређена, несхваћена од људи, па би само један Бог и звездано небо видели њене мученичке сузе.

У цркви је још трајало бденије. Кнегиња застаде да чује појање; како се лепо те песме разлежу кроз непомичан топал ваздух! Како је слатко човеку поред тог појања плакати и трпети.

Дошавши у своје собе, она погледа у огледалу своје уплакано лице, и напудериса се па седе за вечеру. Монаси су знали да она воли маринирану кечигу, ситне печурке, малагу и просте татлије од меда од којих у устима мирише на кипарис, па су јој увек кад би дошла, доносили за обед та јела.

Једући печурке и заливајући их малагом, кнегиња је сањала како ће њу они тамо коначно упропастити и оставити, како ће је сви њени настојници, помоћници, писари и собарице којима је она тако много добра учинила, изневерити и почеће јој говорити грубости, као што ће је и сви људи што их је год на свету, нападати, оговарати и исмевати. А она ће се одрећи своје кнежевске титуле, раскоши и друштва, отићи ће у манастир, и никоме ни речи прекора. Молиће се и за непријатеље своје, и тада ће је сви одједном разумети, доћи ће код ње да је моле за опроштај, али ће већ бити касно...

А после вечере она клече у углу пред иконом на колена па прочита две главе из Јеванђеља. Затим јој собарица намести постељу, и она леже да спава. Протежући се под белим покривачем, она је слатко и дубоко уздахнула, као што се уздише после плача, зажмурила, и сан поче да је хвата...

У јутру се пробуди и погледа у свој сатић: беше пола десет. На тепиху код кревета беше се пружио узан, сјајан прамен светлости од зраке, која се пробијала кроз прозор и једва осветљавала собу. Иза црне завесе на прозору зујале су муве.

„Још је рано!“ — помисли кнегиња па зажмуре. Протежући се и мазећи у постељи, она се сети синоћњег састанка са доктором, и свих оних мисли са којима је синоћ заспала; сети се како је несрећна. Затим јој изиђоше пред очи: њен муж који сад живи у Петрограду, настојници имања, доктори, суседи, познати чиновници... Дуг низ познатих мушких лица прође кроз њену уобразиљу. Она се осмехну и помисли: кад би сви ти људи били кадри да продру у њену душу и да је разумеју, сви би они били крај њених ногу...

У четврт до дванаест она позва собарицу.

— Хајте, Даша, да се обучем, — рече она сетним гласом. — У осталом, најпре идите те им реките да упрегну коње. Треба да идем код Клавдије Николајевне.

Изишавши из собе да седне у екипаж, она зажмире од јаке подневне светлости и засмеја се од задовољства: дан беше неописано леп! Разгледајући шкиљавим очима калуђере који се скупили код кућног улаза да је испрате, она љубазно климну главом па рече:

— Збогом, драги пријатељи! До прекутра!

Њу је пријатно зачудило што заједно са монасима крај улаза беше и доктор. Лице му бледо и сурово.

— Кнегињо, — рече он, скидајући шешир и смешећи се као кривац: — ја вас већ одавно чекам овде. Опростите ми, тако вам Бога... Ружно, злобно осећање занесе ме јуче, те вам напричах... глупости. Једном речју, молим за опроштај.

Кнегиња се љубазно осмехну, па пружи према његовим уснама своју руку. Он је пољуби и поцрвене.

Трудећи се да буде налик на птичицу, кнегиња прхну у кочије, па стаде да клима главом на све стране. У души јој беше радосно, ведро и топло, а и сама је осећала да је њен осмех необично умиљат и благ. Кад кочије полетеше кроз капију, а затим прашњавим путем поред кућа и вртова, поред дугачких кирицијских каравана и богомољаца-хација који поворкама иду у манастир, она је још непрестано жмиркала и благо се смешкала.

Она је размишљала како нема веће насладе него на све стране уносити сам од себе топлоту, светлост и радост, праштати увреде и љубазно се осмехивати на непријатеље и злотворе. Сељаци што их је сретала поздрављали су је, каруце су меко шуштале, под точковима се дизали читави облаци прашине које је ветар носио у златасту раж, и кнегињи се учини да се њено тело љуља не на колским јастуцима, него на облачићима, и да је и она сама налик на лак, прозрачан облак...

— Како сам срећна! — прошапта она затварајући очи. — Како сам срећна!

НЕМИНОВНА БЕДА

Директора грађанске банке, Петра Семјонића, књиговођу, његова два помоћника и два члана управног одбора, отерали су преко ноћи у затвор. Другог дана после ове узбуне трговац, Авђејев, члан надзорног одбора банке, седео је са пријатељима у свом дућану и говорио:

— Тако је, сигурно, угодно било Богу. Од судбине немаш куда! Ево, ми сад једемо ајвар а сутра, док се осврнемо и оком тренемо — затвор, просјачка торба, па и смрт... Свашта се дешава. Ево да узмемо, као пример, баш Петра Семјонића...

Авђејев је говорио, жмиркајући пијаним очима, а пријатељи су пијуцкали, мезетили ајвар и слушали... Описавши бруку и немоћ Петра Семјонића, који још до јуче беше утицајан, уважен човек, Авђејев настави с уздахом:

— Враћа му се мило за драго! Тако им, варалицама, и треба! Знали су ђаволи синови да пљачкају, па сад и нека одговарају...

— Пази, Иване Данилићу, да и ти не извучеш...
— примети му један од пријатеља.

— А зашто ја?

— Па за то. Они су крали, а где је био надзорни одбор? Не врдај — ти си потписивао рачуне...

— Па тако најбоље! — осмехну се Авђејев... Потписивао сам! Доносили су ми у дућан — и ја сам потписивао. Зар ја нешто разумем? Мени ма шта да пружи — ја ћу потписати. Нека напишу, да сам човека убио — ја ћу и то потписати. Нисам имао времена да размишљам, па и без наочара не видим добро.

Пошто поразговараше о краху банке, Авђејев и његови пријатељи пођоше „на пирог“ своме познанику чија жена је тога дана празновала свој имендан. У гостима су сви говорили о краху банке. Авђејев се највише цапао и уверавао, да је он већ одавно предосећао тај пад и да је још пре две године знао, да у банци није све у реду. Док је јео пирог — подвукао је десетак незаконитих операција у банци, које су му биле познате...

— Кад сте знали што нисте казали? — упаде му у реч официр, који беше ту на именданској гозби.

— Не само ја, то је знала цела варош, — осмехну се Авђејев. — Па и нисам имао кад да се по судовима млатим... Нека их носи ђаво!

Одморивши се после закуске, Авђејев је ручао, опет се одморио, и затим пође на вечерње у цркву, где је био тутор; после вечерња опет се врати на гозбу и све до пола ноћи играо је санса. Изгледа, све је било у реду.

Кад се после поноћи Авђејев врати кући, кувалица која му је отварала врата, беше бледа и од језе није могла изговорити ни речи. Његова же-

на, Јелисавета Трофимовна, гојазна и слабуњава старица са распуштеном седом косом, седела је на отоману, дрхтала свим телом, и, као да је пијана, унезверено је колутала очима... Око ње, са чашом воде, снебивао се такође блед и узнемирен њен старији син, гимназиста Василије.

— Шта је то? — упита Авђејев и мргодно баци поглед на пећ, мислећи да им од дима није позлило, као што се то често догађало.

— Сад је био иследни судија са полицијом, — одговори Василије. — Вршили су претрес...

Авђејев погледа око себе... Ормани, шифоњери, столови — све је то чинило утисак скорашњег претреса. За тренутак стајао је Авђејев као укопан, укочен, и налазио се као у неком бунилу, затим му се устресе сва утроба и отежа, а лева нога као да се одузе, па пошто није могао да издржи ту дрхтавицу — леже ничице на отоман; он је осећао, како му се преврћу црева, док непослушна лева нога удара у наслон отомана.

За два-три минута он се присети све своје прошлости, али не нађе ниједне кривице, која би могла скренути пажњу судске власти.

— Све то није ништа! — рече он дижући се. — То су ме, сигурно, опањкали. Треба сутра да поднесем само жалбу, да не би смели то исто опет...

Сутрадан, после непроспаване ноћи, Авђејев, као и увек, оде у дућан. Муштерије му саопштише, да је прошле ноћи државни тужилац отерао у затвор још и помоћника директоровог и књиговођу банке. Овај извештај није узнемирио Авђејева. Он је био убеђен, да су га оклеветали и ако

поднесе данас жалбу, научиће памети иследног судију за јучерањи претрес...

Око десет часова он одјури у суд, секретару, који беше једини образован човек у целом суду...

— Владимире Степанићу, каква је то мода? — поче он, нагнувши се над ухо секретару. — Људи су крали, а шта сам ја крив? На основу чега? Добри човече, прошапута Авђејев: ноћас су и код мене извршили преметачину! Богами! Шта им је, јесу ли полудели? Зашто мене дирају?

— Зато, што ниси требао да будеш ован, — мирно одговори секретар. — Пре него што си потписивао — требало је добро очи отворати...

— Шта отворати? Да гледам хиљаду година у те рачуне — ништа не би разумео... Ђавола ћу разумети! Какав сам ја књиговођа? Мени су доносили — ја сам потписивао...

— Дозволите! Сем тога ви сте, као и ваша комисија, страшно компромитовани... Ви сте без икакве подлоге узели из банке деветнаест хиљада рубаља.

— О, Господе и вољо Божја! — чудило се Авђејев. Зар сам ја један дужан? Па сва је варош дужна! Ја плаћам интерес а и дуг ћу вратити... Бог с тобом! А сем тога, ако хоћемо, такорећи, по савести да говоримо, зар сам ја самовољно узео тај новац? Мени је то Петар Семјонић утрапио. Узми, вели, па узми... Ако нећеш да узмеш, значи да нам не верујеш и избегаваш нас. Ти, каже, узми и оцу воденицу направи. Ја сам узео.

— Па, ето видите, тако могу да резонују само деца и овнови. У сваком случају ви се, господине,

узалуд секирате. Од суда, наравно, нећете умаћи, али ће вас сигурно оправдати.

Хладнокрвност и тих говор секретарев смирише Авђејева. Вративши се у дућан, он затече ту пријатеље, удари у пиће, у ајвар, у филозофирање... Он беше већ заборавио на претрес а узнемираваше га само једна околност, коју он није могао да не запази: чудновато му је трнула лева нога и стомак му није варио добро.

Увече, тог истог дана, судбина је Авђејеву нанела још један ударац: на ванредној општинској седници сви су банкари, а у том броју и Авђејев, били искључени са листе одборника, јер се налазе под судом и ислеђењем. Изјутра он доби и акт којим су га звали да преда и дужност црквеног татора.

Затим Авђејев изгуби рачун о ударцима, које му је наносила судбина, и пред очима му се почеше низати чудни дани, које дотле није опажао... И сваки му је дан доносио собом неочекивано, ново изненађење. Између осталог и судија следник му је послао позив. Он се из суда врати увређен, зајапурен...

— Ставили ми нож под грло: зашто си потписивао? Потписивао сам и то је све! Зар сам ја намерно? Доносили су ми у дућан — ја сам потписивао. Ја и сад да читам, како треба, шта је написано, не уmem.

Дођоше му неки младићи са хладнокрвним лицима, ударише печате на дућан и пописаху у кући сав намештај. Видећи у томе интриге, као и пре, не осећајући да је крив, увређени Авђејев

је трчкарао по судовима да се жали. Читаве сате је чекао у претсобљу, писао километарске молбе, плакао, грдио... Као одговор на све то државни тужилац и истражни судија говорили су му хладно и убедљиво:

— Дођите кад вас позову, а сад немамо кад.

А други су одговарали:

— То није наша ствар.

Секретар пак, образован човек, који би му, како се чинило Авђејеву, могао помоћи, само је слегао раменима и говорио:

— Сами сте криви. Нисте требали да будете ован... Старац је трчао, док је нога као и пре трнула и док је стомак варио све горе. Кад га је беспослица придавила и насташе невоље, он одлучи да оде оцу на воденицу или брату, те да отпочне трговину брашном, али га нису пустили да крене из вароши. Породица му оде оцу, а он остаде сам.

Дани су пролазили један за другим... Без породице, без рада и новца, бивши татор, пошто ван и уважен човек, ишао је сваког боговетног дана од дућана до дућана својим пријатељима, јео, пио и слушао савете.

Јутром и вечером, да би скратио време, ишао је у цркву. Зурећи у иконе у току многих часова, он се није молио, већ је размишљао... Савест му је била чиста и своје стање објашњавао је грешком и неспоразумом. По његовом мишљењу све је то дошло зато, што су следни судија и чиновници још млади и неискусни; њему се чинило, кад би неко од старијих судија поразговарао с

њим по души и до ситница, све би се вратило у свој колосек. Он није разумевао судије, а судије, како му се чинило, нису разумеваале њега...

Дани су јурили један за другим... И најзад, после дугог и мучног отезања, дође и време суђењу. Авђејев узајми педесет рубаља, понесе шпиритус за трљање ноге и лековите траве за стомак, па пође у варош где се налазио суд...

Суђење се отегло више од десет дана. За све време суђења Авђејев је озбиљно и са достојанством, како то личи старом човеку који невинно страда, седео међу друговима. Слушао је, али баш ништа није разумевао. Био је јетко расположен. Он се љутио што га тако дуго задржавају на суђењу, што нигде не може да нађе посно јело, што га бранилац не разуме, па, како му се чинило, није ни говорио оно што треба. Чинило му се да и судије не суде онако како је требало. Они нису на Авђејева скретали ама никакву пажњу, питали су га свега једном у току три дана и та постављена питања била су таква, да кад је на њих одговарао, изазвао је смех у публици. Кад је покушао да говори о својим губицима, дангуби и да тражи судске трошкове, и кад му се адвокат окренуо и згрануто се избечио, публика се смејала, а претседник му је строго саопштио, да то са суђењем нема никакве везе. У својој последњој одбрани није рекао ни оно што му је препоручио адвокат већ нешто десето, што је такође изазвало смех.

За време мучних тренутака док се порота саветовала у својој соби, он је седео љут у судском

бифе-у и није ни мислио о поротницима. Он није разумевао зашто се тако дуго договарају, кад је све тако јасно и шта траже од њега.

Осетивши глад он замоли келнера да му донесе нешто јевтино и посно. За четрдесет копејак дадоше му хладне рибе са шаргарепом. Он поједе то и одмах осети како је та риба, као неки камен, улазила у његов стомак; поче да штуца, доби горушицу, болове...

Кад је Авђејев затим слушао претседника који је читао питања — утроба му се превртала, тело му је пробијао хладан зној, лева му је нога трнула; он престаде да слуша, јер није ништа разумевао и очајно је патио још и зато што претседник није могао слушати седећи или лежећи. Најзад, кад су његовим друговима и њему дозволили да седну — устаде тужилац и рече нешто неразумљиво. Као из земље да су израсли — искрснуше жандарми са сабљама и окружише све кривце. И Авђејеву наредише да устане и пође.

Сад је он разумео, да су га оклеветали и лишили слободе, али се није плашио нити пак чудно: у стомаку му се дешавао такав лом да му није ни било до жандарма.

— Дакле, нас неће пустити у гостионицу? — запита Авђејев једног од својих другова. Остале су ми у соби три рубље и целцато пакло чаја. Рано, ујутру, кад поче да руди, наредише му да се обуче и да пође. Два војника са бојонетима поведоше га у казамат. Никад пре тога не беху му варошке улице тако дугачке и бескрајне као

сад. Он није ишао по тротоару већ средином, па још по прљавом снегу који се топио... Утроба се све време борила са рибом, а лева му је нога трнула; каљаче је био заборавио негде — или у суду, или у гостионици, и ноге су му зебле...

Кроз пет дана опет све кривце поведоше у суд да саслушају пресуду. Авђејев је сазнао, да су га казнили на доживотно изгнанство у Тобољску губернију. И ово га не уплаши, нити зачуди. Њему се све чинило, да суђење још није завршено, да све нешто отежу и да праве пресуде још није било. Живео је он у казамату и сваког дана очекивао ту пресуду.

Тек после пола године, кад му дођоше да се опросте жена и син Василије, кад је у сувоњавај сиротињски одевеној старици једва познао некад гојазну, пуну и озбиљну Јелисавету Трофимовну и кад је уместо гимназиске униформе видео на своме сину кратак олињали капутић и панталоне од порхета, — Авђејев је разумео, да је његова судбина већ решена... и макаква била нова „пресуда“, она неће моћи да му поврати прошлост. И он први пут за све време суђења и затвора, одагна са свог лица љутит израз и горко заплака...

ЖЕЉНА СНА

Ноћ. Дадиља Варвара, девојчица од својих тринаест година, љуља колевку са бебом и полако певуши:

Буји — паји — пај,

Певаћу ти зча!...

Пред иконом светлуца зелено кандило; преко целе собе, од једног до другог угла, развучен је канап на коме висе пелене и велике црне панталоне. Од кандила пада на плафон зеленкаста мрља, а пелене и панталоне бацају дугачке сенке на пећ, колевку и Варвару. Кад кандило поче да трепери — мрља и сенке, као да су оживели и крећу се као од ветра. Запара. Разлеже се мирис чорбе од купуса а мирише и на обућарску робу.

Дете плаче. Оно је већ одавно промукло и малксало од плача, али се ипак дере и не зна се кад ће престати. А Варка је жељна сна. Очи јој се лепе, главу нешто вуче доле, боли је и врат. Она не може да мрдне ни очним капцима, ни уснама... Чини јој се као да јој је и лице постало дрвено, да су јој и очи постале сићушне, као главић чиоде.

— Буји-паји-пај, — мрмљала је она: — гризћеш добит, знај...

У пећи зриче попац. У суседној соби, иза врата, хрчу домаћин и калфа Атанасије. Колевка жалосно шкрипи, Варка мрмља — и све се то слива у ноћну музику успаванку, коју је пријатно слушати кад човек леже да спава. Сад та музика само дражи и мучи, јер натераје на очи сан, а спавати се не сме: ако Варка, не дај Боже, заспи — газда ће је премлатити.

Кандило трепери... Зелена мрља и сенке крећу се и увлаче у полуотворене укочене очи Варварине, а у њеној глави, која је већ упола заспала, ређају се мутни снови. Она види густе облаке који се међу собом утркују по небу и задиркују се као деца... Дуну ветар — нестане облака. Варка види широк насип покривен каљугама; насипом иду кола, тетурају се људи са торбама на леђима, крстаре напред и назад некакве сенке. С обе стране насипа, кроз хладну и оштру маглу, виде се шуме. Одједном људи са торбама падају на земљу у блато. — Зашто то? — запита Варвара. — Да спавају, да спавају! — одговорише јој. И они заспаше чврстим сном и спавају слатко, а на телеграфским жицама стоје вране и свраке, креште као деца, и старају се да их пробуде.

— Буји-паји-пај, певаћу ти, знај, — мрморила је Варвара и видела себе у мрачној и загушљивој соби.

На поду је, као да се извијао од болова, њен покојни отац — Јефим Степанов. Она га не види, али чује, како се котрља по поду... Код њега, — говораше он — „разбуктала се кила“. Болови су били тако јаки, да није могао изговорити

ни речи, и само је увлачио ваздух у себе и цвототао зубима, као да лупа у добош:

— Бу-бу-бу-бу...

Мајка Варјина, Пелагија, одјури на имање својих господара, да каже да ће Јефим умрети. Она је већ одавно отишла, па је требало већ и да се врати. Варки се врзло по памети као да лежи на зиданој пећи, не спава и ослушкује очево цвототање и „бу, бу, бу“... Зачу се као да неко стиже пред крочишару. То су господари послали младог лекара, који им беше дошао у госте из вароши. Доктор улази у крочишару; тешко га је било распознати у мраку, али се чуло како он кашљуца и шкрипи вратима...

— Дајте свећу! — рече он.

— Бу-бу-бу... — одговарао је Јефим.

Пелагија појури пећи да потражи кутију са шибицама. У ћутању прође минут-два. Доктор потражи по џеповима, нађе и запали своје палидрвце.

— Сад ћемо, господине, сад, — говораше Пелагија, појуривши напоље из собе и мало доцније се врати са жишком.

Образи Јефимови беху зајанурени, очи су блистале; поглед беше особито оштар као да је Јефим хтео да види кроз и кућу и доктора.

— Па, шта је? Шта си то намислио? — говораше доктор, нагињући се болеснику... О-о! Одавно ли је то код тебе?

— Шта? Дошло време да се мре, господине! Свршено је са мном...

— Не брбљај! Излечићемо те!

— Како знате, господине, хвала вам одвећ, али и ми разумемо... Кад дође смрт — нема више шта...

Доктор је четврт сата бдио над болесником, затим се диже и рече:

— Ја овде не могу ништа помоћи... Ти мораш ићи у болницу — тамо ће ти извршити операцију. Одмах да пођеш. Обавезно да пођеш! Мало је доцкан, јер у болници већ сви спавају, али, то ништа не мари, — ја ћу ти дати упут. Јеси ли чуо?

— Господине, на чему ће да оде? — рече Пелагија. — Ми немамо коња...

— Ништа, ја ћу замолити господара, он ће дати коња...

Доктор оде. Свећа се гаси и опет се чује: „бу-бу-бу“. Кроз пола сата неко дојури на колима пред кућу. То је господар послао таљиге за болницу. Јефим се спреми и пође...

Настаје дивно ведро јутро. Пелагије нема код куће: она је отишла у болницу да види како је Јефиму. Негде плаче беба и Варка чује као да неко њеним гласом пева:

— Буји-паји-пај, певаћу ти, знај...

Враћа се Пелагија; она се крсти и шапуће:

— Ноћу су урадили све шта треба а ујутру предаде Богу душу... Бог да му душу прости и вечан му мир. Кажу, да је доцкан примећена бољка. Требало је раније.

Варка иде у шуму и плаче тамо, али је одједном неко удари тако јако у потиљак, да лупи челом о брезу. Она подиже очи и угледа пред собом свога газду — обућара.

— Шта ту радиш, гадуро једна? — узвикну он.
— Дете плаче а ти спаваш?

Он је немилсрдно вукао за уво, а она, тресући главом, љуља колевку и бунца своју песму. Зелена мрља од кандила и сенке од пелена и гаћица нишу се, трепере и убрзо опет савлађују њену свест. Опет она види насип са каљугама. Људи са торбама леже на леђима и спавају тврдим сном. Гледајући у њих и Варка страсно жели да спава; она би легла са задовољством, али мајка Пелагија иде поред ње и гурка је да пожури... Обе хитају у варош да траже службу...

— Уделите Бога ради! — просила је мајка од пролазника. — Дарујте нам Божју помоћ, госпо-до милосрдна!

— Дај ми овамо дете! — одјекну нечији глас. — Дај овамо дете! — понови тај исти глас али љутито и оштро... Спаваш, бештијо?

Варка скочи, погледа око себе и схвати у чему је ствар: нема ни насипа, ни Пелагије, ни пролазника, већ стоји наред себе само газдарица, која је дошла да подоји дете. Док је гојазна, плећата газдарица, хранила и ућуткивала дете — Варка је стајала, гледала у њу и очекивала, кад ће да заврши са дојењем. Иза прозора већ почиње да бледи ваздух, и сенке и зелена мрља на таваници такође увелико бледе. Брзо ће јутро.

— Узми! — рече газдарица закопчавајући кошуљу на прсима. Плаче... Мора бити да су га урочили...

Варка узима дете, ставља га у колевку и опет почиње да љуља... Зелена мрља и сенке мало

помало ишчезавају и сад више нема шта да јој иде у главу и мути мозак. А спава јој се као и пре, страшно јој се спава! Варка наслања главу на крајичак колевке и љуља целим телом само да отера сан, али јој се очи лепе и глава отежава...

— Варка, заложи пећ! — одјекну иза врата глас газде.

Дакле време је већ да се устаје, па опет на посао. Варка оставља колевку и јури у шупу по дрва... Пријатно јој је. Кад трчкара и хода, не спава јој се тако као кад седи. Она доноси дрва, ложи пећ и осећа како оживљује њено укочено лице и како јој се разведравају мисли.

— Варка, спреми самовар! — виче газдарица...

Варка цепка луч и тек што успева да запали боровину и убаци у самовар, чује ново наређење:

— Варка, очисти газдине каљаче!

Она седа на под, чисти каљаче и мисли, како би добро било да гурне главу у велику и дубоку каљачу и да у њој мало продремуцка... И наједном учини јој се да каљача расте, надува се и собом испуњује сву собу. Варка испушта четку, али одмах тресе главом, буљи очи и стара се да гледа тако да ствари не расту и да се у њеним очима не крећу.

— Варка, опери споља степенице, да ме не једе срам пред муштеријама!

Варка риба степенице, спрема собе, затим ложи ватру у другој пећи, трчи у дућан. Ради исувише а одмора нимало.

Ништа није теже него стајати у кујни на једном месту, поред стола, и чистити кромпир. Главва клоне столу, кромпир се губи из очију, нож испада из руку, а поред стола се врпољи дебелишна газдарица са засуканим рукавима и виче тако јако, да се тресу бубне опне у ушима. Још је теже служити за ручком, прати, шити. Бивају тренутци, кад се прохте човеку да спава, не обзирајући се ни нашта и легао би на под и заспао.

Дан пролази. Гледајући како се замрачују прозори, Варка стеже рукама укочене слепоочнице, смешка се, не знајући зашто... Вечерња магла милује њене слеplене очи и обећава јој убрзо тврд сан. Увече газдама долазе гости...

— Варка, спреми самовар! — виче газдарица.

А они су имали мали самовар, и док се гости напију чаја — морала га је подгревати пет пута. После чаја Варка по цео сат стоји на једном месту, зуре у госте и очекује наређења...

— Варка, тркни да купиш три флаше пива!

Она лети сместа и стара се да отера сан.

— Варка, отрчи по вотку. Варка, где је отварач за флаше? Варка, очисти харингу!

И, најзад, гости одлазе; светлост се гаси, газде лежу.

— Варка, пољуљај дете! — чује се последње наређење.

У пећи цврчи попац; зелена мрља је већ на таваници, а сенке од пелена и гаћица опет боду сањиве очи Варкине, нихају се и муте јој свест.

— Буји-паји-пај, — мрмља она: — певаћу ти, знај...

А дете плаче и малаксава од дреке. Варка опет види прљави насип, људе са торбама, Пелагију, оца Јефима. Она све разуме, све их познаје, али кроза сан не може никако да схвати каква је то снага која јој стеже и руке и ноге, угњетава је и смета јој да живи. Она се окреће, тражи ту снагу, да се што пре избави ње, али је не налази. Најзад, измучена, она напреже сву снагу и вид, гледа горе у зелену мрљу која трепери, ослушкује плач, и налази непријатеља који јој смета да живи...

Тај непријатељ је — дете...

Она се осмехује... Чудно јој је: како то раније није могла да примети такву ситницу? Зелена мрља, сенке, попац, чине јој се, да се такође осмехују и чуде...

Лажно схватање обузима Варку. Она устаје са столице и, смешећи се, не трепћући очима, шета по соби... Њој је пријатно и драго при помисли, да ће се сад ослободити детета, које јој везује и руке и ноге.

Смешећи се, намигујући и претећи прстом зеленој мрљи, Варка се прикрада колевци и нагиње се над дететом... Угушивши га — она брзо леже на под, смеје се од радости што може спавати, и кроз тренутак она већ спава чврсто, као мртва.

ХЛАДНА КРВ

Дугачак теретни воз одавно је на постаји. Локомотива се ништа не чује, као да се угасила: поред воза и на вратима зграде нема ни душе.

Из једнога вагона пружа се бледа светлосна трака и клизи по шинама резервног крака пруге. У вагону на простртом цубету седи двоје људи: један стар са широком седом брадом, у кратком кожуху, на глави му висока капа од јагњеће коже налик на шубару; а други је млад, голобрад, у изношеном кратком чојаном капуту, а на ногама му каљаве чизме. То су пратиоци товара. Стари седи опружених ногу, ћути и нешто мисли; млади упола лежи и једва чујно циличе на јевтиној хармоници. Више њих на зиду виси светњак са лојаном свећом.

Вагон је пун товара. Кад се кроз ту мутну светлост погледа у товар очима се у први мах чини да виде неку безобличну грдосију, нема сумње живу, нешто што много личи на огромне ракове који мрдају маказама и брцима, гурају се и збијају, и нечујно се пентрају уз гладак зид горе таваници; али кад се мало боље загледате а оно у сумраку израстају прави рогови и њихове слике, затим мршава дугачка леђа, прљави длака, репо-

ви, очи. То су волови и њихове сенке. Има их свега осам у вагону. Једни се обрћу па гледају у ону двојицу људи и машу реповима, а други се паште како ће лећи или што удобније стати. Тескобно им је. Ако један легне остали морају да стоје и да се прибијају један уз другог. Немају ни јасала, ни улара, ни под собом сламе, и ни трунке сена. *)

После дугог ћутања стари извади из џепа сребрн сат да види колико је часова: два и четврт.

— Већ је два сата, како овде стојимо, — рече он зевнувши. — Треба ићи да их пожуримо, иначе ћемо до сутра стајати овде. Поспали су, или Бог ће их знати шта раде.

Старац устаде и заједно са својом сенком, смотрено, по мраку сиђе степеницама. Проби се дуж воза, прође дваестину вагона, и кад дође до локомотиве он угледа отворену, црвену пећ; према пећи непомично седи нека људска прилика; штит од капе, нос и колена обојени су руменом бојом а све остало је црно и једва се кроз сумрак оцртава.

— Хоћемо ли још дуго овде стајати? — запита стари.

Нема одговора. Непомична прилика очевидно спава. Старац се нестрпљиво накашља, сјежи се од јаке влаге, обиђе локомотиву а у тај мах жива светлост од две светиљке за часак удари му у очи

*) На многим железницама, да би се избегли несрећни случајеви, забрањено је носити сено у вагоне, те живи товар целога пута остаје без хране.

и зато му се учини још црња. Пође право на станицу.

Перон пред станицом и њене степенице мокри су. Овде-онде бели се свеж снег и топи се. У станичној згради светло је и добро загрејано, претопло, као у купатилу. Заудара на петролеј. Осим ваге и омањег жутог дивана на коме спава неки човек у униформи возовође, унутра нема никаквог намештаја. Улево широм отворена двоја врата. Кроз једна се види телеграфски сто и лампа са зеленим шеширом, а кроз друга омања соба, до половине заузета тамним орманом. У тој соби на прозорској дасци седи старији возовођа и машинист. Обојица гњече у рукама некакву капу и препиру се.

— Ово није прави дабар, него пољски, — вели машинист. — Прави дабар није такав. Цела ова капа, ако хоћете да знате, највише ако вреди — пет рубаља у сребру!

— Много ви разумете... — рече возовођа увређен. — Пет у сребру! Е, ево сад одмах да упитамо трговца. Господине Малахине, — окрете се он староме, — шта ви мислите: је ли ово пољски дабар или прави?

Стари Малахин узима капу у руке и као зналац пипа крзно, дува, мирише, и на његовом срдитом лицу одмах севну презрив осмех.

— Па мора да је пољски! — вели он радосно.

— Дабоме, пољски.

Започиње спор. Возовођа доказује да је права дабровина, а Малахин и машинист упињу се да га

увере да није. Усред препирке старац се намах сети зашто је дошао.

— Дабар је дабар, капа је капа, али воз стоји те стоји, господо! — вели он. — Па шта је? Кога чекамо? Да идемо!

— Да идемо, — пристаје возовођа старији. — Да попушимо још по једну па да идемо. Тек немамо зашто да се журимо... Свеједно, ионако ће нас на станици задржати!

— А зашто то?

— Па тако... Много смо задоцнили... Кад се задоцни на једној станици, онда на другој хтели не хтели морају да задрже воз, да отворе пут возу који долази. Можете ако хоћете поћи одмах, или ујутру, то је једно исто, јер ми већ не можемо ићи под бројем четрнаест. Мора бити поћи ћемо као двадесет трећи воз.

— Ама како то?

— Е па тако.

Малахин упитно гледа у возовођу, мисли и несвесно као за себе мрмља:

— Убио ме Бог, срачунао сам па сам и у књижицу записао: на целом путу отстојали смо тридесет четири часа више него што треба. Довешћете ме, господо, да чекам дотле док ми волови не полипшу, или док дођем на место да ми за месо нико ни две рубље неће дати. Ово није путовање, него просто голо упропашћивање!

Возовођа старији диже обрве и уздахну као да хоће да каже: „Нажалост, све је то истина!“ Машинист ћути и замишљено посматра капу. Обојици се на лицу види да имају неку заједнич-

ку потајну мисао, коју они не казују, али не зато што хоће да је сакрију него зато што се такве мисли ћутањем саопштавају много боље него речима. И старац разумеде. Он завуче руку у џеп, извади отуда десетицу, па без увода, не мењајући ни тон ни израз лица, него уверено и непосредно, онако како се мито даје и прима, вероватно само код Руса, пресави је на четворо, па без журбе метну је у џеп. После тога сва тројица изиђу из собице, успут разбуди оног другог возовођу који спава, и оду на перон.

— И то ми је време! — наकाшља се старији возовођа и стресе рамена. — Не види се ни прст пред оком.

— Јест, вучје време...

Кроз прозор се види како се поред зелене лампе и телеграфског стола појави плавокоса глава телеграфистова, а убрзо затим поред ње се појави и друга глава, брадата и у црвеном качкету, — мора да је шеф постаје. Шеф се нагиње столу, чита нешто на плавој хартији и брзо повлачи цигаретом низ редове... Малахин се упуту своме вагону.

Његов сапутник, младић, као и пре лежи и једва чујно цичиче на хармоници. Голобрад је, готово још дечак; његово пуначко, бело лице са широким детињским јагодицама замишљено је, очи не гледају као што гледају у одраслих људи, него невесело и покорно, али сав је широк, снажан, тежак и груб исто онако као старац; он се не миче, и не мења свој став, као да му недостаје снаге да своје крупно тело ставља у покрет.

Чини се да кад би се само мрдноу одмах би у ње-
му нешто пукло или би одјекнуло, па би се упла-
шили и волови и он сам. Испод његових крупних
дебелих прстију, који тромо пребирају дирке и
капке на хармоници, непрекидно теку ситни, сла-
би звуци и сливају се у прост и обичан, једнолик,
мали мотив; он слуша и, очигледно, врло је
задовољан свирком.

Зачу се звонце, али тако потмуло као да не
звони близу него негде врло далеко. Одмах за
њим разлеже се и друго, настрпљиво, звоњење,
затим треће, па звиждање старијег возовође.
Један минут прође у дубоком ћутању; вагон се
не миче, стоји у месту, али испод њега чују се
неки неодређени звуци слични шкрипутању снега
испод саоница; вагон се затресе и звуци умукоше.
Опет настаје тишина. Али ево одјекну звекет бу-
фера, вагон под снажним ударцем трже се као
да је скочио, а сви волови попадале један на
другога.

— Дабогда тебе овако дрмусали! — прогунђа
старац намештајући своју високу капу која се од
потреса смакла на потиљак. — Овако ће ми сву
стоку осакатити!

Јаша ћутећи устаде, дохвати једног вола за ро-
гове и поможе му да се исправи на ноге... После
овога ударца опет наста тишина. Испод вагона
чују се звуци шкрипавог снега и чини се као да
се воз мало уназад кренуо.

— Сад ће опет да дрма! — вели старац.

И одиста, возом прође дрхтавица, одјекну тре-
сак, вагони и волови опет падоше једно на друго.

— Неко чудо! — вели Јаша слушајући. — Мо-
ра да је воз тежак. Никако да се помакне.

— Пре није био тежак, а сад напречац отежао.
Није, брале, него старији возовођа се није с оним
намирио. Сиђиде и однеси му, иначе ће нас до
зоре овако дрмати.

Јаша узе од старца новчаницу од три рубље
и скочи из вагона. Његови тешки кораци потмуло
одјекују поред вагона и поступно их нестаје. Ти-
шина... У суседном вагону један во отегнуто и
тихо муче, као да пева.

Врати се Јаша. У вагон улете влажан, хладан
ветар.

— Затвориде, Јашо, врата, па да лежемо, —
вели стари. — Зашто да узалуд горимо свећу?

Јаша покрену тешка врата; одјекну писак ло-
комотиве и воз пође.

— Хладно! — промрља старац опружајући се
на цубету, и метну главу на завежљај. — Еј, што
ти је кућа, сасвим је друкчије! И топло, и чисто,
и меко, и има се где Богу помолити, а овде је го-
ре него свињац. Већ четири дана како ни чизме
нисам скинуо.

Јаша посрћући под љуљањем вагона, отвори
светиљку и влажним прстима притиште стењак
и угаси га. Свећица прво плану, зацврча као ти-
гањ, па се угаси.

— Јесте, брате... — настави Малахин, слуша-
јући како Јаша леже поред њега и својим вели-
ким леђима се прижимље уз њега. — Хладно.
Дува кроз сваку рупу. Да ти овде мајка или се-
стра само једну ноћ преспавају, до зоре би отегле

папке. Тако ти је то, брате, ниси хтео да учиш и да идеш у гимназију, као остала браћа, па сад овако терај с оцем волове. Сам си крив, па се сам на себе и љути... А твоја браћа сад спавају у постељама, покрили се покривачима, а ти, нерадник и лењштина, на једној си линији са воловима... Ако...

Због хуке воза старчеве речи се више не чују, али он је још дуго ћућорио, уздисао и стењао. Хладан ваздух у вагону све је гушћи и загушљивији. Оштар дах свежег измета и дим од свеће покварише га, те онако одвратан и љут поче Јашу грепсти у грлу и грудима. Јаша кашље и кија, а старац, навикнут, као да то није ништа, дише пуним грудима и само тек помало кркља.

Како се вагон љуља и како точкови лупају могло би се рећи да воз јури брзо и неједнако. Локомотива тешко дише, али не брекће у један такт са хуком воза, те је укупан утисак од свега као од неког кипљења. Волови се узнемирено збијају и роговима ударају о зидове.

Кад се старац пробудио, кроз пукотине на вагону и кроз отворен прозорчић видело се плаво небо раног јутра. Он осети несносну хладноћу, особито у леђима и ногама. Воз стоји. Јаша сањив и тмуран мува се око волова.

Старац се пробудио зловољан. Намрштен и суров он љутито кашљуцну и испод ока гледа у Јашу, а Јаша се својим снажним плећима одупро бику под груди и стара се да му одреши ноге.

— Говорим ја синоћ да су ужета дугачка, —

гунђа старац, — аја, — „нису, тата!“ — Не можеш га ништа натерати, све он ради по своме... Глупак!

Он срдито повуче врата и унутра продре светлост. Баш у тај мах према вратима је стајао путнички воз, а иза њега се видела црвена зграда са настрешницом, — нека велика станица, има бифе. Кровови и платформе на вагонима, земља, прагови, све је покривено танким слојем свежег, меког и растреситог снега. Кроз раставе између вагона види се како пролазе путници, и шета један жандарм, риђ, црвена лица; послужитељ, у фраку и са кошуљом као снег белом на прсима, неиспаван, озебао, и, по свој прилици, веома незадовољан својим животом, јури пероном и на служавнику носи чашу чаја са два колача.

Старац устаде и поче се молити Богу окренут истоку. Јаша сврши с биковима и остави лопату у кут, стаде поред оца, па се и он моли Богу. Он само мрда уснама и крсти се, а отац чујно шапуће и свршетак сваке молитве изговара гласно и разговетно.

— ...и жизни будушчаго вјека, амин! — заврши старац гласно, увлачећи у себе ваздуха, па одмах поче другу молитву, и на крају нагласи чврсто и јасно: — и возложит на алтар твој телци!

Кад Јаша прочита своје молитве он се прекрсти и рече:

— Молим вас, пет копејака.

Па кад доби петак он дохвати црвенкаст бакарни чајник и отрча на станицу по врућу воду. Широким скоковима прескаче он прагове и шине, на паперјастом снегу оставља велике трагове, пу-

тем просипа синоћњи чај, и напоследку кад стиже у бифе он звонко закуца петаком по своме суду. Из вагона се види како власник бифеа руком одгурује његов велики чајник и неће да му за његов петак даде готово половину свога самовара, али Јаша сам отвори славину, па да му не би сметали он широко истави лактове у страну, и насу пун чајник.

— Олош проклети! — виче онај за њим, док се он трчећи враћао.

При чају тмурно лице старога Малахина мало се разведри.

— Умемо да пијемо и да једемо, а рада се не сећамо, — вели он. — Јуче смо цели дан само то и знали, да једемо и да пијемо, а овамо, зацело, заборавили смо да трошак запишемо. Каква је то памет, Господе!

Старац се онда гласно присећао јучерашњих трошкова и у разлистан бележник записивао све где је и колико је издао на возовође, машинисте, подмазиваче...

Међутим путнички воз је одавно отишао, а дежурна локомотива јури слободном пругом, назад и напред и како се чини без икакве одређене намере, него просто зато што се радује својој слободи. Сунце је већ изашло и трепери по снегу; са натстрешнице на станичној згради и са вагонских кровова падају сјајне капље.

Кад се напио чаја старац се лењиво крете из вагона да оде на станицу. Тамо наред чекаонице прве класе стоји исти возовођа старији и шеф станице, млад човек са лепом брадицом, у див-

ном чупавом капуту. Млади човек по свој прилици зато што није навикнут да дуго стоји на једноме месту, грациозно, као добар јахаћи коњ, мења став с ноге на ногу, гледа десно и лево, салутира свима који поред њега пролазе, осмејкује се, жмирка очима... Румен је, здрав, весео, лице му дише надахнућем и таком свежином као да је тек пао с неба заједно са меким и растреситим снегом. Кад старији возовођа угледа Малахина, он рашири руке као у оправдање и уздахну.

— Нећемо моћи путовати као четрнаести! — рече он. — Много смо закаснили. Под тим бројем други воз већ је отишао.

Шеф станице брзим погледом прегледа некакве бланкете, затим пренесе на Малахина своје плаве одушевљене очи, па осмејкујући се и дувајући на њ свежином, засу га питањима:

— Ви сте господин Малахин? Ви имате волове? Осам вагона? Па како ћемо сад? Одоцнили сте, и ја сам ноћас пустио број четрнаест. Шта ћемо сад да радимо?

Младић опрезно са два ружичаста прста дохвати Малахиново крзно, па премештајући се с ноге на ногу, ласкаво и уверљиво прича му да су ти и ти возови већ отишли, да ће ти и ти возови доћи, да је он готов да за Малахина учини све што од њега зависи. А и по његовом лицу види се да је готов да учини пријатност не само Малахину него и целоме свету, — тако је срећан, задовољан и весео! Старац га слуша па иако се просто ништа не разуме у оштроумном реду и набрајању возова, он клима главом с одобравањем, па и он

са два прста дотиче се нежних маља његовог вуненог капута. Пријатно му је да гледа и да слуша угледног и умиљатог младића. Па да и он са своје стране покаже своју добру вољу према њему, одмах извади десетицу, промисли се мало па додаде још две новчанице по једну рубљу и даде их шефу станице. Он их узе, салутира и грациозно их метну у џеп.

— Ево шта, господо, да ли би могли да уде-симо овако, — рече он и засија као од нове идеје која му тек севнула кроз главу. — Војнички воз¹⁾ је закаснио... као што видите, није стигао... Па како би било да ми пођемо као војнички воз? А онај војнички да пустимо као двадесет осми број. Шта велите?

— Па готово, — пристаје старији возовођа.

— Е па изврсно! — радује се шеф станице. — Кад је тако, онда немамо разлога да овде чекамо, па путујте одмах! Ја ћу вас одмах направити! Изврсно!

Он салутира Малахину, па читајући успут бланкете, отрча у своју канцеларију. Стари је веома задовољан овим разговором, он се смешка и осврће се по чекаоници као да тражи: да нема ту још штогод пријатно?

— Па опет, хајде да ми попијемо коју, — рече он и узе возовођу под руку.

— Па још је рано да се пије.

¹⁾ Војнички воз је нарочито уведен да њиме уопште путује војска; а кад војске нема он вози товари, и иде брже него обичан теретни воз.

— Није рано, него допустите ви мени да вас частим, из пријатељства и љубави.

Обојица улазе у бифе. Кад возовођа испи своју чашицу дуго је биркао шта би призалогајио.

То је постарији човек, претерано пун, са избледелим, подбулим лицем. Његова дебљина је непријатна, поднадувена, жутињава, онако као у људи који много пију и не спавају на време.

— А сад можемо још по једну, — рече Малахин. — Сад је хладно, није грехота попрати коју. Пробајте, молим најпокорније. И тако, господине виши возовођо, могу се поуздати у вас да целога пута неће бити никаквих препрека ни непријатности? Јер, знате, за нас сточаре сваки је час скуп. Данас једна цена месу, а кад тамо, сутра друга. Задочнимо ли за дан, два, пропусти се цена, па место да се узме зарада, а оно, кад погледате, вратите се кући, опростите, без панталона. Пробајте, молим најпокорније... Ја се уздам у вас, а што се тиче части, или што желите, ја вам из пријатељства и љубави у свако доба могу указати поштовање.

Пошто је возовођу нахранио и напојио Малахин се врати у свој вагон.

— Сад сам баш откупио себи војнички воз, — рече он сину. — Брзо ћемо поћи. Возовођа каже ако с тим возом пођемо на време сутра увече у осам часова бићемо на месту. Ако се мало не поради, нећеш, брате, ни добити... Тако је то... Па сад гледај и поучи се...

После првог звона вагонским вратима приђе човек са лицем поцрнелим од гара, у блузи, у пр-

љавим, изношеним панталонама са уздужним пошивом на шаву. То је подмазивач. Тек што се подвлачио под вагоне и чекићем лупао по точковима.

— Господо, јесу ли ово ваши вагони са воловима? — запига он.

— Јесу, а што?

— Па то, два су вагона покварена. Не могу да се пунте, ваља их оставити на оправку.

— Па дабоме, само кад побоље лажеш! Теби се просто пије, хоћеш малко ћара... Могао си тако и да кажеш.

— Како вам је воља, само ја морам одмах да јавим.

Старац без љутине, без противљења, већ мирно, готово несвесно вади из цепа четири гроша и даје их подмазивачу. И он их исто тако мирно узима, погледа у старога добродушно и започе разговор:

— Мора да путујете мало у трговину... Добра ствар!

Малахин уздахну, мирно погледа у црноликог подмазивача, па поче да прича како је трговина с воловима пре одиста била добра и уносна ствар, а сада је много рискантна и доноси штете.

— Имам овде једног друга, — упаде му у реч подмазивач. — Па, господо трговци, могли бисте и њему колико било подарити...

Малахин даде и за друга...

Војнички воз иде брзо и на станицама се задржава сразмерно мало. Стари је задовољан. Пријатан утисак што га оставио онај младић у чупа-

вом капуту, чврсто се усадио у њ, вотка коју је испио мало тек замаглила му главу, време је дивно, и, како изгледа, све иде изврсно. Он говори непрестано, и на свакој станици трчи у бифе. Он осећа потребу да има слушаоце, па вуче собом у бифе час возовођу старијег, а час машинисту, и пије, не просто, обично, него са здравицама и куцањем.

— Ви знате за свој посао, ја за свој... — вели он пријатно и осмејкује се. — Нек да Бог и нама и вама, и да не буде како је угодно нама него Богу...

Од вотке он се мало помало узбуди, и паде у ватру човека посленика. Хтео би да ради, да пожури, па тражи обавештења, показује уверења, говори, говори, уста не склапа. Час претура по џеповима и завежљајима, тражи некакву хартију, а час опет сећа се, сећа, а никако не може да се сети; или вади свој новчаник, и без икакве потребе пребраја свој новац. Он се мува, окреће, уздише, запрепашћује се, пљеска рукама... Кад пред собом разастре сва писма и телеграме престоничких месарских трговаца, све рачуне, поштанске и телеграфске признанице, бланкете, своју записницу, — он стане наглас мислити и тражити да га Јаша слуша.

А кад му додија да чита бланкете и да говори о ценама, он кад воз стане, трчи кроз вагоне у којима су смештени његови волови, и ништа друго не чини него само пљеска рукама и запрепашћује се.

— Ох, Боже мој, Боже мој! — вели он гласом

који се жали и тужи. — Свети мучениче Власије! Ако је и во, ако је и твар божја, опет и оно хоће, као и човек, и да једе и да пије! Већ је четири дана како нису ни јели ни пили! Ох, Боже мој, Боже мој!

Јаша, као послушан син, иде за њим и извршује његове наредбе. Не воли што старац често иде у бифе. Иако се оца боји, он ипак не може да се уздржи од опомена.

— А ви сте већ почели! — вели он и сурово мери оца. — Ради какве то радости? Је ли ваш рођендан, шта светкујете?

— Немој ти рођенога оца опомињати.

— В'иш, некакву сте моду примили...

А кад не мора да иде за оцем Јаша једнако непомично седи на цубету и циличе у хармонику. Покаткад изиђе из вагона и лењиво прошета дуж вагона; заустави се код локомотиве и дуг, непомичан, поглед упре у точкове или на раднике који у тендер бацају цепанице; врела локомотива пишти а цепанице издају сочан, здрав звук сировог дрвета; машинист и његов помоћник, људи веома хладнокрвни и равнодушни чине неке неразумљиве покрете, а не журе се. Пошто постоји код локомотиве Јаша се тремо упути станичној згради; ту он у бифеу разгледа јестива, сам за се гласно прочита какву нимало занимљиву објаву, и без хитње полако се враћа у вагон. Лице му не казује ни досаду ни жељу; њему је, како се чини, просто свеједно где ће бити: код куће, у вагону, или пред локомотивом...

Предвече воз стаде пред неком већом станицом. Светиљке поред пруге тек што су запаљене; на небу чије се плаветнило згушњавало, у свежем и провидном ваздуху светиљке су сјајне али бледе, као звезде; црвене су и зракасте само испод надстрешнице, где је већ тамно. Цела је пруга заузета вагонима, и чини се, ако дође још један воз неће имати где да стане. Јаша трчи на станицу по врућу воду за вечерњи чај. По перону шетају се лепо обучене госпође и гимназисти. Ако се погледа са перона види се како се на обе стране чекаонице у вечерњој магли светлуцају удаљени пламичци, — то је град. Који? Јаша не мари то да зна. Он види само мутне пламичке и неке жалосне зграде иза станице, чује кочијашку вику, осећа на лицу оштар, хладан ветар, и мисли да тај град зацело није леп и није пријатан, него је досадан...

За време чаја, кад се већ сасвим смркло, и на зиду у вагону опет као и јуче висила светиљка, воз уздрхта од лаког удара и полако пође назад. Идући мало тако, он стаде: чују се нејасни узвици, неко звекне ланцима на буферима и виче: „готово!“ Воз се трже и пође напред. После десетак минута опет га одвуку назад.

Кад Малахин изиђе из вагона није могао да позна свој воз. Његових осам вагона волова стоје у једном реду са неким отвореним вагонима којих пре није било. На два-три отворена вагона натоварено је камење, а остали су празни. Дуж воза снују неке непознате возовође. На његова питања одговарају му нерадо и нејасно. Њима није стало

до Малахина; они хитају да саставе воз, па да се што пре ослободе и да иду у топлину.

— Који је ово број? — пита Малахин.

— Осамнаест!

— А где је војнички? Зашто су ме откачили од војничког воза?

Кад не доби одговора старац оде на станицу. Прво потражи познатог старијег возовођу, па кад га не нађе, он се упути шефу станице. Шеф седи у својој канцеларији за столом и прстима пребраја хрпу некаквих бланкета. Он је заузет послом и чини се да не види онога што је ушао. Спољашност улива озбиљност: глава му је црномањаста, ошишана, уши одмакле од главе, нос му дугачак, окучаст, лице загасито; израз му суров и некако као увређен. Малахин стаде надугачко излагати своје захтеве:

— Како, молим? — запита шеф. — Како? — затури се он на столици па настави љутећи се: — Како, молим? А зашто ви не би путовали са осамнаестим? Говорите јасније, ја ништа не разумем! Како? Наређујете ми да се сав искидам на делове?

Он га засипа питањима, и без икаква видљива узрока све је строжи и строжи. Малахин већ завлачи руку у џеп, али шеф, напослетку увређен и узбуђен, а не зна се зашто, скочи и изјури из собе. Малахин слеже раменима па изиђе да потражи с ким би још поразговарао.

Да ли од муке или да дан пун посла и бриге заврши још каквим новим послом и бригом, или просто зато што му је пало у очи прозорче са

натписом „Телеграф“, он приђе прозору и изјави жељу да пошаље телеграм. Он узе перо и бланкет, промисли се па на плавом бланкету написа: „Хитно. Шефу саобраћаја. Осам вагона товара са живом стоком. Задржавање на свакој станици. Молим за бржи воз. Одговор плаћен. Малахин.“

Пошто је депешу послао он опет оде шефу станице. Ту на малом канабету које је превучено жутом тканином, седи неки смиран господин са залисцима, у наочарима, са капом од медвеђег крзна; на њему је нека необична бунда, веома налик на женску, опточена крзном, са нарамницама од гајтана и разреза на рукавима. Пред њиме је други господин, сув и жилав, у униформи контролора.

— Молим вас, — прича контролор господину у необичној бунди. — Одмах ћу вам испричати овакав случај, — вама част и поштовање! Z пруга најспокојније украде N прузи триста теретних вагона! То је факт, господине! Кунем се Богом! Одвукла, пребојила, ставила своје знаке, — па сад изволите! N пруга на све стране шаље агенте, тражи, тражи, и, наједанпут, можете ли да замислите, наилази на покварен вагон Z пруге. N га узима у свој депо, кад наједном, вама част и поштовање, N види свој печат на точковима и осовинама. Шта је то-о? А? Да сам то учинио ја, мене би послали у Сибир, а што се тиче железница — псст!

Малахину је пријатно да поразговара са интелигентним, образованим људима. Он поглади браду, па се озбиљно умеша у разговор.

— Да се узме сада, господо, например ево ова-

кав случај, — рече он. — Ја терам волове у Х. Осам вагона. Добро... Сад рецимо овако: за сваки вагон узму ми таксе за 600 пудова тежине. Осам волова не теже шест стотина пудова него много мање, а они то не узимају у свој обзир...

У тај мах у собу уђе Јаша, тражи оца. Он слуша разговор и хоће да седне на столицу, али, вероватно, сети се своје тежине па остави столицу и седе на прозорску даску.

— А они то не узимају у свој обзир, — настави Малахин, — и зато што путујемо са воловима, наплаћају још и за мене и за сина, још четрдесет две рубље, као за трећу класу. Ово је мој син Јаков; код куће имам још два, али они уче науке. И, видите, сем тога, ја бар тако мислим, железнице разоравају сточарство. Пре, док смо стоку терали у чопорима, боље је било.

Старац говори развучено и надуго. После сваке фразе он погледа у Јашу као да хоће да каже: гледај како ја са паметним људима разговарам!

— Молим вас! — прекида му реч контролор. — Нико се не буну, нико не осуђује! А зашто? Врло просто! Гадост узбуђује и боде очи само онде где је гадост и прљавштина случајна, где она ремети поредак; а овде, где она, — вама част и моје поштовање, — чини одавно уведен програм и улази у основицу самога поретка, где сваки праг носи њене трагове и одаје њен задах, — она и сувише брзо прелази у навику! Да!

Удари друго звоно. Господин у необичној бунди устаде. Контролор га узе под руку, настави и даље ватрено да говори, и изиђе с њиме на пе-

рон. После трећег звона у собу улете шеф станице и седе за сто.

— Чујте, кад ћу ја доћи на ред? — пита га Малахин.

Шеф погледа у бланкет и рече збуњено:

— Ви сте Малахин? Осам вагона? Даћете по рубљу за вагон, и шест и двадесет за марке. Ви немате марака. Свега четрнаест рубаља и двадесет копејака.

Кад прими новац он написа нешто, посу песком, и срдито гурну са стола хрпу бланкета па брзо изиђе из собе.

У десет часова увече Малахин доби одговор од шефа саобраћаја: „Дати првенство“. Кад ово прочита старац значајно намигну, па врло задовољан собом, спусти телеграм у џеп.

— Ево, — рече он Јаши. — Гледај и учи се.

У поноћ његов се воз крете даље. Ноћ, као и прошла, мрачна је и хладна, задржавања су дуга. Јаша седи на џубету и спокојно циличе на хармоници, а старац би још једнако хтео нешто да послује. На једној станици он доби вољу да састави записник. На његов захтев жандарм седе и написа: „Подофицер Z одељења N жандармериске железничке управе, Илија Черед, на основу 11 члана закона од 19 маја 1871 године, састави овај записник на станици Х, дне 10 новембра 188... године, у следећем...“

Шта ћу даље да пишем? — запита жандарм.

Малахин стави пред њега бланкете, поштанске и телеграфске признанице, рачуне... Шта тражи од жандарма он ни сам не зна одређено; он само

жели да се у „записник“ не унесе, некакав посебан случај, него да забележи цело своје путовање, све своје губитке, разговоре са шефовима станица, да их опише надугачко и нашироко и заједљиво.

— А на станици Z, — вели он, — напишите: шеф станице је откачио моје вагоне од војничкога воза, зато што му се моје лице није допало.

И још би желео да жандарм на сваки начин спомене то о његовом лицу. Жандарм га слуша уморно, па и не чека да чује до краја, него наставља писање. Свој записник заврши овако: „Горе изложено, ја, Черед, подофицер, записао сам у овај записник и утврдио да се исти представи начелнику Z одељења, а копију истога предати мештанину Гаврилу Малахину“. Старац узе препис, метну га са осталим хартијама, којима је набијен његов џеп са стране, па врло задовољан врати се у свој вагон.

Ујутру Малахин се пробуди опет зловољан, али сад своју љутњу не искаљује на Јаши него на воловима.

— Волови су пропали! — гунђа он. — Пропали! Пропали! Скапаће! Бог ме убио, сви ће поскапати! Пфуј!

Волови, одавно и одавно жедни, мучени жеђу, лижу иње са зидова, а кад им приђе Малахин, они лижу његов хладни кожух. По њиховим сјајним сузним очима види се да су малаксали од жеђи, од глади, од љуљања, и да тугују.

— Па да вас возим, проклети да сте! — гунђа

Малахин. Да већ што пре свиснете, дабогда! Мука ми је и да вас гледам!

У подне воз застане на великој станици где се, по правилу, за живу стоку спрема водопој. Малахиновим воловима дају да пију, али волови не пију: вода је сувише хладна.

Тако прођу још два дана и ноћи, престоница се појави у сумркој магли. Пут је свршен. Воз се заустави даље од града, код станице за теретне возове. Волови пуштени на слободу посрћу и спотичу се, као да иду поледицом.

Кад Малахин и Јаша свршише посао око истовара и ветеринарског прегледа стоке, они се уселе у прљаву, јевтину собу у гостионици негде у околини града, баш на оном тргу где се тргује стоком. Станују и живе у прљавштини, и једу с таквом одвратношћу како никада нису јели код своје куће, спавају уз оштре звуке рђавога оркестриона, што и дан и ноћ свира у гостионици доле под собама. Старац још рано јутром иде негде да тражи купце, а Јаша по цели дан седи у соби, или излази на улицу да види престонички град. Он види нечист, загађен пут, гостионичке натписе, зупчасти манастирски зид у магли... Тек понекад претрчи улицу и загледа у прозор неке бакалнице, ужива у шареним колачима, зевне па тремо одгега натраг у своју собу. Престоница га не занима.

Напослетку продадоше волове неком трговцу. Малахин погоди гониоце. Волове поделише на чопоре, по десет грла у свакоме, и потерају их на други крај града. Волови, погнутих глава, умор-

ни, иду кроз хучне улице и равнодушно гледају све то што сад виде први и последњи пут у животу. Гониоци, у исцепаном оделу, иду за њима, па и они погли главе. Тешко им је... Покаткад понеко од гонилаца тргне се из мисли, сети се да пред њим иду волови који су му поверени, па да се покаже као човек вредан и предан послу он из све снаге замахне палицом и удара вола по леђима. Во посрне од бола, потрчи десетину корака унапред и погледа око себе тако као да се стиди што га бију пред туђим људима.

Пошто је продао волове и покуповао за породицу поклоне, које би могао купити и у свом месту, Малахин се спрема са Јашом да се врати кући. На три часа пред полазак воза, старац, који је већ пио са купцем, и затим био обузет вољом да нешто ради, сиђе са Јашом у крчму и седе да пије чаја. Као и сви други провинцијалци, ни он не може сам да једе и пије: потребно му је друштво, тако исто вредно и паметно као што је и сам.

— Зови домаћина! — рече он слуги. — Реци му да желим да га почастим, из пажње.

Власник крчме, човек сит и сасвим равнодушан према својим гостима, дође и седе за сто.

— Е, ето, свршисмо пазар! — рече му Малахин, насмејан. — Променисмо козу за јастреба. Него како, — кад смо овамо путовали месо је било по три и двадесет, а кад смо стигли, а оно већ по три и двадесетпет. Кажу одоцнили смо, да смо пре три дана дошли, било би друкчије, јер се данас месо много тражи, настао Филипов пост... А? Шта велите? Прави неред! На сваком волу

имам четрнаест рубаља штете! Закључите сами шта ме стаје довоз волова! Петнаест рубаља такса, па шест рубаља озго на сваког вола, — иди ми дођи, мито, част, те ово, те оно...

Власник слуша из учтивости и без воље гута чај. Малахин хукће, пљеска рукама, шали се на рачун својих неуспеха, али по свему се види да њега мало узбуђује штета коју је поднео. Њему је свеједно, било штете, било користи, само да има слушаоце, да о нечему брине и ради, да како не одоцни за воз.

После једног часа Малахин и Јаша, натоварени торбама и куферима, сиђу из своје собе и пођу изласку из гостионице да седну у кола и да се одвезу на станицу. Испраћа их гостионичар, један служитељ и некакве сељанке. Стари је тронут. Он на све стране гура у руке грошеве и говори певајући:

— Збогом, остајте здраво! Бог вам дао да све буде како треба. Даће Бог, ако будемо живи и здрави, о Великом посту опет ћемо доћи. Збогом! Хвала... дај Боже!

Кад седе у санке старац скиде капу па се дуго крстио према страни на којој се у магли тамни манастирски зид. Јаша седе поред њега на краји-чак седишта и обеси ноге на страну. Лице му је, као и пре, мирно и не казује ни досаду ни жељу. Он се не радује што се враћа кући, нити жали што није стигао да види престоницу.

— Терај!

Кочијаш удари коње, окрете се па стаде грдити што је пртљаг тежак и гломазан.

ИСТОРИЈА ЈЕДНОГ ДОСАДНОГ ЖИВОТА

(Из бележака старог господина)

Живи у Русији чувени професор Николај Степановић, тај и тај, чиновник треће класе и носилац многих одликовања; он је имао тако много руског и страног ордења, да кад их је стављао на попрсје студенти су га звали „иконостас“... Познанства је имао међу аристократијом; бар за двадесет пет до тридесет последњих година у Русији није било тако чувеног научника са којим он не би био изближе познат. Сад није имао с ким да се дружи, али ако разговарамо о прошлости — дугачак списак његових славних другова завршује се именима, као што су: Пирогов, Кавалин и песник Некрасов, који су му изражавали искрене и топле симпатије. Он је био почасни доктор свих руских и трију страних универзитета... И тако даље, и тако даље... Све то, као и друге ствари, које би се могле додати, претставља оно што се каже „чувено име“.

То је моје име популарно. У Русији оно је познато сваком писменом човеку, а изван отаџбине спомиње се са катедре са епитетима „славан“, „уважен“... Оно припада низу оних малобројних и срећних имена, која грдити или спомињати

узалуд пред публиком или у штампи сматра се за рђав тон. Тако то и треба да буде. Са мојим именом тесно је везан појам о чувеном човеку, који је талентован и, нема сумње, користан. Ја сам трудољубив и издржљив, као камила, то је важно, и талентован, — што је још важније. Уз то, треба рећи да сам васпитан, скроман и поштен човек. Никад нисам забадао свој нос у књижевност и политику, нисам тражио популарност у полемици са незналицама, нисам држао здравице на ручковима, нити посмртне говоре на гробовима другова. Уопште, на моме имену нема ниједне мрље и нико се на њега не може потужити. Оно је срећно.

Ја, који носим то име, претстављам човека од шездесет две године, ћелаве главе, вештачких зуба, неизлечиве парализе. Уколико је светло и лепо моје име, утолико сам ја мрачан и накарадан. Глава и руке ми се тресу од немоћи; врат, као што га има једна јунакиња из Тургеневљевог романа, личи на врат контрабаса, прса упала, леђа узана. Кад говорим или читам — уста ми се криве у страну; кад се осмехујем — цело лице ми добија старачки-збрчкане боре. Ничега нема импозантног у мојој ништавној појави; можда само онда кад патим од одузетости добијам неки нарочити израз, који код сваког, ко само погледа у мене, мора изазвати сурову и убедљиву мисао: „Изгледа, да ће овај човек брзо умрети“.

Предајем као и раније, добро; као и пре могу да држим пажњу слушалаца у току два сата. Мој темпераменат, стил излагања и хумор готово прикривају недостатке мога гласа, који је

сув, непријатан и пискљив, као код фанатика. Пишем рђаво. Онај део мозга, који управља мојом литерарном способношћу, одрекао ми је послушност. Памет ми је оронула, у мислима нема довољно доследности, и кад их излажем на хартији — увек ми се чини, да сам изгубио осећање њихове природне вези; форма је једнолика, фразе сиромашне и троме. Често пишем не оно што хоћу; кад завршујем — не сећам се почетка. Често заборављам обичне речи и увек трошим енергију да избегнем у тексту сувишне фразе и непотребне уводне реченице... И једно и друго сведочи о опадању интелектуалних способности. И чудновато: што је простије излагање — то је већи напор. У научном чланку осећам се слободније и паметније, неголи у писању честитака и реферата. Још нешто: за мене је лакше писати немачки и енглески неголи руски.

Што се тиче мога садашњег начина живота, пре свега, морам подвући несаницу од које патим у последње време. Кад би ме запитали шта претставља сад главну и основну црту моје егзистенције, одговорио бих — „несаница. Као и пре по навици, тачно око поноћи, свлачим се и лежем у постељу. Заспим брзо, али око два сата се будим са таквим осећањем, као да нисам ни спавао. Морам да устанем из постеље и да запалим лампу. Сат или два шетам тамо-амо по соби и разгледам одавно већ познате ми слике и фотографије. Кад ми додија шетња, седам за свој сто. Седим непомично, ни о чему не мислим и немам никакве жеље; ако преда мном лежи каква књи-

га, примакнем је махинално и читам без икаквог интересовања. Тако, ту скоро, за једну ноћ прочитао сам махинално цео роман, чији је наслов чудноват: „О чему је цвркулала ластва“. Или пак, кад хоћу да се заборавим, приморавам себе на то и бројим до хиљаде, или замишљам лице неког од мојих другова и почињем: које је године и под каквим условима ступио у службу. Волим да ослушкујем и звуке. Час из треће собе од мене проговори нешто у бунилу моја кћи Лиза, час жена прође кроз салон са свећом и облигатно испусти кутију са шибицама, час шкрипне орман или неочекивано забруји брениер на лампи — и сви ти звуци ме некако узрујавају.

Неспавати ноћу — значи, сваког тренутка бити свестан своје ненормалности и зато, са нестрпљењем очекујем јутро и дан, кад имам права да не спавам. Пролазе врло дуго ти досадни тренуци, док петао не закукуриче у дворишту. То је мој први радосни весник. Чим он закукуриче, ја одмах знам, да ће се доле кроз један сат пробудити вратар и, да ће љутито кашљући, поћи однекуд, по степеницама горе. А после и иза прозора почеће мало помало да бледи ваздух, зачуће се гласови и на улици...

Мој дан почиње доласком жене. Она улази к мени у доњој сукњи, неочешљана али већ умивена и намирисана колоњском водом и са таквим изгледом, као да је случајно ушла и, увек с истим речима:

— Опрости, дошла сам само на тренутак... Ти опет ниси спавао?

Затим она гаси лампу, седа за сто и почиње да прича. Ја нисам пророк, али унапред знам о чему ће говорити. Свако јутро једно исто. Обично после узбудљивих питања о моме здрављу, она се наједном сећа нашег сина официра, који служи у Варшави. После сваког двадесетог, ми му шаљемо по педесет рубаља — то углавном и јесте тема нашег разговора.

— Наравно, то нам је тешко, — уздише жена: — али, док коначно не стане на ноге, ми смо дужни да га помажемо. Дечко је у туђини а плата му је мала... Уосталом, ако ти хоћеш, идућег месеца послаћемо му не педесет већ четрдесет. Како ти мислиш?

Свакодневно искуство могло би да убеди жену, да расходи не бивају мањи зато што се о њима тако често разговарамо, али моја жена не признаје искуство и свако јутро прича о нашем официру и о томе, да је хлеб, хвала Богу, јевтинији, а шећер поскупео за две копејке, — и све то она говори таквим тоном, као да ми саопштава неку новост.

Ја слушам и махинално одобравам и, мене, за цело зато што нисам спавао ноћу, обузимају чудне и илузорне мисли. Ја гледам у своју жену и чудим јој се као дете. У недоумици се питам: зар је ова стара, врло гојазна и здепаста жена, са тупим изразом сигних брига, и страхом за парчетом хлеба, са погледима помућеним од сталних мисли о дуговима, немаштини, која уме да говори само о расходима и да се смешка на јевтиноћу — зар је та жена некад била она иста витка Ва-

рја коју сам ја страсно заволео због добре и ведре памети, због чисте душе, и лепоте, и као Оте-ло Дездемону, због „љубави“ према мојој науци? Зар је то она иста жена, моја Варја, која ми је некад родила сина?

Ја се дубоко уносим у лице гојазне и здепасте старице, тражим у њој своју Варју, али од прошлости она је сачувала само страх за моје здравље и има још обичај, да моју плату зове нашом платом, моју капу — нашом капом. Боли ме душа, кад је гледам, и да би је бар колико утешио, дозвољавам јој да говори што хоће и ћутим кад она неправично осуђује људе, или ме грди за то што нисам практичан и не издајем ученике.

Завршава се наш разговор увек исто. Жена се присећа, да нисам пио чај, и то је плаши.

— Што ли седим? — вели она, дижући се. — Самовар је већ одавно на столу а ја сам се овде распричала. О, Боже, како сам постала заборавна!

Она брзо иде, али се зауставља код врата, да ми каже:

— Ми смо Јегору дужни за пет месеци... Знаш ли ти то? Не треба задржавати плату слуги, колико сам пута то говорила! Дати месечно десет рубаља много је лакше, неголи за пет месеци — педесет!

Пролазећи преко прага, она се опет зауставља и говори:

Никог тако не жалим као нашу сироту Лизу. Учи девојчица конзерваторијум, стално је у доб-

ром друштву, а одевена је богзна како. У таквој бундици срамота ју је да изађе на улицу. Да је ма чија, то не би марило, али сви знају да је њен отац чувени професор, чиновник треће класе...

И, корећи ме мојим именом и положајем, једва једном одлази... Тако почиње мој дан. А настава се још лепше.

Кад пијем чај, прилази ми моја Лиза, у бундици, у капици, са нотама, већ сасвим спремна да иде у конзерваторијум. Њој је двадесет две године. На око је млађа, лепа и личи помало на моју жену у младости. Она ме нежно љуби у образ и руку, и вели:

— Добро јутро, татице, како си?

У детињству она је необично волела сладолед и морао сам је често водити у посластичарницу. Сладолед је код ње био мерило за све што је лепо. Кад је хтела да ме похвали, она је говорила: „Ти си, татице, од ваниле. Један њен прстић звао се „од лешника“, други „од ваниле“, трећи „од малина“, итд. Обично, кад ми је изјутра долазила, узимао сам је у крило и, љубећи јој прстиће, говорио:

— Од ваниле, од лешника, од лимуна...

И сад, по старој навици, љубећи Лизине прстиће, мрмљам: „од лешника“... „од ваниле“... „од лимуна“... али код мене испада сасвим нешто друго. Ја сам хладан као сладолед и стидим се. Кад ми уђе кћи и дотакне ме уснама, ја уздрхтим, као да ме је ујела пчела, усиљено се осмехујем и окрећем лице. Откако патим од несанице

у мојој свести се укотвила мисао: моја кћи често види, како се ја, старац, чувен човек, мучим и црвеним, јер дугујем слуги; она види, како ме често брига о ситним дуговима тера да напуштам рад и да читаве сате ходам тамо-амо по соби и мислим, зашто она ниједном, бар тајно од мајке, не дође ми и не шапне: „татице, ево ти мога сата, гривне, ђинђуве, хаљине... Заложите све то, јер ти је потребан новац?“ Зашто се она, видевши, како се ја и мајка под утицајем лажног стида старамо да прикријемо од људи нашу сиротињу, не одрекне тог скупог задовољства — учења музике? Ја не бих примио ни сат, ни гривну, нити ма коју жртву, сачувај Боже, — мени то не треба.

Узгред се сећам и мога сина, официра, у Варшави. То је паметан, поштен и трезвен човек. Али мала вајда од тога. Ја мислим да кад бих имао оца, старца, кад бих знао да у његовом животу бивају такви тренуци, уступио бих официрску службу другом, а ја бих постао најобичнији радник. Сличне мисли о деци трују ме. Нашто оне? Тајити у себи злобно осећање према обичним људима зато што они нису јунаци, може само ограничен или озлојеђен човек. Али доста о томе.

У четврт до десет треба ићи мојим драгим ученицима да одржим предавање. Облачим се и идем путем, који ми је познат већ тридесет година и има за мене своју историју. Ево велике сивкасте куће са апотеком; ту је некад била мала кућица, и у њој пивница; у њој сам смишљао своју дисертацију и написао прво љубавно писмо Варји. Писао сам сам оловком на листићу са насловом

„Historia morbi“. Ево и бакалнице; некад је у њој био газда Чивутин, који ми је давао цигарете на вересију, затим жена дебељушна, која је волела студенте само зато „што сваки од њих има мајку“; сад седи риђ трговац, врло хладнокрван човек, који пије чај из месинганог чајника. А ево и мрачних универзитетских врата, која нису одавно поправљана; ту су и снуждени чувар куће у кожуху, метле и гомиле снега.

На младића новајлију, који тек што дође из унутрашњости и који је замишљао да је универзитет — храм науке заиста храм, — таква врата нису чинила пријатан утисак. Уопште, трошност универзитетских зграда, тамни ходници, задимљени зидови, слаба светлост, жалостан изглед степеница, чивилуци и клупе—у историји руског песимизма заузимају једно од првих места међу узроцима припреме... Ево и нашег врта. Од тог времена, кад сам ја био студент, он, чини ми се, није постао ни бољи ни гори. Ја га волим. Било би много паметније, кад би овде уместо кржљавих липа, жутог багрема и ретког поткресаног јоргована, расли високи борови и храстови. Студент, чије расположење у већини слушајева ствара околина, на сваком кораку, тамо где се учи, треба да гледа пред собом само оно што је узвишено, здраво, лепо... Нека га Бог сачува од кржљавог дрвећа, разбијених прозора, мрачних зидова и врата, облепљених поцепаном мушомом...

Кад прилазим своме универзитетском улазу, врата се отварају и дочекује ме мој стари

слуга, мој вршњак и имењак, вратар, Николај. Пустивши ме унутра, увек закркља и каже:

— Хладно је, ваше превасходство!

Или пак, ако ми је бунда мокра, он онда:

— Киша је, ваше превасходство!

Затим он јури испред мене и отвара успут сва врата. У кабинету пажљиво ми скида бунду и зато време успева да ми саопшти понеку универзитетску новост. Захваљујући оној блискости, која постоји међу свима универзитетским вратарима и чуварима, Николају је било познато све што се дешава на четири факултета, у канцеларији, у ректорату, у библиотеци. Шта ти он све није знао? Кад је код нас била нека новост, на пример, оставка ректора или декана, ја чујем како вратар, говорећи са младим чуварима, помиње кандидата и одмах додаје, да тога и тога неће потврдити министар, тај и тај ће се сам одрећи, затим улази у фантастичне појединости о неким тајним актима, која су стигла канцеларији, о тајном разговору који као да се водио између министра и главног просветног инспектора, итд. Ако се одбаце ове појединости, он је скоро увек био у праву. Карактеристике, које он даје о кандидатима, наравно, на своју руку, такође су тачне. Ако желите дознати које је године неко бранио тезу, ступио у службу или поднео оставку, или умро — помогните се огромним памћењем тог ветерана, и он ће вам рећи не само годину, месец и дан, него ће саопштити и околности под којима се десио овај или онај догађај. Тако може запамтити само онај ко воли..

Он је чувар универзитетских предања. Од својих претходника вратара добио је у наслеђе многе легенде из универзитетског живота, и допунио то богатство многим утисцима стеченим за време службе. И ако зажелите — он ће вам испричати надугачко и нашироко многе догађаје. Испричаће вам о необичним мудрацима, који су знали све, о неуморним просветним радницама, који нису спавали по недељу дана, о многобројним жртвама и мученицима науке... Код њега увек добро побеђује зло; слабији увек побеђује јачег, паметан лудог, смиран охолог и млад старог... Није потребно примати све те легенде и неистине за готово, али ако их прочистите, остаће вам у цедиљци оно што треба: наше лепе традиције, имена правих јунака, које су одавно сви признали.

У нашем друштву сва обавештења о свету научника допуњују се анегдотама о необичној расејаности старих професора и са још две-три духовитости које се приписују час Груберу, час мени, час Бабухину. За образовано друштво то је мало. Кад би оно волело науку, научнике и студенте овако као Николај, онда би литература тог друштва одавно већ имала читав циклус прича и биографија, каквих, нажалост, друштво ни сад нема.

Саопштавајући ми неку новост, Николај је давао свом лицу строг изглед, и ми смо почињали послован разговор. Ако би неко у то време са стране прислушкивао, Николај би одмах пустио у обрт терминологију, те би свако могао помислити, да је то неки научник, који се маскирао

као војник. Узгред буди речно, слух о памети универзитетских послужитеља веома је претеран. Додуше, Николај зна више од стотине латинских назива, уме да састави костур, некад припреми препарате, насмеје студенте неким дугачким цитатом, али, например, проста теорија крвотока за њега је и сад исто тако неразумљива као и пре двадесет година.

За столом, у кабинету, погнут ниско над књигом, седео је мој просектор, Петар Игнатјевић, човек марљив, смиран, али нимало таличан, стар тридесет пет година, ћелав и са великим трбухом. Ради он од јутра до мрака, чита много, одлично памти све што прочита и, као радник, он просто није човек већ злато; за све остало је теглећа марва или како још кажу „учен тупоглавац“. Карактерне особине су овог коња за вучу, за разлику од талента, ове: видик му је узан и строго ограничен струком, и ван ње он је наиван као дете. Сећам се, кад сам једног јутра ушао у кабинет и казао:

— Замислите, каква се несрећа догодила! Кажу, да је Скобељев умро...

Николај се прекрстио, а Петар Игнатјевић ми се окрете и упита:

— Ко је то Скобељев?

Другом приликом — то је било мало раније — ја саопштавам, да је умро професор Перов. Драги Петар Игнатјевић ме упита:

— А шта је предавао?

Чинило ме се, кад би му запевала на уво баш сама чувена Пати, или да нападну на Русију читави

табори Кинеза, или да се деси земљотрес, он не би мрдноу ниједним делом тела и мирне душе гледао би жмирећи у свој микроскоп. Једном речју, он није хтео да чује за Хекубу. Ја бих скупо платио само да завирих и видим како тај око-рењак спава са својом женом.

Друга његова особина је — фанатична вера у непогрешност науке и поглавито свега оног што напишу Немци. Он је убеђен у себе, у своје препарате, зна циљ живота и уопште не зна за сумњу и разочарање од којих седе таленти. Ропски је понизан пред ауторитетима и нема потребе да самостално размишља. Покренути га за нешто било је тешко, дискутовати немогућно. Ко се може препирати са човеком који је дубоко убеђен, да је најбоља наука — медицина, да су најбољи људи — доктори; да су најбоље традиције — медицинске. Од рђаве медицинске прошлости сачувана је само једна традиција — бела машна, коју и сад носе доктори. За научника или уопште образованог човека могу постојати опште универзитетске традиције, без икакве поделе на медицину, права итд., али Петар Игнатјевић се тешко слагао с тим и спреман је био да полемише с вама до милог Бога.

Видео сам јасно његову будућност. Целог свог века припремиће неколико стотина препарата не-обично чистих, написаће многе суве и доста добре реферате, даће десетак савесних превода, али барут неће измислити. За барут је потребна машта, уобразиља, проналазачка способност, вештина предвиђања, а код Петра Игнатјевића свега тога

нема. Укратко, он у науци није господар већ само радник.

Ја, Петар Игнатјевић и Николај разговарамо полако. Нешто нисмо расположени. Осећамо се увек некако нарочито, кад иза врата као море хучи аудиторија. За тридесет година ја нисам могао да се навикнем на то осећање а доживљујем га свако јутро. Ја нервозно закопчавам капут на струк, постављам Николају неумесна питања, љутим се... Изгледало је као да сам кукавица, али то није кукавичлук већ нешто друго — а шта је, нисам у стању ни да одговорим, ни да напишем.

Без икакве потребе гледам у сат и говорим:

— Хоћемо ли? Треба ићи.

И ми полазимо овим редом: напред иде Николај са препаратима или са атласима, за њим ја, а за мном, смерно опустивши главу, корача теглећа марва; или пак, ако је потребно, напред на носилима носе леш, за лешом иде Николај, итд. При мом уласку у аудиторију студенти устају, затим седају, и узбуркано море наједном се стишава. Наступа тајац.

Ја знам о чему ћу предавати, али не знам како ћу, чим да почнем и чим да завршим. У глави нема ниједне готове реченице. Али само треба да бацим поглед на аудиторију која ми је сазидана у виду амфитеатра, и да кажем стереотипну фразу: „Прошлого пута зауставили смо се на...“, и реченице похрле јатимице из моје душе и — возкрене! Предајем брзо и без предаха, страсно и, чини ми се, нема те силе која би могла прекинути ток мога говора. Да човек добро предаје, тј. да

није досадан и да користи слушаоцу, треба да има, сем дара, још праксу и искуство, треба да има јасне преставе о својој моћи и способности оних којима предаје и о томе шта се предаје. Сем тога, треба знати своју вредност, пазити будно и ни за тренутак не губити ништа из вида.

Добар диригент, изводећи композиторову мисао, ради одједном двадесет послова: чита партитуру, диригује палицом, прати певаче, даје знаке час добошару са стране, час волторни, итд. То радим и ја, кад предајем. Преда мном је око сто педесет лица, која не личе једно на друго, и триста очију које гледају право у мене. Циљ ми је да победим ту многоглаву аждају. Ако сваког тренутка, док предајем имам јасан појам о ступњу њене пажње и о моћи разумевања, онда је она у мојим рукама. Други мој противник је у мени самом. То су бескрајне и разноврсне мисли, појаве и закони, који су у вези са мојим и туђим мислима. Сваког тренутка морам бити довитљив, да из тог градива извучем најважније, најпотребније, и то са таквом брзином, како тече мој говор, да дајем својој мисли форму, да буде разумљива тој аждаји и да изазива пажњу, уз то да будно пазим, да се мисли излажу не силом нагомилавања, већ у извесном реду, који је потребан за правилну комбинацију слике коју хоћу да изразим. Даље, старам се да ми говор буде књижеван, дефиниције кратке и тачне, фразе по могућству просте и китњасте. Сваког тренутка се морам уздржавати и сећати се, да имам на расположењу само сат и четрдесет минута. Једном ре-

чју, много посла. У исто време мора човек да изиграва и научника, и педагога, и говорника, и нема ничег горег, ако говорник победи у вама педагога и научника, или обрнуто.

Предајем четврт сата, или пола сата и приметим, да студенти почињу гледати у плафон, у Петра Игнатјевића или, један завлачи руку у џеп и вади марамицу, други се намешта, трећи се осмехује у својим мислима... А то значи, да је пажња заморена. Треба предузети мере. Користећи први згодан случај, ја збијам шалу. Свих сто педесет људи осмехују се широко развучећи уста, очи им се радосно сијају, чује се али не за дуго, хучање мора. Ја се такође смејем. Пажња је појачана — и ја могу да наставим.

Никакав спорт, никаква разонода и игре никада ми нису пружали такво задовољство као предавања. Само на њима ја се страсно одушевљујем и разумем, да надахнуће није песничка фантазија већ да стварно постоји. И ја мислим, да и Херкулес после најпикантнијег подвига није осећао такав пријатан умор, какав осећам ја, увек, после предавања.

Тако је било пре. Сад пак на предавањима преживљујем само муке. Не прође ни пола сата, а ја већ почињем осећати бол у ногама и раменима; седам у фотељу, али седећи нисам навикао да предајем; након минута устајем, настављам стојећи, затим опет седам. Уста ми се суше, глас крчи, глава ми се врти. Да би прикрио пред слушаоцима своје стање — ја, стално пијем воду, кашљем, често шмрчем, као да ми кијавица сме-

та, говорим, и кад треба и кад не треба којешта и, најзад — прекид предавања раније него обично. Али што је најглавније, стидим се самог себе.

Моја савест и разум говоре ми, да би најбоље било да одржим омладини опроштајно предавање, да јој кажем последњу реч, да је благословим и уступим своју катедру човеку, млађем и јачем од мене. Али, не било ми у грех записано, ја немам куражи да поступим по савести.

На моју несрећу, ја нисам философ, нити богослов. Ја одлично знам, да ћу живети још само пола године; изгледа да би сад требало да ме највише интересују питања о загробним тајнама и о оним сабластима, које ће посетити мој вечни сан. Али однекуд душа моја неће да зна о тим питањима, ма да разум и признаје сав њихов значај. Као и пре двадесет до тридесет година, тако и сад, пред смрт, мене интересује само наука. До последњег даха, ја ћу ипак веровати, да је наука — нешто најважније, најлепше, најпотребније у човековом животу, да је она највиши излив љубави и да ће само њом човек победити природу и себе. Та вера можда је наивна и неправична у својој основи, али ја нисам крив што тако верујем а не друкчије; победити у себи ту веру ја нисам у стању.

Али није у томе ствар. Ја молим да будете снисходљиви према мојој слабости и разумете, да одвојити од катедре и студената човека кога питање о сржи у костима занима више, неголи циљ видљивог и невидљивог света, било би, исто

што и узети и метнути га у мртвачки ковчег и закуцати, ма да је он још жив.

Од несанице и услед усиљене борбе са слабошћу која се све више повећава, у мени се одиграва нешто чудновато. Усред предавања најједном грцам од суза, почињу да ме сврбе очи, и ја имам неку хистеричку жељу да пружим руке напред и да се гласно пожалим. Зажелим да јако узвикнем, да је мене, чувеног човека, судбина осудила на смртну казну и да ће кроз непуних пола године овде, у аудиторији, већ заповедати други. Ја хоћу да викнем да сам отрован; нове мисли, за које раније нисам знао, отровале су ми последње дане живота, настављајући да ми пецкају мозак као москити. У исто време мој ми се положај чини тако страشان, да бих желео да се сви моји слушаоци згрозе, да скоче с места и у паничном страху, уз очајну ларму — да појуре излазу.

Није лако преживљавати такве тренутке.

II

После предавања седим код куће и радим. Читам часописе, дисертације или се пак спремам за идуће предавање, а некад и пишем нешто. Радим с прекидом, јер морам примати и посетиоце.

Одјекне звонце. То је мој пријатељ дошао неким послом. Он ми прилази са шеширом у руци, са штапом и, пружајући ми и једну и другу руку, говори:

— Свратих само на тренутак, на тренутак! Седите, collega! Само две речи!

Пре свега ми се старамо да покажемо један пред другим, да смо необично учтиви и да нам је врло

пријатно што се видимо. Ја показујем њему и он мени — фотељу; уз то, ми се пажљиво хватамо око струка, додирујемо дугмета и то личи, као да пипамо један другог и као да се бојимо да се не опаримо. Обојица се смејемо, ма да не говоримо ништа смешно. Кад већ седнемо, приближимо главе један према другом и почињемо да говоримо тихо. Макако искрено да смо расположени један према другом, не можемо да наш говор не искитимо разним источњачким дрангулијама, као на пример: „ви сте изволели правилно приметити“ или „како сам већ имао част да вам кажем...“ Уз то не можемо а да се не смејемо, кад би ко од нас хтео да буде духовит, ма то било и незгодно. Свршивши пословни разговор, колега неочекивано устаје и, махнувши шеширом на моје списе, опрашта се. Опет питамо један другог, опет се смејемо. Испраћам га до претсобља; овде помажем колеги да обуче бунду, али он на све начине избегава ту високу част. Затим, кад Јегор отвара врата, колега ме уверава да ћу напепсти, и ја се правим да сам готов да пођем за њим и на улицу. И кад се, најзад, враћам у свој кабинет, моје лице и даље се смешка, сигурно, по инерцији.

Мало доцније одјекне друго звонце. Неко улази у претсобље, дуго се свлачи и кашље... Јегор ми саопштава, да је дошао студент. Ја говорим слуги — пусти га! За тренутак улази ми младић пријатне спољашности... Ево већ година дана, како ратујемо: он очајно одговара на испитима а ја му дајем јединице. Таквих ђилкоша, које

ја, говорећи ђачким језиком, гоним и обарам, код мене се нађе, сваке године, око седморица. Они, међу њима, који не могу да положе испит због неспособности или због болести, обично носе свој крст трпељиво и не погађају се са мном; а долазе ми кући и погађају се само сангвиници, веселе природе, којима одуговлачење испита квару апетит и смета им да посећују оперу. Према првима сам благ а ове друге — сангвинике — остављам још на годину дана.

— Седите, — кажем госту. Шта имате?

— Опростите, господине професоре, за узнемиравање, — почиње он, муцајући и не гледајући ме у лице. — Ја се не бих усудио да вас узнемирим, да није... Ја сам код вас полагао испит већ пет пута и... и пао сам. Молим вас, будите добри да ми упишете задовољавајућу оцену, јер...

Аргументат који све ленштине истичу у своје оправдање, увек је исти: они су одлично положили све предмете и пали су само код мене, и то је утолико чудноватије што су мој предмет увек радили марљиво и знају га добро; падали су они увек услед неког непојмљивог неспоразума.

— Опростите ми, пријатељу, — говорим ја госту: — да вам упишем „задовољавајућу оцену“ не могу. Идите, прелистајте још мало табакe и дођите опет. Онда ћемо видети.

Ћутање. Дође ми намах жеља да секирам студента зато, јер пиво и оперу више воли него науку, и ја му кажем с уздахом:

— По моме мишљењу, најлепше, што би могли сад урадити јесте, да сасвим оставите медицински факултет. Кад вам се и поред ваших способно-сти никако не да, да положите испит, по свој при-лици немате ни жеље ни воље да постанете док-тор.

Лице сангвиника се развуче.

— Опростите, господине професоре, — смешка се он: — то би било с моје стране, у сваком случају, за осуду. Учити пет година и наједном напустити!

— Па, да! Боље је изгубити пет година, него после целог живота радити посао који не волиш. Али одмах се сажалим на њега и хитам да му кажем:

— Уосталом, како знате... Дакле, прелистајте још мало, па дођите.

— А кад? — полако запиткује ленштина.

— Кад желите. Макар и сутра.

И у његовим безазленим очима читам: „Доћи могу, али ћеш ме ти, скоте, опет отерати!“

— Наравно, — говорим му ја, — ви од тога нећете бити паметнији, ма полагали испит код мене још петнаест пута, али ћете очеличити свој карактер. И то нека ми буде хвала.

Тајац. Ја устајем и чекам кад ће гост отићи, а он стоји, гледа у прозор, чупка своју брадицу и мисли. Обузима ме досада.

Глас је сангвиников пријатан, сочан, очи памет-не и ироничне, лице задовољно, мало изнурено од честе употребе пића и дугог лешкарења на дивану; свакако, он би ми могао причати много о опери, о својим љубавним авантурама, о дру-

говима које воли, али нажалост, говорити о томе није био обичај. Ја бих га радо слушао.

— Господине професоре, дајем вам часну реч, ако ми дате „задовољавајућу“, ја...

Чим дође до „часне речи“, — ја машем руком и седам за сто. Студент постоји још тренутак и опет говори жалостиво:

— Кад је тако — збогом! Опростите.

— Збогом, пријатељу! Да сте здраво!

Он неодлучно иде у претсобље, полако се обла-чи, и кад изиђе на улицу, зацело, дуго размишља; и пошто ништа не може да каже о мени, сем „ста-ри ђаво“, одлази у кафаницу последњег реда на пиво, на ручак, после кући на спавање. Мир не-ка је твој праху, неуморни радниче!

Треће звоно. Улази млад доктор у новом цр-ном оделу, са златним наочарима и, наравно, са белом машном. Претставља се. Нудим га, да сед-не и питам — шта жели. Млади апостол науке по-чиње с узбуђењем да ми прича, како је ове годи-не положио докторат и сад му је остало само да напише дисертацију. Он би хтео да ради код ме-не, под мојим руководством, и ја бих га тиме много задужио, кад би му дао тезу.

— Веома се радујем, да вам будем користан, колега, — кажем му ја: — али, хајте да се споразуме-мо пре свега, шта је то дисертација. Под тим име-ном обично се назива писмени рад, који је ре-зултат самосталног стварања. Је л' тако? Књи-жевни рад, коме други да наслов и израђен под туђим руководством, не зове се друкчије...

Кандидат ћути. Ја се узрујавам и скачем с места.

— Не разумем, зашто ви сви долазите мени? — вичем ја љутито. — Је ли ово бакалница? Ја не тргујем тематима! По хиљаду и први пут молим вас све, да ме оставите на миру! Извините за неделикатност, али ми је све то већ додијало!

Докторант ћути и око његових слепоочница избија лако црвенило. Његово лице изражава дубоко поштовање према мом чувеном имену и научности, а у очима му читам, да он презире и мој глас, и моју жалосну појаву, и нервозно гестикулирање... У таквом гневу ја му изгледам смешан...

— Ово није бакалница! — љутим се ја. Чудновата ствар! Зашто нећете да будете самостални? Зашто вам је одвратна слобода?

Говорим много, а он стално ћути. Најзад, ја се помало стишавам и, наравно, попуштам. Докторант добија тезу, која две паре не вреди, писаће под мојом контролом непотребну дисертацију, са достојанством ће је бранити и добиће уопште непотребну титулу научника.

Звонце једно за другим може звонити без краја, али ја ћу се овде ограничити само на четири посете. Одјекује четврто... Ја чујем познате кораке, шуштање хаљине, мио глас.

Пре осамнаест година умро је мој пријатељ — очни лекар, и оставио је после себе седмогодишњу кћер — Каћу и око шездесет хиљада рубаља. У своме тестаменту одредио ме за њеног стараоца. До десете године Каћа је живела у мо-

јој породици, затим је била дата у институт и живела је код мене само лети, за време ферја. Да се заузмем око њеног васпитања нисам имао кад, старао сам се о њему понекад, и према томе о њеном детињству могу рећи врло мало.

Прво, чега се сећам и волим као успомену, то је — необично поверење, са којим је она ушла у моју кућу, лечила се код доктора и које је увек сијало на њеном детињастом лицу. Понекад, седи она негде по страни са подвезаним вилицама и увек гледа нешто са пажњом; опази ли тада да ја пишем и прелиставам књигу, или да жена послује, или да куварица у кујни чисти кромпир, или да се псето игра — њене су очи изражавале увек исто, а наиме: „Све што бива на овоме свету — све је лепо и паметно“. Она је била радозна и необично је волела да разговара са мном. Често је седела за столом према мени и постављала питања. Она се интересовала шта читам, шта радим на универзитету, да ли се плашим лешева, шта радим са својом платом...

— Бију ли се студенти на универзитету? — питала је она.

— Бију се, драго дете.

— А да ли их ви кажњавате да клече?...

— Кажњавамо!

И њој је било чудновато, како то да се студенти бију и како то да клече, па се и сама смејала. То је било благо, стрпљиво и добро дете. Често сам виђао како су од ње отимали понешто, кажњавали је незаслужено или нису задовољавали њену радозналост; у то време — уз сталан израз ода-

ности — на њеном се лицу јављала још и туга, и то је све. Ја нисам могао да је заштитим, само, кад би видео ту жалост на лицу, у мени се бу-дила жеља, да је загрлим и пожалим је речима старе дадиље: „Моје драго сироче!“

Сећам се, она је волела да се добро облачи и да се парфимише. У томе погледу личила је на мене. Ја сам такође волео лепо одело и лепе мирисе.

Жалим што нисам имао времена и воље, да пратим почетак и развитак страсти, која је обу-зела Каћу, кад јој беше четрнаест до петнаест го-дина... Ја, говорим о њеној љубави према позо-ришту. Кад је долазила к нама из института за време ферја и живела код нас — ни о чему дру-гом није говорила са таквим усхићењем и љу-бављу, као што је, говорила о позоришним ко-мадима и глумцима. Својим сталним разговором о позоришту она нас је замарала. Жена и деца нису је слушали. Ја једини нисам имао храбрости да јој одрекнем ту пажњу. Кад је имала жељу да с неким подели своје усхићење, она је улазила у мој кабинет, к мени, и говорила молећивим гла-сом:

— Николаје Степанићу, дозволите ми да са ва-ма поразговарам о позоришту!

Ја сам јој показивао сат и говорио:

— Дајем ти пола сата времена. Почињи.

Доцније она је почела доносити собом читава туцета фотографија глумаца и глумица које је као светињу поштовала; затим је покушавала не-колико пута да учествује у претставама као диле-

танткиња и, најзад, кад је завршила курс, рекла ми је, да је она створена за глумицу.

Ја никад нисам делио Каћино мишљење о позо-ришним симпатијама. Сматрао сам да, иако је ко-мад добар, онда да учини још бољи утисак, није потребно мучити глумце; можемо се ограничити и самим читањем. Ако је опет комад рђав, онда га никаква игра неће учинити бољим.

У младости често сам посећивао позориште. И сад породица једно-двапут годишње узима ло-жу и води ме да се „проветрим“. Наравно, то није доста, да бих имао права да дајем мишљење о позоришту, али ја ћу о њему рећи врло мало. По моме мишљењу, позориште није постало бо-ље, него што је било пре тридесет до четрдесет година. Ни у позоришним ходницама, као и пре, ни у фоаје-у никако не могу да нађем чашу воде. Као и пре разводници ме кажњавају двадесет ко-пејака за моју бунду, ма да нема ничега ружног што се зими носи топло одело. Као и пре за вре-ме одмора свира музика без икакве потребе, јер она додаје добивеном утиску од претставе још нешто ново, нежељено. За време паузе — као и увек — мушкарци иду у позоришни бифе да пију алкохолна пића. Кад се не види прогрес у ситни-цама, онда га је узалудно тражити у крупним стварима. Кад се глумац, завијен од главе до пета у позоришне традиције и предрасуде, стара да рецитије обичан монолог „Бити или не бити“ не природно већ однекуд са крештањем и грчевима у целом телу или кад се он упиње да ме на сваки начин убеди, да је Чацки, који говори много са

будалама и воли лудајку, врло паметан човек и да „Тешко паметнима“ није досадан комад, онда са бине долази онај исти шаблон, који ми је био досадан пре четрдесет година, кад су ме служили класичним урлањем и грувањем у прса. И увек сам излазио из позоришта још већи конзервативац неголи кад сам улазио тамо.

Сентименталну и поверљиву руљу лако је убедити у то, да је позориште овакво какво је — школа. Али ко познаје школу у правом смислу, тај се тешко хвата на ту удицу. Не знам шта ће бити после педесет и сто година, али при садашњим околностима позориште може служити само за забаву. Али та је забава одвећ скупа, ако човек настави да се њој користи. Она одузима држави хиљаду младих, здравих и талентованих мушкараца и жена, који, да се нису посветили позоришту, могли би бити добри доктори, земљорадници, учитељи и учитељице, официри; забава одузима људима вечерње часове — најбоље време за умни рад и другарске разговоре. Да не говорим већ о новчаним трошковима и оним моралним губитцима, које трпи гледалац кад посматра на сцени неправилно тумачење убиства, прељубу или клевету.

Каћа је била сасвим другог мишљења. Она ме је уверавала, да је позориште чак и овакво како је сад, изнад аудиторије, изнад књиге, изнад свега на свету. Позориште је — снага која садржи у себи све уметности, а глумци су — мисионари. Никаква уметност, нити макаква наука у појединости, нису у стању да делују тако јако и тако

истинито на човекову душу као сцена, па зато није без разлога, што глумац средње руке ужива у држави већу популарност, неголи најбољи научник или уметник. И никаква друштвена делатност не може пружити такву насладу и задовољство као што то чини позориште.

Једног лепог дана Каћа је ступила у трупу и отпутовала, чини ми се у Уфу, поневши собом много пара, много ружичастих нада и аристократских погледа на ствари.

Прва њена писма с пута била су изванредна. Ја сам читао и дивио се, како ти мали листићи хартије могу да садрже у себи толико младалачке и душевне ведрине, свете наивности и упоредо с тим суштине и стварних резоновања, које би чиниле част свакој мушкој глави. Волгу, природу, вароши које је она посетила, другове, свој успех и недаће, она их није само описивала већ опевала; сваки редак је дисао вером какву сам навикао да видим на њеном лицу; уз то безброј граматичких грешака, док интерпункције уопште није било.

Не прође ни пола године и ја добих писмо одвећ песничко и одушевљено, које је почињало овако: „Ја сам заволела“... Уз писмо је била придружена и фотографија, која је претстављала младог мушкарца с избријаним лицем, под шеширом са широким ободом и плаштом пребаченим преко рамена. Следећа писма, затим, била су као и ранија, дивна, али у њима се појавила и интерпункција, граматичких грешака није било и необично су мирисала на мушкарца. Каћа ми је писала и о томе, како би добро било негде,

дуж Волге, подићи велико позориште и то као задругу, и привући у то предузеће богати трговачки staleж и бродовласнике; добило би се много новаца, приходи би били огромни, глумци би играли као чланови задруге. Можда је то и у самој ствари добро, али ми се чинило, да овакве измишљотине могу потећи само из главе мушкарца.

Макако било, тек годину и по до две дана, изгледа, све је ишло добро. Каћа је волела, веровала је у своје идеје и била је срећна; али затим у писмима приметих јасне симптоме опадања. Ствар се развијала тако, да се Каћа тужила на своје колеге, а то је први и најкобнији симптом. Кад млад научник или књижевник почне своју каријеру тужањем на друге научнике или књижевнике, то значи да се заморио и да више није способан за рад. Каћа ми је писала да њене колеге не долазе на пробе и никад не знају улоге; у креирању одвратних комада и начину држања на сцени примећује се код сваког од њих потпуно потцењивање публике; у интересу прихода — о чему се само и говори — драмски глумци се спуштају до орфеумских певача, док трагичари певају куплете у којима исмевају преварене мужеве и не верне жене у благословеном стању, итд. Уопште, треба се и чудити, како није досад пропало то паланачко предузеће и како се држи оно на тако танком и трулом концу...

Као одговор, послао сам Каћи дугачко, заиста, веома сувопарно писмо. Између осталог писао сам јој: „Врло често сам разговарао са старим глумцима, племенитим људима, који су били

према мени расположени; из разговора са њима закључио сам, да у њиховом раду више одлучује расположење друштва, неголи њихов разум и слобода; најбољи међу њима играли су у своме веку у драми, у оперети, у париском фарсу, у чаролијама, и увек им се подједнако чинило, да су пошли правим путем и да су били корисни. Дакле, као што видиш, узрок несреће треба тражити не у глумцима већ дубље, у самој уметности и у ставу целог друштва према њој.

Ово моје писмо само је раздражило Каћу. Она ми је одговорила: „Ви и ја певамо партије из разних опера. Ја вам нисам писала о племенитим људима, који су вас почаствоваали својом наклоношћу, већ о банди пробисвета који немају у себи ничега светог. То је ергела дивљака, који су се обрели на сцени само зато што их на другом месту не би нигде примили, а који се називају глумцима само зато, што су безобразни. Нема ниједног талента, много је неспособних, пијаница, интриганата и сплеткароша. Не могу вам изразити, колико сам огорчена што је уметност, коју ја тако обожавам, пала у руке одвратних ми људи; још ми је теже, што добри људи виде зло само издалека, не желе да приђу ближе и, уместо да нас узму у заштиту, они пишу тешким стилем опште мисли и уопште непотребне поуке!“ итд. све у том духу.

Прође још мало времена и ја добих овакво писмо: „Ја сам нечовечно покварена. Не могу више да живим. Употребите мој новац како најбоље нађете за сходно. Ја вас волим као оца и је-

диног свог пријатеља. Опростите“. Показало се, да је и њен изабраник припадао тој „ергели дивљака“. У току времена, по досеткама, могао сам закључити, да се она решавала и на самоубиство. Изгледа, да је Каћа покушала да се отрује... Претпостављам, да је затим била врло озбиљно болесна, јер сам следеће писмо добио већ из Јалте, куда су је, зацело, лекари послали. У последњем писму молила је, да јој се што пре пошаље у Јалту хиљаду рубаља, завршујући овако: „Опростите што је писмо тако мрачно. Јуче сам сахранила своје дете“. Пошто је остала на Криму готово годину дана — вратила се кући.

Путовала је она око четири године и за све то време, признајем, играо сам према њој прилично рђаву и чудновату улогу. Кад ми је пре изјавила да иде у глумице и после ми писала о својој љубави, кад је с времена на време обузимао дух распикућства, ја сам морао по њеној жељи да јој шаљем час хиљаду час две хиљаде рубаља, а кад ми је писала о својим намерама да умре, а затим о смрти детета, ја нисам могао да се снађем и моје учешће у њеној судбини изражавало се само у томе, што сам много резоновао и писао дугачка и досадна писма, која сам могао сасвим и да не пишем. Међутим, ја сам јој замењивао оца и волео је као кћер!

Сад Каћа станује далеко од мене на пола километра. Она је узела стан од пет соба и сместила се достојно, како то одговара њеном укусу. Кад би неко хтео да наслика њен намештај, та би слика претежно приказивала мотив лености.

За лењо тело — меки отомани, меке табурете; за лење ноге — теписи; за лење очи — избледеле, нејасне загасите боје; за лењу душу — на зидовима безброј јевтиних лепеза и ситних слика, у којима оригиналност израде превлађује над садржином, сувишност сточића и етажера, који су претрпани стварима без вредности, уз то и парчад без форме од неке материје уместо завеса... Све ово узето из склоности према дречећим бојама, симетрији и простору, сем душевне лености, сведочи још и о изопачености природног укуса. По цео дан Каћа лежи на отоману и чита књиге, већином романе и приповетке. Из куће излази само једанпут дневно, после подне, да се види са мном.

Ја радим а Каћа седи близу мене на дивану, ћути и увија се у шал, као да јој је хладно. Да ли зато што ми је симпатична, или зато што сам навикао на њене честе посете кад још беше девојчица, тек њено присуство ми није сметала да се удубим. Понекад јој махинално упутим и понеко питање, и она кратко одговори; кад пак хоћу да се одморим за тренутак, окрећем се њој и посматрам, како замишљена разгледа неки медицински часопис или новине. Тада примећујем, да на њеном лицу нема некадашњег израза поверења. Изглед је сад хладан, апатичан, расејан, као код путника, који морају дуго да чекају воз. Обучена је као и пре, укусно и просто, али немарно; види се да хаљина и фризура страдају од отомана и хегемата, на којима она лежи по цео дан. Није већ ни радознала као пре. Питања ми више не

поставља, као да је све преживела у животу и не чека да чује ништа ново.

После четири сата у сали и салону чује се комешање. То је Лиза дошла из конзерваторијума и довела собом и своју другарицу. Чује се како свирају на клавиру, пробају гласове и кикоћу се; у трпезарији Јегор поставља сто и лупкара посућем.

— Збогом, — вели Каћа. Данас нећу обићи ваше. Нека опросте. Немам кад. Дођите.

Кад је пратим у претсобље, она ме грубо мери од главе до пета и говори ми са неком зебњом:

— А ви стално мршавите! Зашто се не лечите? Ја ћу отићи по Сергија Фјодоровића и позваћу га. Нека вас прегледа.

— Није потребно, Каћа.

— Не разумем, зашто ваша породица чека! Лепо богами.

Она нервозно облачи своју бундицу, и тада из разбарушене фризуре обавезно падају на под две-три укоснице. Да поправи фризуру лења је, па и нема кад; она стидљиво увлачи растресене локне под капу и одлази.

Кад улазим у трпезарију, жена ме пита:

— Јел' код тебе сад била Каћа? Зашто није дошла овамо? То је мало чудновато...

— Мама! — одговара прекорно Лиза... — Ако неће, нек иде с милим Богом! Ваљда нећемо клечати пред њом...

— Како ти је воља, али то је омаловажавање! Седети у кабинету три сата и не сетити се нас. Уосталом, како хоће.

Варја и Лиза — обе мрзе Каћу. Та ми мржња није разумљива и, сигурно, да је схватим, потребно је бити жена... Дајем главу, да од тих стотину и педесет младих мушкараца које скоро сваког дана виђам у аудиторији, и од стотине старијих људи, које сусрећем сваке недеље, неће се наћи ниједан такав човек који би разумео мржњу и одвратност према Каћиној прошлости, тј. према ванбрачној бременитости и њеном ванбрачном детету; у исто време ја не могу да се присетим ниједне такве познанице, жене или девојке, која не би свесно или инстинктивно гајила у себи сва та осећања. И то не зато што је женско створење племенитије и нежније од мушкарца: племенитост и нежност мало се одликују од порока, ако немају у себи зле намере. Ја објашњавам то просто тим што је женско заостало... Тужно осећање патње и бола савести, које преживљује, савремени мушкарац кад види несрећу, много више ми говоре о култури и моралној величини него мржња и одвратност. Савремена жена је исто тако сузних очију и чврста срца, као и у средњем веку. И по моме мишљењу, сасвим паметно поступају они, који жени саветују да се васпитава као мушкарац.

Сем мене и моје породице код нас ручавају још две-три другарице моје кћери и Александар Адолфовић Гнекер, Лизин обожавалац и претендент на њену руку. То је плав младић, није старији од тридесет година, средњег је раста, дебелко, широких леђа, са риђим залисцима око ушију и са нафарбаним брчићима, који његовом пуначком ли-

цу дају изглед играчке. Има врло кратак капут, шарен прсник и крупно кариране панталоне, широке горе, а узане доле, и ципеле без штикала, очију буљавих, као код рака, машине која личи на рачији реп, па ми се још чини, да тај младић и мирише на чорбу од ракова. Он нас посећује сваког дана, али нико у мојој породици не зна каквог је порекла, где је учио и од чега живи. Он не свира на клавиру и не пева, али има некакве везе са музиком и певањем, продаје негде нечије клавирице, бива често у конзерваторијуму, познат је са свима виђенијим личностима, игра улогу редитеља на концертима; о музици говори са великим знањем и, ја сам приметио, са њим се сви радо слажу.

Богати људи увек имају око себе чанколизе; наука и уметност такође. Мени се чини, да нема на свету такве вештине или науке која не би имала у себи „туђе елементе“, као што је овај Гнекер кога ја тако мало знам. Ја нисам музичар и можда се грешим о Гнекера, кога и мало познајем. Али ми је већ и сувише сумњиво то његово знање и достојанство са каквим стоји крај клавира и слуша кад неко пева или свира.

Будите ви сто пута центлмен и државни саветник, ако само имате кћер, нисте обезбеђени од паланачког обичаја који често уносе у вашу кућу и ваше расположење, удварање, просидба и свадба. Ја се, на пример, не могу никако помирити с оним свечаним изразом лица који има моја жена кад седи код нас Гнекер; не могу се помирити ни са оним флашама лафита, порто вина и

хереса, које се износе само због њега, да би приметио, како се раскалашно и богато живи. Немогу да поднесем такође ни импулсивни смех Лизин, чему се она научила у конзерваторијуму и навику да жмирка док су код нас у посети мушкарци. У главном, ја никако не могу да разумем, зашто ми сваког дана долази и сваког дана са мном ручава створење које потпуно не одговара мојим навикама, мојој науци, целом мом животу, створење, које сасвим не личи на те људе које ја волим. Жена и служавка крадом шапућу да је то „вереник“, али ја ипак не разумем његово присуство; оно изазива код мене такву исту недоумицу, као кад би са мном за столом седео Зуав. И мени је чудновато што моја кћи, коју сам навикао да сматрам за дете, воли ту машину, те очи, те меке образе.

Некад сам волео ручак, или сам био — равнодушан према њему, а сад ме ручак не радује и сем досаде изазива још и нервозу. Одонда отако сам постао превасходство и био декан факултета, моја породица нашла је однекуд за сходно, да потпуно измени наш јеловник и ред за ручком. Уместо оних простих јела, на која сам навикао док сам био студент и лекар, сад ме хране пире-супом, по којој пливају неки бели дронци и бубрезима у мадери. Ђенералски чин и полагај одузели су ми заувек чорбу од купуса и укусне пирешке, гуску са јабукама и деверику са цицваром. Они ми одузеше и слушкињу Агашу, брбљиву и комичну старицу, уместо које сад за ручком служи будаласт али охоли Јегор у белој

рукавици на десној руци. Паузе су кратке, али се чине одвећ отегнуте, јер немају чиме да их попуне... Нема ни некадашње живахности, слободних разговора, шала, смеха, ни узајамне милоште и оних радости, које су занимале децу, жену и мене, кад смо се, као што је некад било, скупљали у трпезарији; за мене, заузетог човека, ручак је био време одмора и састанка а за жену и децу празник, истина кратак, али радостан, јер су знали да бар за пола сата не припадам науци, ни студентима, већ само и једино њима. Нема више оне вештине да се човек развесели од једне чашице, нема Агаше, нема деверике са кашом, нема оне ларме која је пратила инциденте за ручком, као например, кад се под столом закаче мачка и псето, или кад падне марама са подвезаног Кафиног образа у тањир са супом...

Описивати сад ручак исто тако је неукусно као и јести га. На лицу женином чита се узваничност, вештачка важност и обичан израз бриге. Она узнемирено прегледа наше тањире и говори: „Ја видим, да вам се печење не допада... Јелте, да вам се не допада?“ И ја морам одговорати: „Узалуд се узнемираваш, драга женице, печење је веома укусно“. А она ће опет: „Ти ме увек штитиш, Николаје Степанићу, ал' ми никад нећеш рећи истину. А зашто је Александар Адолфовић тако мало јео?“ и све у томе духу у току целог ручка... Лиза се импулсивно кикоће и жмирка очима. Ја посматрам обе, и тек сад, за ручком, мени је потпуно јасно, да се њихов духовни живот већ одавно измакао моме погледу. Имам осећање, као да

сам некад живео код куће, стварно са породицом, а сад ручавам у гостима код туђе жене и видим другу Лизу. Десила се код обадве крупна промена, и ја сам пропустио тај дуги процес у коме се она догодила, па није ни чудо што сад ништа не разумем. Откуд та промена? — Не знам. Можда је сва несрећа у томе, што Бог жени и кћери није дао такву снагу као мени. Још из детињства навикао сам да се одупирем спољашњим утицајима и доста сам очеличио себе; сличне катастрофе у животу, као што су популарност, ђенералски чин, прелаз од скромног живота на живот који не одговара џепу, познанство са великашама итд. мало су се дотакли мене, па сам остао цео и нетакнут; на слабе, на непрекаљене, жену и Лизу све се то сручило, као велики снежни усов, и згњечило их.

Госпођице и Гнекер говоре о фугама, о контрапунктовима, о певачима, о пијанистима, о Баху и Брамсу, а жена моја, бојећи се, да је не би осумњичили у музичком незнању, љубазно им се осмехује и мрмља: „То је дивно... Није могуће... Глете, молим вас“... Гнекер се пристојно служи, пристојно се шали и снисходљиво слуша примедбе госпођица. Каткад му се јавља жеља да говори рђавим француским језиком и онда однекуд налази за потребно да ме ословљава са *votre excellence*.

Ја сам утучен. Види се, да свима сметам, па и они мени. Никад раније нисам био толико близак сталешком антагонизму, али сад ме мучи баш тако нешто. Ја се старам да нађем код Гнекера

само рђаве одлике, брзо их налазим и мучим се што на вереничком месту седи човек, који не припада моме кругу. Његово присуство утиче на мене још и у другом погледу. Обично, кад останем сам или сам у друштву људи које волим, ја никада не мислим на своје заслуге, па и кад почнем мислити — оне ми изгледају тако ништавне, као да сам постао научник тек од јуче; у друштву пак оваквих људи, као што је Гнекер, моје ми се заслуге чине велике, као планина, чији се врх губи у облацима, а у подножју, једва опажена, мрдају два Гнекерова ока.

После ручка одлазим у свој кабинет и ту палим своју лулу, једну једину за цео дан, што ми је остало од рђаве навике да диманим од јутра до вечера. Кад пушим — долази ми жена и седа да поразговара са мном.

— Требало би да поразговарамо озбиљно, Николаје Степанићу, — почиње она. — Ја односно Лизе... Зашто ти не обратиш пажњу?

— Какву пажњу?

— Ти се правиш да ништа не видиш, али то не ваља. Не смеш бити необазрив... Гнекер има озбиљну намеру према Лизи. Шта мислиш?

— Да је рђав не могу рећи, јер га не знам, а да ми се не допада — говорио сам ти већ хиљаду пута.

— Али тако је немогуће... немогуће...

Она устаје и хода узбуђена...

— Тако се не сме понашати према озбиљном кораку, — вели она. — Када се говори о срећи кћери — треба одбацити све што је лично. Ја

знам да ти се он не допада... Лепо... Ако га сад одбијемо — све ћемо покварити, и зар можеш гарантовати, да се Лиза неће целог живота жалити на нас? Данас нема богзна колико вереника, па се може десити, да се не нађе таква прилика. Он необично воли Лизу а, како изгледа, и он се њој допада. Наравно, он нема одређеног занимања, али шта да радимо? Даће Бог, да се у току времена одлучи на неки посао. Он је из добре породице и богат је.

— Откуд ти то знаш?

— Он ми је говорио. Његов отац у Харкову има велику кућу, а близу Харкова и посед. Једном речју, Николаје Степанићу, ти мораш обавезно путовати у Харков.

— Зашто?

— Сазнаћеш тамо... Тамо имаш познатих професора, па ће ти они помоћи. Ја бих сама отишла, али ја сам женско.

— Не идем ја у Харков, — велим туробно.

Жена се плаши и на лицу јој се огледа израз неког тешког бола...

— Ако Бога знаш, Николаје Степанићу, — преклиње ме она, плачући... — Побогу, скини с мене тај терет! Ја патим!

Мени бива тешко да је гледам.

— Добро, Варја, — говорим јој умиљато. — Кад ти хоћеш — молим, путоваћу у Харков и све ћу урадити како ти желиш.

Она ставља марамицу на очи и иде у своју собу да плаче. Ја остајем сам.

Мало доцније доносе ми лампу. Од фотеља и абажура падају на зидове и под познате ми и досадне сенке. И кад на њих гледам, мени се чини да је већ ноћ и да ће ускоро опет почети моја несаница. Ја лежем у постељу, затим устајем и ходам по соби, опет лежем... Обично после ручка, предвече, моја нервоза достиже свој врхунац. Ја почињем без разлога да плачем и гурам главу под јастук. Бојим се да у то време не уђе неко, бојим се да напречац не умрем, срамота ме од својих суза, уопште, у души ми се одиграва нешто неиздржљиво. Ја осећам да више не могу да гледам своју лампу, ни књиге, ни сенке на поду, не могу да подносим гласове који допиру из салона. Некаква груба и непојмљива снага гура ме напоље из мог стана. Ја скачем, на брзу руку али се опрезно облачим да не би моји укућани ма шта приметили и излазим на улицу. Куда да идем?

Одговор на ово питање одавно ми се врзе по глави: Каћи.

III

По навици, она седи на турском отоману или дивану и чита нешто. Кад ме опази, лењо подигне главу, седа и пружа ми руку.

— А ти увек лежиш, — кажем јој, поћутавши мало и предахнувши. — То није здраво. Ти би требало да радиш нешто!

— А?

— Ти би, велим, требало да радиш нешто.

— Шта? Жена може бити само проста радница или глумица.

— Па, онда? Ако не можеш у раднице — иди у глумице.

Ћути...

— Треба да се удаш, — кажем јој ја пола у шали.

— Нимам за кога. Па и шта ће ми то.

— Не може се тако живети

— Зар без мужа? Врло важно! Мушкараца је до миле воље, само кад бих хтела.

— То, Каћа, није лепо!

— Шта није лепо?

— Па то што си сад рекла.

Приметивши да сам љут, и, желећи да поправи рђав утисак, Каћа вели:

— Хајдмо. Хајдете овамо. Тако.

Она ме води у малу и врло згодну собицу и вели, показујући ми писаћи сто:

— Тако... Спремила сам за вас. Овде ћете радити. Долазите свакидан и доносите собом своје радове. Тамо, код куће, вама само сметају. Хоћете ли овде да радите? Хоћете ли?

Да је не бих увредио одбијањем, одговарам јој, да ћу радити код ње и да ми се соба врло свиђа. Затим обоје седимо у пријатној собици и почињемо разговарати.

Топлота, удобан намештај и присуство симпатичног створења буде у мени сад не осећање задовољства, као пре, већ жељу да се жалим и заветама. Чини ми се, ако се мало изјадам и пожалим неком, биће ми лакше.

— Рђаво ствар стоји, драга моја! — почињем ја уздишући. — Врло рђаво...

— Шта то?

— Ето, у чему је ствар, драга моја. Најлепше и најсветије право краљева је — право помиловања. И ја сам се осећао увек као краљ, јер сам се неограничено користио тим правом. Ја никад ни сам, ни лево ни десно осуђивао, радо сам праштао свима. Где су други протестовали и били љути, ја сам саветовао и убеђивао. Целог свог живота старао сам се, да моје друштво буде сношљиво за породицу, студенте, другове и слуге. И такав мој став према људима, ја знам, васпитно је деловао на све, коме се дешавало да буде крај мене. А сад ја више нисам краљ. У мени се дешава нешто што би личило само робовима: у мојој глави и дању и ноћу круже зле мисли, а у души су свила гнездо осећања, која раније нисам знао. Ја и мрзим, и презирем, и буним се, и узрујавам се, и бојим се...

...Ја сам постао одвећ строг, педантан, нервозан, непажљив, зазирем од свакога. Чак ни оно, што ми је давало пре повода да кажем неки ка-ламбур и да се доброћудно насмејем, изазива у мени сад тешко осећање. Променила се у мени и моја логика: раније сам само презирао новац, а сад осећам злу вољу не према новцу, већ према богатацима, као да су они криви; пре нисам трпео насиље и самовољу, док сад не могу да трпим људе, који се користе насиљем, као да су криви само они, а не сви који не умеју да васпитавају један другог. Шта то значи? Ако су нове

мисли и нова осећања последица промене убеђења, онда откуда долазе те промене? Зар је свет постао бољи или гори, или сам ја раније био слеп и равнодушан? Ако је та промена дошла због општег опадања физичке и духовне снаге — свакако ја сам болестан и свакидан губим у тежини, — онда је мој положај врло мизеран, дакле, моје су нове мисли ненормалне, болесне и ја треба да црвеним и да их сматрам за ништавне...

— Болест ту није посредни, — прекиде ме Каћа. — Вама су се просто отвориле очи; и то је све. Ви сте видели оно што раније, однекуд нисте хтели да опазите. По моме мишљењу, пре свега морате коначно прекинути са својом породицом и отићи.

— Ти говориш будалаштине.

— Па ви их већ не волите и нашто сад грешити душу? Зар је то породица? То су ништавила! Нека оне данас умру, већ сутра нико неће приметити њихову отсућност.

Каћа презире моју жену и кћер онако као што и оне њу мрзе. Не треба данас ни говорити о праву људи да мрзе један другог. Али, ако станемо на Каћину страну и признамо да такво право постоји, ипак се види да је она исто толико у праву да презире моју жену и Лизу, као што и оне њу мрзе.

— То су ништавила! — понавља она. — Јесте ли ручали данас? Добро нису заборавили да вас позову у трпезарију? Добро нису и сад заборавиле да ви још постојите?

— Каћа, — рекох јој строго: — молим те да ћутиш!

— А, ви мислите да ми је пријатно о њима да говорим? Радовала бих се да их уопште и не познајем. Послушајте ме, мој драги: маните се свега и отпутујте. Путуйте у иностранство Што пре, то боље!

— Којешта! А универзитет?

— И универзитет такође. Нашто вам он? Свеједно, ништа од тога. Предајете већ тридесет година и шта је са вашим ђацима? Много ли има међу њима великих научника? Пребројте их! А да повећавате број доктора, који експлоатишу непросвећене и зарађују стотине хиљада, за то није потребан таленат, нити да човек буде добар. Ви сте сувишни.

Боже мој, како си прека! — грозим се ја. — Како си прека! Ућути, јер у противном отићи ћу. Ја не умем да одговарам на твоје дрскости!

Улази девојка и зове нас на чај. Крај самовара наш разговор се хвала Богу мења. После тога, кад сам се изјадао, желим да уступим место другој старачкој слабости — успоменама. Ја причам Каћи о својој прошлости, и, на велико моје чудо, причам јој такве детаље, о којима нисам ни мислио да су још остали у мојој свести. А она ме слуша умиљато, гордо, без предаха. Нарочито волим да причам о томе, како сам некада учио богословију и како сам сањао, да се упишем на универзитет.

— Шетам тако по нашем богословском врту... — причам ја. — Донесе ветар по који пут из ка-

кве далеке кафанице цирликање хармонике и песму, или промакне поред школског зида тројка са прапорцима, и то је било сасвим доста, да ми осећање среће одједном испуни не само груди, него чака и трбух, ноге и руке... Чујем хармонику или прапорце како се губе у даљини, и замишљам себе као доктора и стварам слике — све лепшу од лепше. И ето, као што видиш, моји су се снови испунили. Ја сам добио више него што сам смео желети. Тридесет година сам био вољени професор, имао сам дивне другове, живео сам као славан човек. Волео сам, оженио се из страсне љубави, имао деце. Једном речју, ако погледам уназад, цео ми живот изгледа као лепа талентовано изведена партитура. Сад ми остаје само да не покварим крај. Зато треба умрети као човек. Ако је смрт заиста страшна, онда је треба дочекати онако, како то доликује учитељу, научнику и грађанину хришћанске земље — храбро и мирне душе. Али ја кварим тај свршетак. Ја то-нем, трчим теби, тражим помоћи, а ти ми говориш: „тоните, тако и треба“.

У претсобљу одјекује звонце. Ја и Каћа познајемо то звонце и говоримо:

— То, мора бити, да је Михаило Фјодоровић.

И, заиста, за тренутак улази мој друг, филолог, Михаило Фјодоровић, висок, лепо развијен, у педесетој, са густом седом косом, црних обрва, обријан. То је добар човек и диван друг. Пореклом је из старе племићке прилично срећне и обдарене породице, која је играла видну улогу у историји наше књижевности и просвете. И он

је паметан, талентован и врло образован човек, па ипак особењак. Донекле сви смо ми особењаци и сви смо чудновати, али његово особењаштво претставља нешто нарочито и опасно је за његове познанике. Међу њима ја знам мало таквих, који због тог особењаштва не виде његове многобројне врлине.

Улазећи, он полако скида рукавице и говори меко из баса:

— Здраво! Пијете чај? То је као поручено. Паклена хладноћа.

Затим седа за сто, узима чашу и одмах почиње да говори. Карактерна особина у његовом начину причања, јесте увек весео тон, нека смеша филозофије и лакрдије, као код Шекспирових гробара. Он увек прича о нечем озбиљном, али никад не говори озбиљно. Резоновања су му увек прека, са грдњом, али, захваљујући меком, уравнотеженом и шаљивом тону, испада некако да оштрина и грдња не парају ухо и на њих човек брзо навикне. Сваке вечери он доноси пет-шест анегдота из универзитетског живота и с њима обично започиње кад седа за сто.

— О, Боже! — уздише он, иронично мрдајући својим црним брковима. — Како има на свету смешних људи!

— У чему је ствар? — пита Каћа.

— Идем ја данас с предавања и срећем на степеницама оног старог идиота, нашег N. N. ... Иде и, по обичају, избацио напред свој коњски подбрадак и тражи да се некеме изјада на своју главобољу, на жену, на студенте који неће да посе-

ћују његова предавања. Е, помислих, видео ме је — и сад сам пропао, свршено са мном...

И све тако у томе тону... Или пак почне овако:

— Био сам јуче на јавном предавању нашег Z. Z. Чуди ме, како се наша „alma mater“, далеко било од нас, одлучила да покаже публици такве блесане и патентиране будале, као што је Z. Z. Та то је европска будала! Молим вас, другог таквог у целој Европи и дању са свећом нећете наћи. Предавао је, замислите само, као да сише бонбону: сју-сју-сју... Тремирао се, рђаво чита свој рукопис, мисао се једва креће, као архимандрит на велосипеду, а што је главно, ништа се не разуме шта хоће да каже. Страшна гњаважа, чак и муве цркавају. Та гњаважа се може сравнити само с оном, кад у школској дворани, на крају школске године, саопштавају класификацију, кад се држе традиционални говори, да их ђаво носи...

И одмах нагли прелаз:

— Пре три године, сећа се и Николај Степановић, морао сам и ја да одржим такав говор. Врућина, запара, мундир ме тако стеже под пазухом — да цркнеш! Читам пола сата, сат, сат и по, два сата... „Е, мислим, хвала Богу, остало је још само десет страна. На завршетку имао сам такве четири стране, које су могле бити недочитане, и ја одлучим да их прескочим. Дакле, остало је, мислим, још само шест. Али, замислите, погледам крадом испред себе и видим: у првом реду седи некакав ђенерал са лентом и владика. Сироти, скаменили се од досаде, бече очи да не би заспа-

ли, али се ипак старају да им лице буде благо како би се на њему прочитала пажња, разумевање и допадање. Е, помислих, кад вам се допада, ево вам па слушајте. Заинат, прочитам и оне четири последње стране!

Кад он говори очи му се и обрве смешкају, као што то обично бива код људи који се потсмевају. У његовим очима тада нема ни мржње, ни злобе, али је много духовитости и оне клете лисичје лукавости, која се може приметити код људи врло проницљивих. Ако и даље говоримо о његовим очима, подвући ћу још једну њихову особину. Кад он узима од Каће чашу чаја, или кад слуша њене примедбе, или је прати погледом, кад она због нечег дуго не излази из своје собе, у његовом погледу примећујем нешто смирено, молећиво, чисто...

Девојка диже самовар и меће на сто велики комад кашкаваља, воће и флашу кримског шампањца, доста рђавог вина, које је Каћа заволела, док је живела на Криму. Михаилу Фјодоровићу узима два шпила карата са етажера и ређа пасианс. По његовом мишљењу неки пасианси захтевају особиту пажњу и досетљивост, али ипак њему ништа не смета да разговара и не престаје да се забавља. Каћа пажљиво прати његове карте и помаже му више мимиком неголи речима. Вина за цело вече она попије две чашице, ја четири; а све што остане у флаши припада Михаилу Фјодоровићу, који може да пије много и никад да се не опије.

Уз пасианс ми решавамо разне проблеме, ве-

ћином вишег стила, и том приликом највише пажње поклонимо ономе, што највише волимо, тј. науци.

— Наука је, хвала Богу, одживела свој век —, вели Михаилу Фјодоровићу разборито. — Она је отпевала своју песму. Дабоме. Човечанство већ осећа потребу да науку замени нечим другим. Она се развила на бази предрасуда, одгајена је на предрасудама и сад претставља такву исту квинтесенцију као и њене преживеле баке — алхемија, метафизика и филозофија. И заиста — шта је она дала људима? Та између научника Европљана и Кинеза, који немају у својој земљи никакве науке, разлика је сасвим мала, чисто формална. Кинези нису знали за науку, али шта су они од тога изгубили?

— И муве не знају за науку, па шта је с тим? — одговарам му ја.

— Ви се узалуд љутите, Николају Степанићу. Ја то говорим овде, међу нама... Ја сам пажљивији него што ви мислите, и нећу то говорити отворено. Боже сачувај! У маси постоје предрасуде, да су наука и уметност изнад пољопривреде, трговине, изнад заната. Наша секта живи од тих предрасуда, и нисмо ви и ја позвани да то рушимо. Боже сачувај!

После пасианса добија своје и омладина.

— Срозала се данас наша публика, — уздише Михаилу Фјодоровићу. — Не говорим о неким идеалима итд., но бар да раде и мисле како треба! Баш сад пасује оно... „Тужно ја гледам у наше поколење“.

— Да, страшно се срозала, — слаже се Каћа. —
Реците ми, да ли је за ових последњих пет до
десет година било код вас некога ко се истакао?

— Не знам, како је код других професора, али
код нас се не сећам.

— Ја сам видела у своме веку многе студенте
и ваше младе научнике, многе глумце... И шта?
Ниједанпут нисам имала прилике да се сретнем
са јунаком или талентом, већ ни са интересант-
ним човеком. Све је сиво, неталентовано, наду-
вено од претензија...

Сви ови разговори о срозавању увек су на
мене тако утицали, као да сам случајно чуо рђав
суд о мојој кћери. Мени је криво што се те опште
осуде изводе на основу неких давно избледелих
општих места, онаких баука, као што су сро-
завање, отсуство идеала или позивање на давну
прошлост. Свака осуда, чак, ако се изриче у жен-
ском друштву, мора се формулисати по могућ-
ству прецизније, у противном то није осуда, већ
празно нагваждање, недостојно честитих људи.

Ја сам старац, радим већ тридесет година, али
не примећујем ни срозавање, ни отсуство идеала
и не налазим да је данас горе, него што је било
пре. Мој вратар, Николај, чији пример има у овом
случају своју вредност, сведочи да данашњи
студенти нису ни бољи, ни гори од некадашњих.

Кад би ме запитали, шта ми се допада код са-
дашњих мојих студената — не бих на то одго-
ворио одмах и много, или са извесном прециз-
ношћу. Мане њихове знам и према томе немам
потребе да се позивам на општа мрачна места.

Мени се не допада што они пуше, што пију разна
пића и што се доцкан жене; ни ти што су без-
брижни и врло често толико индиферентни, да
трпе у својој средини гладне и не враћају дугове
своме студентском потпорном друштву. Они не
знају нове језике и неправилно говоре руски; још
јуче ми се жалио мој колега професор хигијене,
да он мора да ради двапут више, јер студенти
врло рђаво знају физику и уопште не знају ме-
теорологију. Они радо подлежу утицају писаца
новијег времена, и то горих, и сасвим су инди-
ферентни према класицима, као например према
Шекспиру, Марку Аурелију, Епиктету или Па-
скалу. И у том незнању, да разликују велико од
малог, најбоље се огледа њихова животна не-
практичност. Сва тежа питања која имају већи
или мањи друштвени значај (например о насеља-
вању Сибира), они решавају резолуцијама, а ни-
како путем научног изучавања или огледа, ма да
је овај последњи начин у њиховој домени и нај-
боље одговара њиховом циљу. Они радо орди-
нирају, постају асистенти, лаборанти, екстерни-
сти и спремни су да остану на тим местима до
четрдесете године, ма да су самосталност, осећа-
ње слоботе и лична иницијатива у науци исто та-
ко потребни, као например, у трговини и умет-
ности. Ја имам ћака и слушалаца, али немам по-
моћника и наследника, и зато их волим и задо-
вољан сам, али се њима не поносим. Итд., итд.

Сличне мане, маколико их много било, могу да
створе писимизам или непријатељско расположе-
ње код малодушног и плашљивог човека. Све те

мане имају случајан, прелазан карактер и налазе се у потпуној зависности од животних услова; доста ће бити неких десетак година, па да оне ишчезну или уступе своје место другим, новим манама, које су неизбежне и које ће са своје стране плашити малодушне. Студентски грехови досађују ми често, али та је досада ништавна, кад се упореди с оном радошћу, коју осећам већ тридесет година, кад разговарам са студентима, кад им предајем, кад посматрам њихове односе и упоређујем их са људима, који не припадају њиховом кругу.

Михаило Фјодоровић напада. Каћа га слуша и обоје не примећују у какав дубок амбис их мало помало гура ова на изглед невина забава, као што је осуда ближњих. Они не осећају, како обичан разговор постепено прелази у ругање и исмевање и како они почињу да се служе методима клеветника.

— Срећем комичне типове, — вели Михаило Фјодоровић. — Јуче дођем к нашем Јегору Петровићу и затекнем тамо ђакељу, вашег медика, треће године, чини ми се. Лице му је онако... у стилу Доброљубова, на челу му знак дубоке замислености. Отпочнемо разговор. „Такве су то ствари, велим младићу. Читао сам, велим, да је некакав Немац — заборавио сам му презиме — добио од човечјег мозга нов алкалоид идиотин“... И шта ви мислите? Поверовао је и чак направио важно лице: видиш, море, какви су наши! А ономад долазим у позориште. Седам... Баш испред мене, у реду, седе њих двоје: један „од насих“

и, изгледа, да је правник, други разбарушен — медицинар. Медицинар је био пијан као земља. На сцену — никакве пажње. Само је дремао и нос забадао... Али чим неко од глумаца почне јаче да говори неки монолог или просто дигне глас — медицинар се устресе, гурне свог суседа у слабине и пита: „Шта каже? Нешто пле-е-менито? — Племенито! — одговара „од насих“. — „Браво! дере се медицинар. Пле-е-менито... Брраво! во!“ Он, видите, клипан пијан, дошао у позориште не због уметности већ тражи племенитост. Њему је племенитост потребна.

А Каћа слуша и смеје се. Њен кикот је некако чудноват: дисање убрзано и ритмички се прекида уздасима, — налик као да свира у хармонику, — и на лицу јој се тада смеју само ноздрве. Ја падам духом и не знам шта да кажем. Не могући да издржим, планем, скочим с места и вичем:

— Ћутите једном! Зашто седите овде, као две жабе и трујете својим дисањем ваздух? Доста!

И не сачекавши, да престану са нападима, спремам се да пођем кући. Па и време је: већ је једанаест...

— А ја ћу остати још мало, — вели Михаило Фјодоровић. — Дозволите, Јекатерина Владимировна?

— Дозвољавам, — одговара Каћа.

— Вепе! Онда наредите да донесу још једну флашицу.

Обоје ме испраћају са свећама до претсобља и, док ја навлачим бунду, Михаило Фјодоровић вели:

— У последње време страшно сте смршали и остарели, Николаје Степановићу. Шта вам је? Да нисте болесни?

— Да, болестан сам мало.

— И не лечи се... — туробно добацује Каћа.

— Зашто се не лечите? Како можете тако? Ко се чува, драги мој, и Бог га чува. Поздравите ваше и извините ме што не долазим. Ових дана, пре поласка у иностранство, доћи ћу да се опростим. Обавезно! Идуће недеље путујем.

Излазим из Каћиног стана нервозан, уплашен разговорима о мојој болести и незадовољан сам собом. И питам се: како би било, да се заиста лечим код неког од мојих другова? И већ одмах уображавам, како ће колега, пошто ме прегледа, отићи ћутке прозору, размислити, затим ми се осврнути, старајући се да му не прочитам истину на лицу, и рећи ми индиферентним тоном: — „За сад нема ничега нарочитог, али ипак, колега, саветовао бих вам да обуставите сваки посао“... И то ће ме лишити последње наде...

А ко живи без наде? Сад, кад сам себи сам поставио дијагнозу и сам се лечим, каткад се надам, да ме вара памет, да грешим, и у вези са беланчевином и шећерном болести, и у вези са срцем и оних отока које сам већ двапут приметио изјутра; кад пак усрдно, као хипохондрик, прелиставам уџбенике терапије и сваког дана мењам лекове, чини ми се да ћу набасати на нешто утешно. Све је то ситница.

Да ли је покривено небо облацима, и да ли сијају на њему звезде и месец, увек, враћајући се

кући, гледам увис и размишљам о томе, како ће ме ускоро покосити смрт. Требало би, изгледа да тога тренутка моје мисли буду дубоке, као небо ведре и убедљиве... Али не! Ја мислим о себи, жени, Лизи, Гнекеру, студентима, уопште о људима; мислим рђаво, површно, претварам се пред собом, у исто време моје посматрање може бити изражено речима познатог Аракчејева, што их је рекао у једном од својих интимних писама: „Све што је добро у свету не може бити без рђавог и увек је више горе неголи боље“. Тојест све је одвратно, нема се рашта живети, а ових шездесет две године колико сам већ проживео, треба рачунати за изгубљене. Ја се хватам за те мисли и старам се да убедим себе, да су оне случајне, привремене и налазе се у мени не тако дубоко, али одмах помислим:

„Кад је тако — онда зашто ме сваке вечери нешто вуче к тим двома жабама?“

И ја се кунем, да више никад нећу ићи Каћи, ма да знам, да ћу још сутра опет отићи к њој.

Дрмајући пред својим вратима звонце а затим пењући се уз степенице ја осећам да немам више породице, и да немам ни жеље да је повратим. Очигледно је, да се нове, Аракчејевске мисли, налазе у мени не случајно и привремено, већ обузимају цело моје биће. Са болесним сазнањем, сетан, лењ, једва се крећем телом, као да сам добио у тежини хиљаду товара, ја лежем у постељу и убрзо заспим.

А после несаница...

Настаје лето и живот се мења.

Једног дивно јутра дође ми Лиза и рече шалљивим гласом:

— Хајдмо, ваше превасходство. Спремно је. Моју екселенцију изводе на улицу, смештају у кола и одвозе... Ја се возим и пошто немам шта да радим, читам фирме натрашке. Од речи „кафана“ испада „Ана Фак“. Ово би добро било за баронско презиме, на пример, бароница Фак. Даље путујем пољем поред гробља, које на мене не чини баш никакав утисак, ма да ћу скоро лезати у њему; затим пролазимо шумом, па опет пољем. Ничега интересантног. После два сата путовања моју екселенцију уводе у доњи спрат летњиковца и смештају ме у малу, веома светлу собицу са азурним тапетима.

Ноћу, као и увек, несаница, али изјутра ја не шиљбочим и не чујем глас жене, већ лежим у постељи. Ја не спавам, већ доживљујем неко сањиво стање, као дремеж, кад се осећа, да не спаваш и видиш снове. У подне устајем и седам, по навици, за свој сто, али не радим већ се забављам француским књигама у жутим повезима, које ми шаље Каћа. Наравно, из патриотизма, требало би читати наше писце, али, признајем, према њима нисам особито расположен. Сем два-три старца, сва данашња књижевност изгледа ми као да није књижевност већ нека врста домаће радиности. А најлепши производ домаће радиности не може се оценити као најизврснији, нити похвалити без оног „али“; то се исто може рећи о новој књи-

жевности, коју сам читао у току последњих десет до петнаест година: ниједне одличне, па се опет не може без оног „али“. Паметно, сјајно, али ни трунке талента, или опет има талента, паметно је али нимало сјајно.

Не могу рећи да су француске књиге плод талента или памети, и да су сјајне. Оне ме не задовољавају. Али оне нису тако досадне, као руске, и у њима се врло често може наћи елемент стварања — осећање личне слободе. Ја се не сећам ниједне такве књижевне творевине у којој се аутор не стара од првих страна да не огради себе разним конвенционалностима и примедбама **према својој савести**. Један се плаши да говори о голом телу, другом су везане и ноге и руке психолошком анализом, трећем је потребан „топал став према човеку“, четврти нарочито развуку преко свих страна опис природе, да их не би заподозрили у тенденцији. Један у својим делима хоће да буде, облигатно, паланчанин, други по сваку цену племић, итд. Тенденција и обазривост се увек истичу, али нема ни слободе, ни храбрости да се пише како ко хоће, па онда, признати се мора, нема ни стварања.

Све се ово односи на такозвану лепу књижевност.

Што се тиче руских озбиљних студија, на пример, из области социологије, уметности итд., ја их не читам просто из страха. У детињству сам се плашио вратара и позоришних разводника, па ме тај страх и сад прати. Ја их се и сад бојим. Кажу, да је страшно само оно што је недостижно. И, заиста, врло је тешко разумети зашто су

брата и разводници одвећ важни, охол и одвећ неучтиви. Читајући озбиљне студије ја осећам исти такав неодољиви страх. Необична узвишеност, живахан генералски тон, интимност према страним писцима, вештина да се достојанствено прелива из шупљег у празно, све је то за мене неразумљиво, страшно, и све то не личи на скроман и ценелменски тон, на који сам навикао, читајући наше писце, докторе и природњаке. Не само студије, мени је тешко да читам и преводе, које дају или уређују озбиљни руски људи. Охол срдачан тон предговора, изобиље примедба преводиочевих, које ми сметају да се удубим, знаци питања и *sic* у загради, које су дарежљиви преводиоци просули по целом чланку или књизи, личе ми на атентат на личност ауторову и на моју читалачку самосталност.

Једном су ме позвали као експерта у окружни суд. За време паузе један од мојих другова-експерата скрену ми пажњу на грубо понашање тужиоца према оптуженима, међу којима беху и две даме. Мени се чини, и ја то непреувеличавам, да сам одговорио колеги, да ти односи нису грубљи од оних, које имају аутори озбиљних студија један према другом. Заиста, ти су односи тако груби, да се о њима може говорити само са великим болом. Један према другом и према оним писцима, које критикују, понашају се или одвећ понизно, не штитећи своје достојанство, или на против, третирају све смелије неголи што ја критикујем у својим списима и мислима свог будућег зета, Гнекера. Осуда за неурачунљивост, за пр-

љаве намере или чак за разне преступе претставља најобичнију декорацију озбиљних студија. А то је већ, како то воле да се изражавају млади доктори, *ultima ratio*! Такви односи неминовно морају утицати на карактер младог поколења, па према томе, ја се и не чудим, што у тој новини коју је добила у току последњих десет до петнаест година наша лепа књижевност, јунаци пију много вотке, док јунакиње нису довољно невине.

Ја читам француске књиге и погледам у прозор који је отворен; видим зупце на огради моје баштице, видим два-три кржљава дрвета, а тамо иза ње пут, па поље, затим широки комплекс зимзелене шуме. Често се дивим, кад видим, како се један враголан и девојчица, обоје са плавим косицама и поцепани, пентрају на ограду баштице и потсмевају се мојој ћели. У њиховим блиставим очицама читам: „Гле, ћелавко!“ То су можда једина створења којима није стало ни до моје личности, ни до мога положаја.

Посетиоци сад не долазе код мене свакидан. Споменућу само посете Николаја и Петра Игњатјевића. Николај ми долази обично празником, као неким послом, али више зато да се видимо. Долази он необично расположен, што се с њим никад не дешава зими.

— Шта је ново? — питам га ја, дочекујући га у претсобљу.

— Ваше превасходство! — почиње он, ставивши руку на срце и гледајући ме с усхићењем заљубљеног... — Ваше превасходство! Дабогда

црко! Нека ме гром спали на овом месту! Гауде-амус игутур јувенестус!

И он ме жудно љуби у рамена, рукаве и дугмад.

— Је ли све код нас тамо у реду? — питам га ја.

— Ваше превасходство, као пред Богом...

И он не престаје да се куне без икакве потребе, брзо ми постаје досадан и ја га остављам у кујни, где му дају да руча. Петар Игнатјевић долази ми такође о празницима специјално с намером, да ме посети и да измења са мном мисли. Седи код мене обично крај стола, скроман, чист, паметан и не решава се да пребаци ногу преко ноге или да се наслони о сто; и за све време он полако, једноставним гласом, глатко и књижевнички прича ми разне, и по његовом мишљењу, врло интересантне и пикантне новости, које је прочитао у часописима или књигама. Све оне личе једна на другу и своде се на ово: један Француз пронашао нешто, други пак, Немац, побио га, доказавши, да је тај изум пронашао још 1870 године неки Американац, а трећи — такође Немац — надмудрио их је обојицу, доказавши, да су они прости као пасуљ, кад су мехуре ваздуха под микроскопом схватили као тамне пигменте. Кад хоће још да ме насмеје, Петар Игнатјевић прича опширно, потанко, као да брани тезу и то ња детаљним набрајањем књижевних извора, којима се користио, старајући се да не погрешни ни у датуму, ни у броју часописа, нити у именима, и том приликом не изговара просто Пти, већ увек Жан-Жак-Пти. Понекад, он остане и на ручку и за све

време прича све исте пикантне ствари, које свима за ручком изазивају сету. Ако пак Лиза и Гнекер поведу разговор о фугама и контрапунктовима, о Брамсу и Баху, он скромно и срамежљиво обара очи, једе га срам, што се у присуству тако озбиљних људи као што смо ја и он, говоре такве свињарије.

Данас како сам расположен доста је и пет минута па да ми досади, као да га слушам и гледам већ читаву вечност. Ја тог јадника презирем. Од његовог тихог и монотоног гласа и књижевног језика ја венем, а од причања — губим се. Он гаји према мени најлепша осећања и разговара са мном само зато, да би ми учинио задовољство, а ја му узвраћам тиме што зурим у њега, као да хоћу да га хипнотишем и мислим: „иди ми, иди“. Али он не подлеже утицају мојих мисли и седи, седи...

Док он седи код мене, ја никако не могу да се отресем мисли: „врло је могуће, да кад умрем, њега ће поставити на моје место“, и моја јадна аудиторија изгледала ми је као оаза, у којој је пресушио поток, и ја сам према Петру Игнатјевићу нељубазан, ћутљив, мрачан, као да је он крив за те мисли, а не ја. Кад почне, по обичају да хвали немачке научнике, ја се већ не шалим доброћудно, као пре, већ туробно мрмљам:

— Магарци су ваши Немци...

То личи на оно, кад је покојни професор, Никита Крилов, купајући се једном с Пироговим у Ревалу и љут на воду, што је веома хладна, узвикнуо: „Ниткови су Немци!“ Понашам се према

Петру Игнатјевићу рђаво и тек кад он пође и ја већ видим кроз прозор, иза баштице, како промиче његов сиви шешир, зажелим да га викнем и да му кажем: „Опрости ми, соколе!“

Ручак проводимо досадније него зими. Онај исти Гнекер, кога сад презирем и мрзим, ручава код мене готово сваког дана. Пре сам подносио његово присуство ћутке, а сад га по који пут боцнем тако, да жена и Лиза поцрвене. Под утицајем зле воље, ја често говорим глупости и не знам зашто их говорим. Тако се једном десило, кад сам дуго посматрао с одвратношћу Гнекера па без узрока распалим:

И досадно ми је било што кокош - Гнекер испадне много паметнији од орла - професора. Осећајући, да су жена и кћи на његовој страни он се придржава ове тактике: одговара на моја боцкања великодушним ћутањем (излапео, море, старац — нашто са њим разговарати?) или ме доброћудно исмева. Просто је чудно, колико се човек срозао! И ја сам у стању, да за све време ручка мислим о томе, како ће Гнекер испасти неки авантурист, како ће Лиза и жена увидети своју погрешку и како ћу их дирати — и о разним још претпоставкама, у тренутку кад сам једном ногом већ у гробу!

Дешавају се сад и неспоразуми које сам раније знао само по чувењу. Макако да ме је стид, описаћу један од њих који се одиграо ових дана — после ручка.

Седим у соби и пушим лулу. Улази, као и обично, жена, седа и почиње да говори о томе, како

би сад добро било, док је овако топло и док сам слободан, да одем у Харково и сазнам тамо, какав је човек наш Гнекер.

— Добро, отићи ћу... — пристајем ја.

Жена је задовољна, устаје и иде вратима, али се одмах враћа и вели:

— Узгред још нешто. Ја знам да ћеш се ти наљутити, али моја је дужност, да те опоменем... Опрости ми, Николаје Степанићу, али сви наши познаници и суседи почињу већ да говоре о томе, како ти врло често посећујеш Каћу. Она је паметна, образована, дабоме, са њом је пријатно провести време, али у твојим годинама и са твојим положајем, некако је чудновато, да ти налазиш задовољство у њеном друштву. Сем тога, о њој рђаво говоре, да...

Сва ми крв појури из главе, из очију лете варнице, ја скачем, хватам се за главу, лупам ногама и вичем не својим гласом:

— Оставите ме! Оставите ме! Оставите!

Вероватно, да ми је лице ужасно, глас страшан, јер и жена најједном бледи и јако виче некаквим очајним гласом. На нашу вику утрчи Лиза, Гнекер, затим Јегор...

— Оставите ме! — вичем ја. — Напоље! Оставите!

Ноге ме издају, као да их сасвим нема, ја осећам како падам на нечије руке, затим дуго чујем плач и падам у несвест, која ме држи два-три сата.

Сад о Каћи. Она ме посећује сваког дана предвече и то не могу да не примете и познаници и

суседи. Она колима дође на тренутак и одвезе ме собом у шетњу. Она има свога коња и нова отворена кола купљена овог лета. Уопште живи навелико: узела је засебну вилу са великом баштом и сместила је ту сав свој намештај, има две служавке и кочијаша. Често је запитам:

— Каћа, од чега ћеш живети, кад потрошиш очев новац?

— Видећемо! — одговара она.

— Тај новац, драга моја, заслужује озбиљнију пажњу. Њега је зарадио ваљан човек, поштеним радом.

— О томе сте ми већ говорили. Знам.

С почетка се возимо по пољу, затим кроз четинаре, који се виде с мога прозора. Природа је, као и пре, дивна, ма да ми ђаво шапуће, да све јеле и борове, птице и бели облаци на небу кроз три-четири месеца, кад ја умрем, неће уочити моје осуство. Мени се допада да терам коња и пријатно ми је што је време тако лепо и што ја седим крај ње. Она је расположена и не говори дрскости.

— Ви сте врло добар човек, Николаје Степанићу, — вели она. — Ви сте редак пример и нема таквог глумца, који би вас могао играти. Мене или, например, Михаила Фјодоровића, могао би да игра и најгори глумац, али вас нико. И ја вам завидим, ох, како завидим! Јер, најзад, шта сам ја? Шта?

Она се тренутно замисли па ме упита:

— Николаје Степанићу, зар ја нисам негативна појава? А?

— Да, — одговарам ја.

— Хм... Па шта да радим?

Шта да јој одговорим? Лако је рећи: „туди се“ или „раздај своје имање сиромасима“ или пак „познај самога себе“, и баш зато што је то лако рећи, ја не знам шта да јој одговорим.

Моји другови тераписте, кад уче како треба лечити, саветују „индивидуализацију“ сваког засебног случаја. Треба се придржавати овог савета и уверити се, да сретства која препоручују у уџбеницима, као најсигурнија и сасвим згодна као шаблон, бивају савршено неподесна у посебним случајевима. То исто важи и за душевне поремећаје.

Али потребно је нешто одговорити и ја јој велим:

— Ти имаш, драга, и сувише слободног времена. Мораш се нечег латити. Стварно, зашто опет не одеш у глумице, ако осећаш способност...

— Не могу.

— Тон и гестови су код тебе такви као да си жртва. То ми се не допада, драга моја. Сама си крива. Сећаш се, ти си прво почела од тога, што си се наљутила на људе и на нарави, али ниси ништа урадила да и једно и друго буду бољи. Ти се ниси борила са злом а уморила си се, и ти си жртва не борбе већ своје немоћи. Па, наравно, тада си била млада, неискусна, сад пак све можеш разумети друкчије. Заиста, иди у глумице! Трудићеш се и служићеш светој уметности...

— Не будите лукави, Николаје Степанићу, — прекида ме Каћа. — Хајте једном засвагда да се

погодимо: разговараћемо о глумцима, глумицама, о писцима, али да оставимо на миру уметност. Ви сте диван, јединствен човек, али ипак још не разумете толико уметност, да је сматрате за светињу. За уметност немате ни осећања, ни слуха. Ви сте целог свог живота били запослени и нисте имали кад да васпитате то осећање. Уопште, ја и не волим те разговоре о уметности! — наставља она нервозно. — Не волим! Уметност је одавно већ профанисана и, хвала лепо!

— Ко ју је профанисао?

— Једни су је профанисали пијанством, новине — фамилиарношћу, паметни људи — филозофијом.

— Ту филозофија нема никакве везе!

— Има. Филозофирали неко — знак је да то не разуме.

Да то не би довело до оштрих речи, ја журим да променим разговор и затим дуго ћутим. Тек кад излазимо из шуме и крећемо Кафиној кући, ја се враћам на ранији разговор и питам:

— Ти ми ипак ниси одговорила: зашто нећеш у глумице?

— Николаје Степанићу, то је већ нешто страшно! — виче она и наједном сва се зајапури. — Ви желите, да вам гласно кажем истину? Ево вам, ако вам се то... то допада! Немам талента! Талента немам а... а много је самољубља! Ето вам!

Признавши ми то, она окреће лице од мене и да би прикрила дрхтање руку, јако цима дизгине.

Прилазећи вили, ми већ издалека видимо Михаила Фјодоровића, који шета око порте и нестрпљиво нас очекује.

— Опет овај Михаил Фјодоровић! — вели Кафа мрзовољно. — Отерајте га од мене, молим вас! Додијао ми је, испуцао се... Нек иде бестрага!

Михаило Фјодоровић је требао већ одавно да отпутује у иностранство, али сваке недеље је одуговлачио свој одлазак. У последње време код њега се примећују битне промене: оронuo је, постао алкохоличар, што раније није било код њега, црне обрве његове почеле су да седе. Кад су наша кола стала пред порту, он није крио своју радост и своје нестрпљење. Пажљиво је помогао Кафи да сиђе, журно је постављао питања, смејао се, трљао руке и она кротка и чиста молећивост, коју сам виђао раније у његовим очима, сад се разлила по целом лицу. Он се радује и стиди се своје радости, стиди се што долази Кафи сваке вечери и сматра за потребно да мотивише свој долазак неком очитом ситницом, као например: „Пролазио сам овуда послом, па помислих, хајд да свратим на тренутак“.

Сви троје идемо у собу; прво пијемо чај, затим се износи на сто два шпила одавно познатих карата, велики комад сира, воће и боца кримског шампањца. Теме за разговор код нас нису нове, већ оне исте што и зимус. Грдимо и универзитет, и студенте, и књижевност, и позориште; од тог баналног разговора и ваздух постаје гушћи, тежи, и куже га својим дахом не две већ целе три жабе као и зимус. Сем меког, као кади

фи, баритонског смеха и кикота, који личи на хармонику, девојка која нас служи, чује још и смех, којим се у водвиљима смеју ђенерали: хе-хе-хе...

V

Бивају страшне ноћи са грмљавином, муњама, кишом и ветром, које се у народу зову „врапчије ноћи“. Једна таква иста врапчија ноћ десила се и у моме личном животу.

Будим се после поноћи и одједном скочим са постеље. Чинило ми се да ћу напрасно умрети. Зашто ми се учинило? У телу нема ниједног таквог осећања, које би показивало убрзани крај, али душу ми стеже такав страх, као да сам на једном видео велики злокобни пламен...

Ја брже палим светлост, пијем воду онако из боце, затим хитам отвореном прозору. Време је напољу дивно. Мирише на сено и још нешто врло пријатно. Виде се шиљци на огради баштице, сањиво суво дрвеће поред прозора, пут, мрачан комплекс шуме; на небу је све мирно, месец ве-ома јасан, нигде облака. Тишина, не трепери ни листак. Чинило ми се, да све то гледа у мене, ослушкујући, како ћу да умрем.

Грозан страх. Затварам прозор и трчим постељи. Пипам било и, ненашавши, тражим га на слепоочницама, затим на потбратку, па опет на руци, и све је код мене некако хладно и љигаво од зноја... Дисање све убрзаније, тело дрхти, утроба се преврће, на лицу и ћели такво осећање, као да на њих пада паучина.

Шта да радим? Да позовем породицу? Не, није потребно. Ја и не знам, шта би радили жена и Лиза, кад би и дошле к мени.

Кријем главу под јастук, затварам очи и чекам, чекам... Леђа су ми хладна; она као да се увлаче унутра, и обузима ме такво осећање, као да ће ми смрт прићи облигатно с леђа, полако...

— И-хи, и-хи—разлеже се наједном писак у ноћној тишини и ја не знам где је то: у мојим грудима или на улици?

— И-хи, и-хи!

О, Боже, како је страшно! Пио бих још воде, али ме стра̂ да отворим очи, па се и бојим да подигнем главу. Обузео ме нејасан, животињски страх и ја никако не могу да разумем зашто тако страхујем: да ли зато што хоћу да живим, или зато што ме чека нов, још непознат бол?

Горе, изнад плафона, као да неко стење или се смеје. Ослушкујем. Мало доцније на степеницама одјекују нечији кораци. Неко ужурбано силази доле, затим снова иде горе. Кроз тренутак кораци се опет чују доле, неко се зауставља око мојих врата и ослушкује.

— Ко је тамо? — вичем ја.

Врата се отварају, ја храбро отварам очи и видим жену. Она је бледа и очи јој уплакане...

— Ти не спаваш, Николаје Степанићу? — пита она.

— Шта ћеш?

— Ако Бога знаш, хајде брже да прегледаш Лизу. Са њом се нешто дешава...

— Добро... са задовољством... — мрмљам, веома задовољан што нисам сам. — Добро... Одмах...

Ја идем за женом, слушавам шта ми она прича и ништа не разумем од узбуђења. По огради од степеница прелећу светли млазеви од свеће, дрхте и наше дугачке сенке, ноге ми се сплићу о дугачку домаћу хаљину, ја се гушим, чини ми се, да за мнош неко јури и хоће да ме ухвати за леђа. — „Сад ћу умрети на овим степеницама, мислим ја. Сад“... Али, ето, прођосмо степенице, мрачни ходник са венецијанским прозором и улазимо у Лизину собу. Она седи на постељи само у спаваћници, спустивши босе ноге и стење...

— Ох, Боже мој... ох, Боже мој! — мрмља она, жмирећи од наше свеће. Не могу, не могу...

— Лиза, дете моје, — велим јој ја. — Шта ти је?

— Видевши ме, она вришти и грли ме рукама око врата.

— Добри мој оче, ... — плаче она: — добри мој оче... Драги и мили мој... Ја не знам шта је са мнош. Тешко ми је!

Она ме грли, љуби и шапуће благе речи, какве сам слушао од ње док је још била дете.

— Смири се, моје дете. Бог нек ти помогне, — велим ја. — Не треба плакати. Мени је такође тешко.

Ја се старам да је покријем, жена јој даје да пије и обоје се узнемирено врзмамо око постеље; својим раменом ја ударам жену у њено раме, и сећам се како смо некад заједно купали нашу децу.

— Та помози јој, помози! — моли ме жена. — Учини нешто!

Шта могу да учиним? Ништа не могу... На души је девојци некакав терет, али ја ништа не разумем.

— Ништа, ништа! То ће проћи... Спавај, спавај...

Баш, као нарочито, у нашем дворишту зачу се псећи лавез, с почетка тихо и неодлучно, затим у два гласа. Ја никад нисам придавао значаја таквим појавама, као урлању паса или крештању сове, али ми се срце болно стеже, и ја журим да објасним себи то завијање.

„Којешта... — мислим ја. — Утицај једног организма на други. Моје јако нервно узбуђење прешло је на жену, Лизу и пса — и то је све... Та се сугестија објашњава предосећањем и привиђењем“.

Кад се мало доцније вратих у своју собу да напишем Лизи рецепте, више нисам мислио на то да ћу скоро умрети, али ми је на души тешко и досадно тако да сад, шта више, жалим што не умрем напречац. Дуго стојим непомично, на средини собе, и мислим шта да припишем Лизи, али се јецаји изнад плафона стишавају, и ја решавам да не преписујем ништа, па ипак стојим...

Мртва тишина, таква тишина, као што рече неко од писаца, да чак и у ушима звони. Време тече полако, млазеви месечеве светлости на футерима прозора не мењају свој положај, као да су укочени. До зоре је још дуго.

Али у баштици шкрипнуше вратанца, неко се прикрада и, откинувши од једног закржљалог дрвцета гранчицу, полако лупкара њоме у прозор...

— Николаје Степанићу! — чујем ја шапат. — Николаје Степанићу!

Отварам прозор и мени се учини да сањам: под прозором, приљубивши се уза зид, стоји жена у црној хаљини, јако обасјана месечином, и гледа у мене крупним очима. Лице јој је бледо, озбиљно и фантастично од месечине, као од мермера, потбрадак јој дрхти...

— То сам ја... — рече она. — Ја... Каћа!

На месечини све су женске очи крупне и црне, а људи виши и блеђи, те према томе, зацело, ја је нисам ни познао одмах.

— Шта ћеш?

— Опростите, — рече она. — Мени је наједном постало неодољиво тешко... Нисам могла да издржим и дођох овамо. Код вас се светле прозори и... и ја реших да закуцам. Извините... Ах, кад би само знали, како ми је било тешко!... Шта ви сад радите?

— Ништа... Несаница.

— Ја сам имала неко предосећање. Уосталом, то није ништа.

Обрве се дижу, очи светле од суза и цело лице је обасјано, као од светлости, познате, и од давно невиђеног израза поверења.

— Николаје Степанићу! — вели она, молећиво, пружајући ми обе руке. — Драги мој, молим вас... преклињем... Ако ви не презирете моје

пријатељство и поштовање према вама, пристајте на моју молбу!

— У чему је ствар?

— Узмите од мене мој новац!

— Де, шта ти још не пада напамет? Шта ће ми твој новац?

— Поћи ћете некуд на лечење. Вама је неопходно лечење. Хоћете ли узети? Драги мој, а?

Она жељно загледа у моје лице и понавља:

— А? Хоћете ли узети?

— Не, моја драга, нећу узети... — велим ја. — Хвала!

Она ми окреће леђа и обара главу. Сигурно сам јој одрекао таквим тоном, који не допушта даљи разговор о новцу.

— Иди кући и спавај, — велим јој ја... — Сутра ћемо се видети.

— Дакле, ви ме не сматрате за свога пријатеља? — пита она плашљиво.

— Ја то не кажем. Али твој новац је сад за мене илузоран.

— Опростите... — вели она за читаву октаву ниже. — Ја вас разумем... Зајмити од створења, као што сам ја... од глумице у оставци... Уосталом, збогом...

И она одлази тако брзо, да ја не стижем да јој кажем ни збогом.

VI

Ево ме у Харкову.

Пошто је било узалудно борити се са садашњим мојим душевним расположењем, па и како

снаге немам за то, одлучио сам да последњи дани мога живота буду беспрекорни, бар с формалне стране; ако сам грешио према породици, што лепо признајем, стараћу се да радим оно што она хоће. Треба ићи у Харково, добро да идем! Сем тога, ја сам у последње време постао апатичан према свему, па ми је апсолутно свеједно куд да идем — у Харково, у Париз, или у Бердичево.

Допутовао сам овамо у подне, у дванаест часова, и отсео у гостионици, близу саборне цркве. У вагону сам се истрескао, ухватила ме промаја и сад седим на кревету, држим се за главу, и очекујем грчеве. Требало би данас да одмах одем до познаника-професора, али немам ни воље, ни снаге.

Долази ми хотелски старац-лакеј и пита ме да ли имам постељне ствари. Ја га задржавам на пет минута и ставаљам му неколико питања односно Гнекера, ради кога сам и дошао овамо. Лакеј је родом из Харкова, зна целу варош као својих пет прстију, али се не сеће ниједне такве куће, чије је презиме Гнекер. Питам за посед — исто тако.

У ходнику часовник откуцава један, затим два, па три... Последњи месеци мога живота, док не наступи смрт, чине ми се много дужи, неголи цео мој век. И никад пре тога нисам умео да се помирим са тако лаганим током времена, као сад. Пре се дешавало, кад чекам на станици воз или седим на испиту четврт сата, да ми се то чини као вечност, а сад могу целу ноћ да седим непоми-

но на кревету и сасвим хладнокрвно да мислим о томе, како ће сутра бити иста таква дугачка, безбојна ноћ, па и прекосутра.

У ходнику куца пет, шест, седам... Пада мрак... Образ ме тупо боли — то почињу грчеви. Да бих се заборавио, враћам се у оно пређашње расположење, кад нисам био хладнокрван, па се питам: зашто ја, чувени научник, чиновник треће класе, седим у овој малој собици, на овом кревету са туђим сивим ћебетом? Зашто гледам у овај јевтини плехани умиваоник и слушавам, како у ходнику тандрче изанђали часовник? Зар све то може да се упореди са мојом славом и мојим високим положајем међу људима? И на та питања одговарам осмехом. Смешна ми је била моја наивност са којом сам некад у младости преувеличавао значај популарности и онај изузетни положај, који уживају познати велики људи. Ја сам познат, моје се име изговара с особитим поштовањем, моја фотографија је објављена у „Њиви“ и у „Општим илустрацијама“, своју сам биографију читао, ништа мање, у једном немачком часопису, па шта имам од тога? Седим ја сам самцат у туђем граду, на туђем кревету и трљам дланом свој болесни образ. Породичне трзавице, немилост кредитора, неучтивост железничког особља, незгода пасошног система, скупа и нездрава храна у бифеима, свеопшта неучтивост и грубост у односима, све то, као и многе друге ствари, које захтевају много времена, све то набројати, ни више ни мање, тиче се и мене, као и сваког паланчанина познатог само у његовом сокаку.

У чему се изражава мој изузетни положај? Рецимо да сам хиљаду пута познат, да сам јунак којим се дичи моја отаџбина; у свима новинама издају билтене о мојој болести, поштом ми стижу саучешћа од другова, ђака и публике, али ми све то неће сметати да умрем на туђем кревету, у тузи, у потпуној самоћи... Зато, наравно, није нико крив, али ја, као грешник, не волим своје популарно име. Мени се чини, да ме је то име преварило.

Око десет часова успављујем се и без обзира на грчеве, чврсто спавам и спавао бих дуго, да ме нису пробудили. После једног сата ноћу на једном се зачу куцање у врата.

— Ко је тамо?

— Депеша!

— То је могло и сутра, — љутим се ја и примам телеграм од хотелског момка. — Сад више нећу моћи заспати по другипут.

— Пардон. Код вас светлост гори, па сам мислио да не спавате.

Ја отварам телеграм и пре свега гледам потпис: од жене. Шта ли хоће?

„Јуче се Гнекер тајно венчао са Лизом. Врати се“.

Читам тај телеграм и плашим се, али не за дуго. Не плаши ме Лизин и Гнекеров поступак, већ моја хладнокрвност са којом примам вест о њиховој свадби. Кажу, да су филозофи и прави мудраци равнодушни. Није истина: равнодушност је парализа душе, смрт пре времена.

Опет лежем у постељу и смишљам како опет да се заборавим. О чему да мислим? Чини ми се, да сам већ о свему размишљао и да нема ничега, што би могло да узбуди моју мисао.

Док свањива, ја седим у постељи, с рукама око колена, и пошто немам шта да радим, старам се да познам самога себе. — „Познај самога себе“ диван је и користан савет, само је за жаљење што се стари филозофи нису сетили да кажу и начин, како се треба користити тим саветом.

Кад сам раније имао жељу да познам некога или себе, нисам узимао у обзир поступке, у којима је све релативно, већ само жеље... Реци ми шта желиш — па ћу ти рећи ко си ти.

Још и сад се преслишавам: шта ја хоћу?

Ја хоћу, да наше жене, деца, пријатељи, ученици заволе код нас не име, не фирму и етикету, већ обичне људе. Још шта? Хтео бих да имам и помоћнике и наследнике. Још шта? Хтео бих, да се пробудим кроз сто година и да макар једним оком погледам шта ће бити са науком. Хтео бих да проживим још десет година. Даље, још шта?

А даље — ништа. Ја размишљам, дуго размишљам и не могу ништа да смислим. И маколико мислио, макуда се виноу у својим мислима, мени је јасно, да у мојим жељама нема ничег главног, ничег важног. У мојој субјективности према науци, у мојој жељи живети, у овом седењу на туђем кревету, у нагону да познам самога себе, у свима мислима, осећањима и појмовима, које ја имам о свему — нема ничега општег, што би везивало све то у једну целину. Свако осећање и

свака мисао живе у мени понаособ; у свима мојим закључцима о науци, позоришту, књижевности, ђацима и у свима претставама које слика моја уобразиља, ни најискуснији аналитичар неће наћи оно што се зове општом идејом или болом живог човека.

А кад нема тога, дакле, нема ничег.

При таквим бедним околностима, довољан би био озбиљан потрес, страх од смрти, утицај средине и људи, па да се све оно што сам пре сматрао за своје убеђење и у чему сам видео смисао и радост у свом животу, претури главачке и разлети у прах. Нема ничег чудноватог у томе, што сам ја последње месеце свога живота помрачио мислима и осећањима, који су достојни роба и дивљака, и што сам сад равнодушан па не примећујем ни свитање. Кад у човеку нема оног што је узвишеније и јаче од свих спољашњих утицаја, онда, заиста, довољна му је и обична кијавица, да би изгубио равнотежу и да почне да види у свакој тици сову и у сваком звуку псеће урлање. И цео тај песимизам или оптимизам, са својим великим и малим мислима, имају тада значај само симптома и ничег више.

Ја сам побеђен. Кад је тако, онда нема потребе даље мислити и престаје разговор. Седећу и у ћутању чекати шта ће бити.

Ујутру ми момак донеси чај и месне новине. Махинално читам објаве на првој страни, уводни чланак, одломке из новина и часописа, кронику... Између осталог у кроници налазим и овакав извештај: „Јуче, брзим возом, допутовао је

у Харково наш познати научник, заслужни професор, Николај Степановић, тај и тај, и отсео је у тој и тој гостионици“.

По свој прилици, велика се имена стварају зато, да живе за себе, ван оних, чија су она. Сад моје име мирно шета по Харкову; и кроз три месеца оно ће, написано златним словима на надгробном споменику, сијати као и сунце — и то ће бити онда, кад ме већ буде притисла маховина.

Лако куцање у врата. Неком сам потребан.

— Ко је тамо? Напред!

Врата се отварају и ја, зачуђен, устукнем и хитам да склоним пешеве своје домаће хаљине. Преда мном је Каћа.

— Добар дан, — вели она, тешко дишући од пењања уз степенице. — Нисте очекивали? Ја сам такође... такође овамо дошла.

Она седа, наставља муцајући и не гледа у мене:

— Што ми не одговарате на поздрав? Ја сам такође стигла... данас... Дознала сам да сте овде, у овој гостионици, и дошла сам овамо.

— Врло ми је пријатно што те видим, — велим јој ја, слежући раменима: — али се чудим... Ти као да си с неба пала. Откуд ти овде?

— Ја? Онако... Просто сам се спремила и дошла...

— Тајац. Наједном она грчевито устаје и прилази ми.

— Николаје Степанићу! — вели она, сва бледа, грчећи руке на грудима. — Николаје Степанићу, ја не могу више овако да живим! Не могу... Ако

Бога знате, брзо ми реците, сад одмах, шта да радим? Говорите, шта да радим?

— Шта ти ја могу рећи? — двоумим се ја. — Ништа ја не могу.

— Реците, молим вас! — наставља она, задихано и дршћући целим телом. — Кунем вам се, да не могу више овако да живим! Немам више снаге!

Она пада на столицу и почиње да плаче. Забацила је главу уназад, ломи руке, лупа ногама; шешир јој спао с главе и нише се на ластешу, фризура је разбарушена...

— Помозите ми! Помозите! — преклиње она. — Не могу више!

Она вади из своје путничке торбе марамицу и заједно са њом извлачи и неколико писама, која падају са њених колена на под. Ја их скупљам са пода и на једном од њих познајем рукопис Михаила Фјодоровића и случајно прочитам одломак неке речи „страсти“...

— Ништа ти не могу рећи, Каћа, — велим јој ја.

— Помозите! — плаче она, хватајући ме за руку и љубећи је. — Па ви сте ми отац, мој једини пријатељ! Ви сте паметни, образовани и дуго сте живели! Били сте наставник! Реците: шта да радим?

— По души да вам кажем, Каћа, не знам...

Ја сам изгубљен, збуњен, ганут, плачем и једва се држим на ногама.

— Хајде, Каћа, да доручкујемо, — велим ја, смешећи се усиљено. — Доста си плакала!

И одмах додајем стуштеним гласом:

— Мене ће ускоро нестати, Каћа...

— Бар једну реч, бар једну реч! — плаче она, пружајући ми руке. — Шта да радим?

— Чудновати сте, заиста, — мрмљам. — Не разумем! Тако паметна и гле, — наједном, расплакала се.

Настаје ћутање. Каћа доводи у ред фризуру, намешта шешир, затим гужва писма и ставља их у торбу — и све то ћутке и брзо. Лице, прса и рукавице су јој влажни од суза, али израз лица је сув и строг. Ја гледам у њу и стидим се, што сам сретнији од ње. Осуство онога што другови-филозофи називају општом идејом, примећујем у себи тек пред саму смрт, на заласку својих дана, док душа ове јаднице не зна и неће знати да нађе склоништа целог живота, целог живота!

— Хајде, Каћа, да доручкујемо, — велим ја.

— Не, хвала, — одговори она хладно.

Још један тренутак пролази у ћутању.

— Не допада ми се Харково, — велим ја... — Одвећ је досадно. Некакава монотона варош.

— Да, заиста... Није лепа... Ја сам овде на кратко... У пролазу... Данас ћу отпутовати...

— Куда?

— На Крим, тј., на Кавказ.

— Тако? На колико?

— Не знам.

Каћа устаје и, хладно се осмехнувши, не гледајући ме, пружа ми руку.

Хтедох је упитати: — „Дакле, нећеш присуствовати мојој сахрани?“ Али она не гледа у мене, рука јој је хладна, као да је туђа. Ја је у ћута-

њу испраћам до врата. И она изиђе из моје собе, пође дугачким ходником, не осврћући се. Она је осећала, да пратим њен ход, и сигурно ће се на завијутку ходника осврнути...

Не, није се осврнула. Црна хаљина се последњи пут залелујала и кораци умукоше... Збогом, светињо моја!

НАСТУП

Студент-медицинар Мајер, и слушалац московске академије за сликарство, вајарство и архитектуру, Рибњиков, дођоше једне вечери своме пријатељу, студенту-правнику Васиљеву, и предложише му да пође са њима у С.... сокак. Васиљев није дуго пристајао, али се затим обуче и пође с њима.

О посрнулим женама он је знао само по чувењу и из књига. У тим сумњивим кућама у којима оне живе, није био ниједанпут у животу. Он је знао да постоје такве неморалне жене, које су, под притиском кобних прилика — средине, рђавог васпитања, беде итд. принуђене да за новац продају своју част. Оне не знају за узвишену љубав, немају деце, не уживају сва права; мајке и сестре их оплакују, као да су мртве; наука их третира као неко зло, мушкарци су са њима на „ти“. Али без обзира на све то оне не губе слику и прилику Божју. Све оне признају свој грех, али се надају на спасење. Средствима, која воде спасењу, оне се могу користити неограничено. Додуше, друштво прашта људима прошлост, али пред Богом, св. Марија Египатска не сматра се да је испод других светаца.

Кад је Васиљев по хаљини или манирима познавао на улици посрнулу жену или пак видео њену слику у шаљивом часопису, он се увек сећао једног догађаја, који је некад и негде прочитао: неки младић, чист, самопожртвован, заволео је посрнулу жену и понудио јој брак; она пак, сматрајући себе као недостојну такве среће, отровала се.

Васиљев је живео у једној улици која је излазила на Тверски булевар. Кад је изашао са пријатељима, било је око једанаест часова ноћи. Тек што је пао први снег и све се у природи налазило у власти тога тазе снега. У ваздуху је мирисало на њ; земља, кровови, дрвеће, клупе на булеварима, све је било меко, бело, нежно, па су зато и куће изгледале друкчије неголи јуче, фењери су светлуцали јаче, ваздух је био провиднији, фијакери су зврјали потмулије, и заједно са свежим, лаким и хладним ваздухом у душу је хрлило осећање, налик на бео, млад и растресит снег.

— Нехотице ме вуче... — запева медицинар пријатним тенором: — ка оним тужним обалама нека невидљива снага...

— Ево и воденице... — поче му секундирати сликар. — Она се већ срушила...

— Ево и воденице... Она се већ срушила... — понављао је медицинар, дижући обрве и жалосно климајући главом...

Он заћута, обриса чело, присећајући се речи песме и запева јако и тако пријатно, да су га посматрали и пролазници:

— Овде ме је некада слободног слободна љубав дочекивала...

Сви троје уђоше у ресторан и, не скидајући зимске капуте, попише с ногу, крај бифе-а, по две чашице вотке. Пре него што ће попити и другу чашицу, Васиљев примети у вотки трун од заварача, примаче чашу очима, дуго је гледао у њу и, као кратковид, мрштио се. Медицинар није разумео његово мрштење, па рече:

— Шта ту гледаш? Молим те без филозофирања! Вотка је зато да се пије, јесетрина да се једе, женске да се иде к њима, снег је да се хода по њему. Бар једно вече проживи као човек!

— Па ја ништа... — рече Васиљев, смешећи се. — Зар се ја одричем?

Од вотке му се згрејаше груди. Он је умиљато гледао своје пријатеље, дивио им се и завидео. Како је код тих здравих, јаких и веселих људи све уравнотежено, како је у њиховим мислима и душама све савршено и глатко. Они и певају, и страсно воле позриште, и сликају, и много говоре, и пију, и глава их не боли сутрадан после тога; они су и поетични, и развратни, и нежни, и дрски; умеју и да раде и да се наљуте, и да се кикоћу без узрока и да говоре глупости; они су загрејани, поштени, самопожртвовани и, као људи, ничим нису гори од њега, Васиљева, који пази на сваки свој корак и сваку своју реч, који је малодушан, опрезан, па је готов и за најмању ситуацију да прави питање. И он зажеле да бар једну ноћ проведе онако, како проводе његови пријатељи, да се разгали, да ослободи себе личне

контроле. Треба ли вотку пити? Он ће је пити, па макар му сутра и глава прсла од бола. Хоће ли га повести код жена? Он ће поћи. Он ће кикотати, изводити будалаштине, весело ће одговарати на задиркивања пролазника.

Изиће он из ресторана с осмехом. Њему се допадали његови пријатељи — један с изгужваним шеширом и са широким ободом, с претензијама на уметничке пустоловине, други у шубари од мачке, човек богат, али са претензијама да припада научном бохемству; допадао му се и снег, и бледе светиљке фењера, и оштри црни трагови, које су оставили по првом снегу ђонови пролазника; допада му се и ваздух, особито овај прозиран, нежан, чист, девичански ниансиран, какав се може видети у природи само двапут годишње: кад је све покривено снегом, и још у пролеће, кад су ведри дани, или кад је ноћу месечина, кад на реци пуца лед...

— Нехотице ме вуче ка оним тужним обалама, — запева он полугласно: — нека невидљива снага...

И целим путем код њега и његових пријатеља није престајао да силази с језика тај мотив, и сва тројица су певушили махинално, сваки за свој рачун.

Уобразиља Васиљева замишљала је, како ће он и његови пријатељи кроз десет минута закуцати на врата, како ће се по мрачним ходницима и мрачним собама прикрасти женама, како ће, користећи се мраком, креснути шибицу и одједном осветлити и видети измучено лице и плашљив

осмех. Непозната плавуша или црнка сигурно ће бити са расплетеном косом и у белој ноћној рекли; она ће се уплашити светлости, застидиће се па и рећи: „Ако Бога знате, шта радите? Угасите!“ Све је то страшно, али интересантно и ново.

II

Пријатељи с Трубног трга скренуше на Грачовку и брзо уђоше у улицу о којој је Васиљев знао само по причању. Видевши два реда кућа са јако осветљеним прозорима и са потпуно отвореним вратима, чувши веселе звуке клавира и виолина, звуке који су допирали кроз сва врата и сливали се у чудну гужву, што је личило као да негде, над крововима, штимују тајно оркестар, Васиљев се зачуди и рече:

— Ала је много кућа!

— Зар је то нешто? — рече медицинар: — у Лондону их има десет пута више. Тамо је око стотину хиљада таквих жена.

Фијакеристи су седели на боковима исто онако мирно и хладнокрвно, као што је било у свима улицима; по тротоарима су ишли исти онакви пролазници као и по другим улицама. Нико се није журио, нико није крио лице у крагну, нико није прекорно вртео главом. И у тој хладнокрвности, у звучном сливању клавира и виолина, у јако осветљеним прозорима, у сасвим отвореним вратима, осећало се нешто искрено, дрско, одважно и широко. Мора бити да је и у оно време, кад су на пијацама продавани робови било исто тако весело и хучно, па су и лица и кораци људи изражавали ту исту равнодушност.

— Да почнемо испочетка, — рече сликар.

Пријатељи уђоше у тесан ходник који беше осветљен рефлектором. Кад су отворили врата, у претсобљу са жутог дивана лено се диже човек у црном капуту на струк, са необријаним лакејским лицем и сањивим очима. Овде је мирисало као у вешерници, па још и на сирће. Из претсобља су водила врата у јарко осветљену собу. Медицинар и сликар зауставише се код тих врата и, промоливши главу, обојица истовремено завирише у собу.

— Бона сера, сењори, риголето — хугеноти — травијата! — отпоче сликар, клањајући се глумачки.

— Хавано, таракано, пистолето! — рече медицинар, стежући уз груди своју капу, па се и он поклати дубоко.

Васиљев је стајао иза њих. И он је хтео да се поклати глумачки и да каже макакву бургију, али се само осмехивао и осећао нелагодност, која је личила на стидљивост, и са нестрпљењем чекаше шта ће даље бити. На вратима се појави мала плавуша од својих седамнаест до осамнаест година, ошишана, у краткој плавој хаљини са белом лентом на грудима.

— Шта стојите ту на вратима? — рече она. — Скидајте ваше капуте па изволте у салу.

Медицинар и сликар настављајући и даље та лијански, уђоше у салу. Васиљев у страху пође за њима.

Сем плавуше у сали беше још једна женска, дебељушна, висока, са лицем туђинке, голих

руку. Она је седела крај клавира и ређала пасијанс. На госте не обрати никакву пажњу.

— Где су друге девојке? — упита медицинар.

— Оне пију чај, — рече плавуша. — Степане, — викну она: — иди и кажи девојкама да су дошли студенти!

Мало доцније у салу уђе трећа госпођица. Ова је имала отворено-црвену хаљину са плавим пругама. Лице јој беше јако и невешто нашминкано, чело се крило под косом, очи су гледале не трепћући и уплашено. Ушавши, она одмах поче певати јаким, одвратним контра-алтом некакву песму. За њом се појави четврта, за овом пета...

У свему овоме Васиљев није видео ништа ново, ни чудно. Њему се учини, да је он ову салу, клавир, огледало у јевтином златном раму, ленте, хаљину са плавим пругама, блесава и равнодушна лица, видео негде и то више пута. Полумрак, тишина, тајанственост, преступан осмејак, и све што је он очекивао да сретне овде и што га је плашило — није видео никад чак ни наличје од тога.

Све је било обично, прозаично и неинтересантно. Једно му је само голицало радозналост — грозан, као специјално измишљен, рђав укус који се огледао на карнизама, рђавим сликама, хаљинама, и лентама. У томе рђавом укусу било је нечега карактеристичног и нарочитог.

— Како је све мизерно и неукусно! — мислио је Васиљев. — Зар може нешто у овој јазбини коју сад видим, да примами нормалног човека, да га побуди на страшан грех — купити за рубљу

живог човека? Ја разумем сваки грех у име сјаја, лепоте, грације, страсти, укуса, али овде шта је? Нашто овде грешити? Уосталом... не треба мислити!

— Брадо, части ме црним пивом! — окрену му се плавуша.

Васиљев се пренерази.

— Са задовољством... — рече он, поклонивши се учтиво. — Само ћете ми опростити, госпођице, ја... ја са вама не могу пити. Ја не пијем.

Након пет минута пријатељи су већ ишли у другу кућу.

— Па зашто си тражио црно пиво? — љутио се медицинар. — Као да си милионар! Бацио си шест рубаља тек онако, у мутну воду, у ветар.

— Кад она тражи, зашто да јој не учиним то задовољство? — правдао се Васиљев.

— Ти си учинио задовољство газдарици а не њој. Да траже част од гостију, наређују им газдарице, којима је то у интересу.

— Ево воденице... — запева сликар. — Она је већ срушена...

Кад дођоше у другу кућу, пријатељи се задржаше само у претсобљу, али у салу нису улазили. Онако исто, као и у првој кући, у претсобљу, са дивана диже се тип у капуту на струк, са сањивим лакејским лицем. Гледајући у овог лакеја, у његово лице, отрцани герок, Васиљев помисли: „Шта све мора да преживи обичан, прост руски човек, пре него што га судбина гурне овамо да буде лакеј? Где је био раније и шта је радио? Шта ли га очекује? Да ли је жењен? Где је њего-

ва мати и зна ли она да је он овде лакеј?“ И скоро у свакој кући Васиљев је нехотице обраћао пажњу, пре свега, на лакеје. У једној од ових кућа, чини ми се, четвртој по реду лакеј је мали, болешљив, сувоњав, са ланцем на прснику. Он је читао „Листић“ и није обраћао никакву пажњу на госте. Загледавши га у лице, Васиљев однекуд помисли, да човек са таквим лицем може и да украде, и да убије, и да се лажно закуне. А лице му је заиста било интересантно: велико чело, плаве очи, пљоснат нос, танке, стиснуте усне, а израз лица туп и истовремено дрзак, као код младог ловачког кера кад стигне зеца. Васиљев помисли, да би добро било овог човека продрмусати за косу: да ли је она оштра или мека? Мора да је оштра, као у пса.

III

Сликар због тога што је попио две чаше црног пива, одједном се опи и постаде неприродно живахан.

— Хајдмо у другу кућу! — командовао је он, машући рукама. — Ја ћу вас повести у најбољу!

И кад је довео пријатеље у ту кућу, која је по његовом мишљењу била најбоља, он изјави живу жељу, да се игра кадрил. Медицинар је мумлао у одговор на то, јер музикантима треба дати рубаљу, али пристаде да буде vis-a-vis. Почеше да играју...

У најбољој кући било је исто тако рђаво као и у најгорој. Овде се налазила иста огледала и слике, исте фризуре и тоалете. Разгледавши намештај и хаљине, Васиљев је већ схватио, да то

није рђав укус, већ нешто друго, што се ипак може назвати укусом и чак стилем С...ке улице, и чега нема нигде на другом месту, неки уникум од одвратности, и то није случајност, већ стечено временом. Пошто су посетили већ и осму кућу, он се више није чудио ни боји хаљина, ни дугачким шлеповима, ни дречећој машини, ни маринском костиму, ни густој љубичастој шминки образа; он је схватио, да је све овде тако и потребно; кад би се бар једна од ових жена обукла како треба, људски, и кад би на зиду била лепа гравира, покварио би се од тога општи тон целе улице.

— Како се наивно оне продају! — помисли Васиљев. — Зар не могу да схвате, да је порок само онда чаробан, кад је леп и скривен, кад је под копреном врлине? Скромне црне хаљине, бледа лица, жалостив осмејак и полумрак јаче утичу, неголи ове неукусне дрангулије. Глупе су! Ако оне саме не схватају, нека их гости науче, зар не...

Девојка у пољском народном оделу са белим пелцом приђе му и седе крај њега.

— Симпатични гаравко, што не играте? — упита она. — Зашто сте тако суморни?

— Зато што ми је досадно!

— А ви ме частите лафитом, па вам неће бити досадно.

Васиљев не одговори ништа. Он поћута, па упита:

— У колико сати лежете?

— У шест.

— А кад устајете?

— Некад у два, некад у три.

— А после тога шта радите?

— Пијемо белу кафу. У седам сати увече ручавамо.

— А шта једете?

— Обично... Супу или чорбу од купуса, бифтек, десерт... Наша газдарица добро издржава девојке. А зашто ви све то питате?

— Тако, да разговарамо.

Васиљев је хтео да говори са девојком о много којечему. Он је имао живу жељу да сазна одакле је она родом, јесу ли јој живи родитељи и знају ли да је она овде, како је дошла у ову кућу, да ли је весела и задовољна, или је жалосна и утучена од црних мисли, нада ли се да ће се извући некад из свог данашњег стања. Али ни како није могао да смисли, како да почне и како да формулише питање, да не испадне глуп. Он је дуго размишљао, па упита:

— Колико вам је година?

— Осамдесет, — нашали се девојка, посматрајући с осмехом кривине, које је изводио сликар рукама и ногама за време игре.

Наједном она се зацени од смеха и рече гласно, да су сви чули, дугачку циничну фразу... Васиљев беше пренеражен и, не знајући какав израз лица да направи, усиљено се осмехну. Осмехну се само он, а сви остали — његови пријатељи, музиканти и жене чак и не погледаше у његову сусетку, као да нису ништа ни чули.

— Части ме лафит! — опет рече сусетка.

Васиљев осети одвратност према њеном белом пелцу и гласу и оде од ње. Њему се учини да је ваздух загушљив и врео, и срце му поче куцати лагано, али јако, као чекић: један-два-три!

— Хајдмо одавде! — рече он, вукући сликара за рукав.

— Причекај, док завршимо.

Док су медицинар и сликар играли кадрил, Васиљев, да не би гледао у жене, посматрао је музиканте. На клавиру је свирао симпатичан старац у наочарима, који је личио на маршала Базена; на виолини младић са русом брадицом, обучен по последњој моди. Лице овог младића није глупо, већ напротив, паметно, младо и свеже. Одевен је кицошки, укусно, и свирао је темпераментно. Питање је: како су он и овај пристојан и симпатични старац дошли овама? Зашто се не стиде да седе овде? О чему ли мисле кад посматрају жене?

Да клавир и виолину свирају људи поцепани, гладни, тмури, пијани, са испивеним или глупим лицем, онда би њихово присуство можда и било појмљиво. Сад тек Васиљев није ништа разумео. Он се присети догађаја, који је прочитао некад о посрнулој жени, и сад је закључио, да тај људски лик са покорним осмехом нема ничег заједничког са овим, који он сад види. Чинило му се да види не посрнуле жене већ сасвим други, неки нарочити свет, који му је туђ и несхватљив. Да га је раније видео у позоришту на сцени, или да је прочитао о њему у књизи, не би поверовао...

Жена са белим пелцом се опет закикота и гласно рече одвратну фразу. Гадно осећање обузе Васиљева, он поцрвене и изађе.

— Причекај и ми ћемо! — довикну му сликар.

IV

— Малочас ја, и моја дама, док смо играли, разговарали смо, — причао је медицинар, кад су сви троје изишли на улицу. — Разговор се водио о њеној првој авантури. Он, јунак — некакав књиговођа из Смољенска, имао је жену и петоро деце. Њој је било седамнаест година и живела је код оца и мајке, који су продавали сапун и свеће.

— Чиме ли је освојио њено срце? — упита Васиљев.

— Тиме, што јој је купио рубља за педесет рубаља. Да Бог сачува!

„Ипак, он је успео да сазна од своје даме њену авантуру, — помисли Васиљев о медицинару. — А ја нисам умео“... Господо, ја идем кући! — рече Васиљев.

— Зашто?

— Зато, што се ја овде неумем да снађем. Уз то ми је досадно и одвратно. Зар има ту нечег веселог? Да су бар људи, а не дивљаци и животиње. Ја идем, а ви — како хоћете.

— Па, Гриша, Григорије, соколе... — рече жалостивим гласом сликар, грлећи Васиљева. — Хајдмо! Само ћемо још у једну кућу, па нек иду бестрага... Молим те, Григоријанче!

Васиљева убедише и поведоше горе уз степе-

нице. У тепиху и позлаћеној огради на степеницама, у вратару који отвара врата, у молованој зидној слици која је улепшавала претсобље, осећао се онај исти стил С-ке улице, само мало савршенији, импозантнији.

— Заиста, идем кући! — рече Васиљев, узимајући капут.

— Де, де, соколе, говорио је сликар и пољуби га у врат. — Не буди каприциозан... Гри-Гри, буди друг! Заједно смо дошли, заједно ћемо и отићи. Баш си неки скот, заиста.

— Ја вас могу сачекати на улици. Верујте, овде ми је одвратно.

— Де, де, Гриша... Кад ти је досадно, а ти разгледај! Разумеш ли? Разгледај!

— Треба гледати на ствари објективно, — рече озбиљно медицинар.

Васиљев уђе у салу и седе. Сем њега и пријатеља ту беше још много гостију: два пешадиска официра, некакав сед и ћелав господин у златним наочарима и један врло пијан човек са глумачким лицем. Све девојке беху заузеле око ових људи, па и не обратише пажњу на Васиљева. Само је једна међу њима, обучена као Аида, косо погледала у њ, осмехнула се нечему и проговорила, зевајући:

— Црномањаста је дошао...

Васиљеву је срце лупало и лице пламтило. Било га је срамота пред гостима што је овде, и одвратно и тешко. Мучила га је мисао, да је он поштен човек, који уме да воли (као што је за таквог увек сматрао себе), да он не може да трпи ове

жене, и да ништа не осећа према њима, сем одвратности. Он није сажаљевао ни њих, ни музиканте, ни лакеје.

„То је све зато, што се старам да их разумем, — помисли Васиљев. — Сви они више личе на животиње, неголи на људе, али ипак они су људи, имају душу. Треба их разумети, па онда судити“.

— Гриша, немој да идеш, причекај нас! — викну сликар па се изгуби некуд.

Убрзо се изгуби и медицинар.

„Да, треба се постарати и разумети, а овако је немогуће“, — настави да размишља Васиљев.

И он поче јако да загледа у лице сваке жене и да тражи покоран осмејак. Али — или он није умео да чита њихова лица, или се ниједна од њих није осећала крива — на сваком лицу видео је само туп израз свакодневне, одвратне досаде и задовољства. Глупе очи, глуп осмејак, одвратни гласови који парају уши, безобразни гестови — и ништа више. По свој прилици, свака од њих у прошлости имала је авантуру са књиговођом и рубљем од педесет рубаља, и сад у животу немају ничег узвишеног, сем беле кафе, ручка од три јела, вина, кадрила, спавања до два сата...

Ненашавши ни код једне осмех понизности, Васиљев поче тражити код њих бар паметно лице. И његова се пажња заустави на једном бледом, мало сањивом, премореном лицу... То беше црнка средњих година, обучена у хаљину са шљокицама; она је седела у фотељи, гледала у под и о нечему размишљала. Васиљев се прошета од

једног до другог угла и, као случајно, седе крај ње.

Треба почети с нечим вулгарним, — помисли он: — а затим поступно прећи на озбиљно“... — О, како имате леп костим! — рече он и дотаче прстом златне фронцле на велу.

— Шта ћете, — рече тромо црнка.

— Из које сте губерније?

— Јел' ја? Издалека... Из Черњиговске губерније.

— Лепа је то губернија. Тамо је дивно.

— Увек је добро тамо, где нас нема.

„Жалим, што не унем да описујем природу, — мислио је Васиљев. — Могао бих да је заинтересујем описом черњиговске природе. Мора да воли тај крај, јер се родила тамо“.

— Јели вам досадно овде? — упита је он.

— Дабоме да је досадно.

— Зашто не одете одавде, кад вам је досадно?

— А куда ћу? Зар милостињу да просим?

— Лакше је милостињу просити неголи овде живети.

— А откуд ви то знате? Да нисте просили?

— Просио сам, кад нисам имао да платим школарину. И да нисам просио — то је тако просто. Макава да је просјак, он је слободан човек, а ви сте робиња.

— Црнка се протеже и гледаше сањивим очима лакеја који је носио на служавнику чаше и селтерску воду.

— Частите ме црно пиво, — рече она и опет поче зевати.

„Пиво... — размишљао је Васиљев. — А шта би било, да овог тренутка уђу овамо твој брат или твоја мајка? Шта би рекла? И шта би они казали? Пресело би ти црно пиво, могу мислити“...

Наједном се зачу плач. Из суседне собе, у коју је лакеј однео селтерс, брзо изађе некакав плав човек са црним лицем и злим очима. За њим је ишла висока, дежмекаста газдарица и викала је пискавим гласом:

— Нико вам није дозволио да ударате девојке по образу. Код нас долазе гости и бољи од вас, али девојке не туку! Шарлатане!

Диже се галама. Васиљев се уплаши и пребледе. Из суседне собе допирао је плач на сав глас, искрен, као што плачу увређени. И он је разумео да ту живе људи, прави људи, који као и свуда, љуте се, пате, плачу, моле за помоћ... Тешка мржња и одвратност уступише своје место јаком осећању сажаљења, и мржње према човеку, који је нанео увреду. Васиљев појури у ту собу, где се плакало; преко редова боца, које су стајале на мраморном столу, он спази изнурено и од суза влажно лице, и пружи према њему руке, крочи столу, али се одмах са ужасом трже. Уплашена жена била је пијана.

Гурајући се кроз узнемирену гужву, која се беше окупила око плавуше, он малакса, уплаши се као дечко, па му се учини, да у овој, њему туђој средини намеравају да га гоне, да га бију и грде погрдним речима. Он просто зграби са чивилука свој капут и сручи се као без главе низ степенице.

Наслоњен уз ограду, он је стајао пред кућом и чекао да изађу његови другови. Звуци клавира и виолина, весели одважни, смели и тужни сливали су се у ваздуху у прави хаос и ова збрка, као и она први пут, личила је, као да у мраку над крововима штимују невидљиви оркестар. Ако се погледа увис у тај мрак, види се да је цела црна позадина засута покретним белим тачкама: то је падао снег. Његове пахуљице, кад уђу у светлост, лагано круже у ваздуху као паперје, а још лакше падају на земљу. Оне круже јатимице око Васиљева и задржавају се на бради, трепавицама, обрвама. Кочијаши, коњи и пролазници били су бели.

„И како може снег да пада у овај улици! — мислио је Васиљев. — Да су проклете ове куће!“

Зато што је стрчао низ степенице, ноге су му клецале од умора; њега је гушило, као да се пео на планину. Срце му је куцало тако јако, да се осећали удари. Њега је мучила жеља, да се што пре извуче и из ове улицице и да иде кући, али је још више хтео да сачека другове и да на њима истражи свој тешки гнев.

Он много штошта није могао да схвати у тим кућама: душе жена које пропадају остале су за њега, као и пре, тајна, али му је јасно било, да су ствари кудикамо горе неголи што се то да замислити. Ако се за грешницу што се отровала, каже да је посрнула, онда за све ове, које сад играју уз хаотичне звуке и говоре одвратне фразе, тешко је наћи згодно име. То нису биле оне које пропадају, већ сасвим пропале.

„Порок постоји — размишљао је он: — али нема свести о кривици, нити наде на спасење. Њих продају, купују, даве у вину и прљавштинама, док су оне, као овце, глупе, хладнокрвне и неразумне. О, Боже мој!“

Њему је такође било јасно, да је све оно што зову људским достојанством, личношћу, сликом и приликом Божјом, оскрнављено овде до дна и „на мртво“, како то кажу пијанице, и да су зато криви, не само сокаци, већ и глупа женска створења.

Група студената, бела од снега, који су живахно разговарали и смејали се, прође поред Васиљева. Један од њих, висок и витак, заустави се, загледа га у лице и рече пијаним гласом:

— Наш је! Нацугао си се, брате? А-а, бато! Ништа, весели се, терај! Не секирај се, чиле!

Он дохвати Васиљева за рамена и притиште му на образ своје влажне и хладне бркове, затим се оклизну, замаха обема рукама, и узвикну:

— Држ се! Не дај се!

И смејући се, појури да стигне своје другове. Кроз галаму зачу се и сликарев глас:

— Ви несмете да бијете женску! Ја вам нећу то дозволити, ђаво да вас носи! Ви сте ниткови!

На вратима куће појави се медицинар. Он се освртао на све стране и, спазивши Васиљева, рече усхићено:

— А, ти си ту? Чуј, богами, са Јегором је немогућно ма куда ићи! Не разумем, какав је то човек! Направио скандал! Еј? Јегоре! — викну он кроз врата: — Јегоре!

— Ја вам нећу дозволити, да тучете жене! — одјекну негде горе оштар глас сликарев.

Нешто тешко и незграпно скотрља се доле низ степенице. То је сликар летео главачке. Њега су, зацело, избацили.

Он уста са земље, отресе шешир и са озлојећеним и узбуђеним лицем претио је некоме горе весницом вичући:

— Ниткови! Стрводери! Крвопије! Ја вам нећу дозволити да тучете... Тући нејаку, пијану женску! Ах, ви...

— Јегоре... Хеј, Јегоре... — стаде га молити медицинар. — Дајем ти часну реч, да више с тобом нећу никуд поћи другипут. Часна реч!

Сликаре се мало помало смири, и пријатељи пођоше кући...

— Нехотице ме вуче — запева медицинар, — ка тужним обалама нека неодољива снага...

— Ево и воденице... — придружи му се мало доцније и сликар. — Она је већ срушена... Ала снег пада, мајко Божија! Гришка, зашто ти оде? Кукавица си ти, бабускера, па квит.

Васиљев је ишао за пријатељима, гледао им у леђа, и размишљао је:

„Једно од двога: или нам се чини, да је проституција зло и ми то све хиперболишемо, или пак ако је проституција заиста такво зло, како се мисли, онда су и ови моји пријатељи исти такви власници робова, насилници, убице, као и становници Сирије и Каира, које сликају у часопису „Њива“. Они сад певају, кикоћу се, трезвено размишљају, али зар они овога пута нису

експлоатисали глад, простоту и тупост. Они су били експлоататори — ја сам сведок! Какав значај има њихова хуманост, медицина, уметност? Науке, вештине и узвишена осећања тих зликоваца потсећају ме на сланину у једној анекдоти. Два разбојника убију у шуми сиромаша, почну међу собом делити његову одећу и нађоше у торби комад сланине... „Ово је као поручено — рече један од њих: — хајде, да једемо!“ — „Шта, зар сад? — пренерази се други. — Зар си заборавио да је данас среда?“ И нису јели, Они, пошто заклаше човека, изиђоше из шуме убеђени, да су испосници. Тако и ови, купивши жене, иду и мисле да су уметници и научници“...

— Чујте ме! — рече он љутито и дрско. — Зашто одлазите тамо? Није могуће, није могуће да ви не разумете, како је то страшно? Ваша медицина тврди, да свака оваква жена умире пре времена од туберкулозе или неке друге болести; уметност пак говори, да оне морално умиру још раније. Свака од њих умире зато, што у свом животу прими, просечно, рецимо око пет стотина мушкараца. Сваку убија пет стотина људи! У низу тих пет стотина — и ви сте! Ако узмемо, да обојица у току свога живота посетите оваква и друга слична места по двеста педесет пута, то значи, да на обојицу пада једна убијена жена. Зар то није разумљиво? Да двојица, тројица, петорица убију једну глупу и гладну жену! Ох, па зар то, Боже, није страшно?

— Ја сам то и знао, да ће се тако завршити, — рече сликар, мрштећи се. — Није требало ни да

се везујемо са овом будалом и кретенком. Ти мислиш, да су сад у твојој глави велике мисли, идеје. Не, ђаво би га знао шта је, али нису идеје! Ти сад гледаш у мене са мржњом и одвратношћу, а по моме мишљењу, боље би било да подигнеш још двеста таквих кућа, неголи да на све гледаш тако. У томе твом погледу има више порока него у целој улици! Хајмо, Валођа, а он нек иде до ђавола! Будала, кретен, па квит...

— Ми, људи, убијамо узајамно један другог, — рече медицинар. — То је, наравно, неморално, али ту не помаже филозофија. Збогом!

На Трубном тргу пријатељи се опростише и разиђоше. Пошто остаде сам, Васиљев брзо пође булеваром. Страшни му беху и помрчина, и снег који је у великим пахуљицама падао на земљу, па се чинило као да ће затрпати цео свет; презао је и од сјаја фењера, који је бледо светлוצао кроз снежне магле. Душу му је обузео нејасан, малодушан страх, каткад је сретао пролазнике, који су му се плашљиво склањали с пута. Чинило му се, да у њега са свих страна гледају жене и само женскиње.

„Отпочиње да ме хвата — помисли он. — Несветица отпочиње“...

VI

Код куће он је лежао на кревету и говорио, грчећи се целим телом:

— Живе су! Живе су! Боже мој, оне су живе! Он је стварао разне комбинације у својој машти, замишљао је да је он час брат посрнуле же-

не, час њен отац, час да је сам посрнула жена са нашинканим лицем — и од свега се ужасавао.

Њему је однекуд изгледало, да он пошто-пото мора решити то питање одмах, и да оно није туђе већ његово лично. Он је напрезао снагу, савлађивао у себи очајање и, севши на кревет, и ухвативши се рукама за главу, почео је решавати, како да спасе све те жене које је данас видео? Ред по коме се решавају сва питања, ъему је као школованом човеку, добро познат. И он, ма да је био узбуђен, стриктно се држао тога реда. Он се сетио историје тога питања, његове литературе, и после три сата шетао се тамо-амо по соби, старајући се да се сети свих оних покушаја, који се данас практикују за спасавање жена. Он је имао много добрих пријатеља и другова, који су живели у хотелским собама Фалцфејна, Гаљашкина, Нечајева, Јечкина... И међу њима је било много поштених и способних да се жртвују. Неки од њих су и покушавали да спасавају жене...

„Сви ти незнатни покушаји, — мислио је Васиљев: — могу се поделити у три групе. Једни су, спасавали жену са дна, узимали за њу гарсо-нијеру, куповали јој шиваћу машину и она је постајала шваља. И спасилац је, свесно или несвесно, стварао од ње своју метресу. Затим, кад заврши школовање, одлазио је и предавао другом ваљаном човеку у руке, као неку ствар. И посрнула је остајала таква. Други пак, спасавајући је, такође су узимали за њу засебну собу, куповали јој облигатно шиваћу машину, учили је да пише, говори, да чита књиге. Жена је живела и

шила, док је то за њу било интересно и ново, па је после из досаде, почињала тајно од спасиоца да прима мушкарца, или да опет побегне тамо, где је могла да спава до три сата, да пије кафу, да има гурмански ручак. Трећи, више загрејани и храбрији, решавали су се на одважан корак. Они су се женили. И кад је дрска, размажена или глупа и затуцана животиња постајала жена, домаћица па затим мајка — она је из основа мењала свој живот и погледе на свет, па је после у жени и мајци тешко било познати некадању посрнулу жену. Да, женидба је најбоље и можда једино сретство“.

— Али, то је немогуће! — рече Васиљев па се извали на постељу. — Ја први, не бих могао да се оженим! За то треба бити чист, не знати за мржњу, не знати за одвратност. Али, рецимо, да ја, медицинар и сликар натерамо себе и оженимо се, да се све оне удаду. Па шта онда? Какав би био закључак? Закључак би био такав, да би се оне, док су овде, у Москви, заиста удавале, а смољенски књиговођа би упропастио нову партију и она би навалила овамо на слободна места заједно са онима из Саратова, Нижњег Новгорода, Варшаве... А куд ли ће оних сто хиљада из Лондона? Куд ће оне из Хамбурга?

Лампа, у којој је догоревао гас, поче да дими. Васиљев то није ни приметио. Он опет поче шетати и настави да размишља. Сад је поставио питање у другој форми: шта треба учинити, да посрнуле жене не буду потребне? Зато је потребно, да мушкарци, који их купују и убијају, осе-

те свој неморал и своју улогу господара робља, па да се згрозе од ужаса.

„Помоћу науке и уметности заиста не може се ништа урадити, — размишљао је Васиљев. — Овде је једини излаз, да човек буде апостол“.

И он поче сањати о томе, како ће сутра увече стајати на углу улицице и свакоме пролазнику говорити:

— Куда и зашто идете? Бог ће вас казнити!

Он ће се окренути равнодушним кочијашима, па ће им рећи:

— Зашто ви ту стојите? Зашто ви не протестујете, не буните се? Па ви верујете у Бога и знате да је то грешно, и да ћете за то отићи у пакао, зашто ћутите? Истина, оне вам нису ништа, али и оне имају оца, браћу, онако исто као и ви...

Неко од пријатеља беше рекао за Васиљева, да је он талентован човек. Има талентованих писаца, глумаца, уметника, али он је имао нарочити таленат — таленат човечности. Имао је фино и дивно осећање према болу уопште. Као што добар глумац апсорбује у себе туђе покрете и глас, тако и Васиљев уме да осети у својој души туђ бол. Кад види сузе — и он плаче; поред болесника — и он је болестан; кад види насиље — њему се чини да се оно врши над њим, он је плашљив као дерле али трчи у помоћ. Туђ га бол нервира, узбуђује, доводи до екстаза, итд.

Да ли је пријатељ у праву — не знам, али оно што је преживљавао, кад је мислио да је питање решено, било је врло слично надахнућу. Он је

плакао, смејао се, изговарао гласно оне речи, које ће сутра рећи, осећао је врелу љубав према тим људима који ће га сутра послушати, па ће и они стати упоредо са њим на раскршће улици и говорити о моралу; он је седао да пише писма, заклињао се...

Све је то личило на надахнуће и због тога, што је мало трајало. Васиљев се брзо заморио. Лондонске, хамбурске, варшавске жене, својим бројем притискивале су га, као што планина притискује земљу; он је страховао пред том масом, губио се, сећао се да нема говорничког дара, да је плашљив и малодушан, па га равнодушни људи неће хтети слушати и разумети, њега, студента правника треће године, човека плашљивог и ништавног, јер се апостолска истина састоји не само у једној проповеди, него и у делима.

Док је било светло и док су на улици зврјали фијакери, Васиљев је лежао непомично на дивану и гледао у једну тачку. Он већ није мислио ни о женама, ни о мушкарцима, нити о апостолству. Сва је пажња била скренута на душевни бол, који га је мучио. То је био тупи бол, случајан, неодређен, који личи и на тугу, и на страх у највећој мери, и на очајање. Он је могао и да каже где је тај бол: у грудима, под срцем, али га је немогуће упоредити ни са чим. Некад је он патио и од зубобоље, имао је плеврит и невралгију, али све то, кад се упореди са душевним болом, било је ништавно. Уз такав бол и живот је био одвратан. Дисертација, одличан рад, већ написан, вољени људи, спасавање жена од пропасти — све оне

што је још јуче волео, или према чему је био равнодушан, сад, при једној успомени, нервирало га је подједнако, као и хука фијакера, трчкарање послуге по ходницима, дневна светлост. Кад би сад неко пред њим извршио дело милосрђа или одвратно насиље, онда би на њега и једно и друго утицало подједнако одвратно. Од свих мисли, које су се лењо врзле по глави, само две га нису нервирале: једна је — што је сваког тренутка могао да убије себе, а друга — да се бол неће наставити дуже од три дана. Ово друго он је знао из искуства.

Пошто полежа, он устаде и, стежући руке, прошепта али не тамо-амо по соби, као обично, већ по квадрату, дуж зидова. Летимице он се погледа у огледало. Лице му је било бледо, изнурено, слепоочнице угнуте, очи крупније, тамније, непокретније, као да су туђе, и изражавале су неподношљиве душевне муке.

У подне, закуца на врата сликар.

— Григорије, јеси ли код куће? — упита он.

Не добивши одговор, он сачека још минут, размисли па одговори самом себи украјински:

— Нема. На универзу је отишао проклети младић.

И оде. Васиљев леже у кревет, зари главу под јастук и поче плакати од бола и, што су сузе више лиле, грознији је био његов душевни бол. Кад се смркло, он се сети оне страшне ноћи која га очекује, и обузе га ужасно очајање. Он се брзо обуче, истрча из куће, и оставивши своја врата

скроз отворена, без икакве потребе и циља изиђе на улицу. Не питајући се куд иде, он брзо пође по Садовој...

Снег је вејао, као и јуче; дувао је југ. Увукавши руке у рукав, дрхтећи и плашећи се трамвајског сигнала и пролазника, Васиљев пође по Садовој до Сухареве куле, а затим до Црвених врата, одатле скрену у Басманову улицу. Он уђе у крчму и попи већу чашу вотке, али од тога му није било лакше. Дошавши до Разгуљаја, он окрете десно и пође улицама, у којима раније није био ниједанпут у животу. Дође до старог моста, под којим хучи Јауза и одакле се виде дугачки низови светиљки у прозорима црвених касарна. Да би олакшао свој душевни бол новим утиском или другим болом, не знајући шта да ради, плачући, дрхтећи, Васиљев раскопча капут и мундир и раздрљи своја гола прса влажном снегу и ветру у сусрет. Али и од тога му не беше лакше. Тада се наже преко ограда моста и погледа доле у црну Јаузу и њене вртлоге, зажеде да се стрмоглави и то не из одвратности према животу, нити самоубиства ради, већ да се бар ушине, и једним болом да одагна други. Али мутна вода, сумрак, пусте обале покривене снегом, све му то беше страшно. Он задрхта и пође даље. Прође дуж црвених касарни, затим натраг, па се спусти у некакву шумицу, из шумице опет на мост.

„Не, кући, кући! — размишљао је он. — Код куће ми изгледа лакше.“

И он пође натраг. Вративши се кући, свуче са себе мокри капут и капу, и поче корачати дуж зидова, и неуморно је корачао до ујутру.

VII

Кад су му тога јутра дошли сликар и лекар, он је у поцепаној кошуљи и са изгризеним рукама јурио по соби и јаукао од бола.

— Ако Бога знате! — јавну он, видевши пријатеље. — Водите ме куда хоћете, радите шта знате, али, побогу, брже ме спасите! Ја ћу се убити!

Сликар пребледе као изгубљен. Лекар умало што није заплакао, али, знајући да су лекари у свима случајевима живота дужни да буду присебни и озбиљни, рече хладнокрвно:

— То је код тебе наступ. Али то није ништа! Поћи ћемо одмах доктору.

— Куда хоћете, само побогу, брже!

— Ти се не узрујавај. Треба се борити са собом.

Сликар и лекар дрхтавим рукама обукоше Васиљева и поведоше га на улицу.

— Михаило Сергеј већ одавно жели да се с тобом упозна, — рече путем лекар. — Он је врло љубазан човек и одлично зна свој посао. Свршио је 82-ге године и праксу има велику. Према студентима се понаша као друг.

— Брже, брже... — убрзавао је Васиљев.

Михаило Сергеј, дебелик, плавокоси доктор, дочека пријатеље учтиво, солидно и хладно, осмехнувши се само једним образом.

— Мени су сликар и Мајер већ говорили о ва-

шој болести, — рече он. — Радо се стављам на расположење. Дакле? Седите, молим вас.

Он намести Васиљева да седне у велику фотељу крај стола и примаче му кутију са цигаретама.

— Дакле? — отпоче он трљајући дланом по коленима. — Да пређемо на посао... Колико вам је година?

Он је питао а медицинар је одговарао. Он упита, да није отац Васиљева био болестан од неке нарочите болести, да није био ноторна пијаница, да није био свиреп или имао ма коју другу ђуд. То исто је питао и за његовог деду, за мајку и браћу. Сазнавши да му је мајка имала одличан глас и да је понекад играла у позоришту, доктор живихну и упита:

— Пардон, а не сећате ли се, да позориште није било страст вашој мајци?

Прође око двадесет минута. Васиљеву је додијало већ што га доктор трља по колену и говори само једно исто.

— У колико ја разумем ваша питања, докторе, — рече Васиљев: — ви желите знати, да ли је моја болест наследна или не? Она није наследна.

Даље је доктор питао, да није Васиљев у младости имао неке интимне пороке, поремећаје у глави, симпатије, аномалије и изузетне страсти... На половину питања, која обично стављају марљиви доктори, може се не одговарати без икакве штете по здравље; али Михаило Сергеј, медицинар и сликар имали су таква лица, да кад Васиљев не би одговорио ма и на једно питање, све

би пропало. Добијајући одговоре, доктор је однекуд бележио на хартији. Сазнавши, да је Васиљев завршио факултет природних наука и сад је на правном, доктор се замисли...

— Прошле године он је написао одличну тезу... — рече медицинар.

— Опростите, не прекидајте ме, ви ми сметате да прикупим мисли, — рече доктор и осмехну се једним образом. — Да, и то, наравно, игра улогу у анамнезији. Форсиран умни рад, замор... Да, да... А пијете ли вотку? — оорати се он Васиљеву.

— Врло ретко.

Прође још двадесет минута. Медицинар поче полугласно да излаже своје мишљење о најближим узроцима наступа, па је испричао, како су пре три дана он, сликар и Васиљев ишли у С-ку улицицу.

Равнодушан, одмерен и хладан тон, којим су његови пријатељи и доктор разговарали о женама и несрећној улицици, учини му се одвећ чудан.

— Докторе, реците ми само једно, — уздржујући се да не буде одвећ прост, рече Васиљев: — да ли је проституција грех или не?

— Пријатељу, зар то неко оспорава? — рече доктор са таквим изразом, као да је већ одавно решио за себе сва та питања. — Зар то неко оспорава?

— Јесте ли ви психиатор? — упита сурово Васиљев.

— Да, психиатор.

— Можда сте ви у праву! — рече Васиљев, дижући се, и поче да хода тамо-амо. — Можда! Али мени све то изгледа чудновато. Што сам свршио два факултета — у томе виде бравуру, зато што сам написао расправу, која ће кроз три године бити бачена и заборављена, кују ме у звезде, а зато што о посрнулим женама не могу да говорим хладнокрвно као о овим столицама, мене лече, називају ме лудаком, сажаљевају!

Васиљеву однекуд наједном би необично жао и себе, и другова, и свију оних које је видео пре три дана, па и овог доктора, и, он заплака и паде у фотељу.

Пријатељи упитно гледаше у доктора. Он, с изразом, као да одлично разуме и сузе, и очајање, као да се осећао специјалист за ту болест, приђе Васиљеву и ћутећи даде му да попије неке капљице, а затим кад се овај смири, свуче га и поче проучавати осетљивост његове коже, рефлексе у коленима, итд...

И Васиљеву би лакше. Кад изиђе од доктора, беше га срамота, хука фијакера више му се није чинила узбудљива и терет на души постајао је све лакши, као да се топио. У рукама је имао два рецепта: на једном беше бром, а на другом — морфијум. Све ово узимао је и раније.

На улици он застаде мало, промисли се и, опростивши се са пријатељима, лењо се упути универзитету.

ШАМПАЊАЦ (Прича једног авантуристе)

Те године, од које почиње моја приповетка, служио сам као шеф постаје на једној од наших југозападних железница. Да ли сам на постаји живео весело или ми је било досадно, може се видети из тога, што око двадесет километара унаоколо није било ниједног човечјег насеља, ниједног женског створа, ниједне приличне крчме, док сам ја тада био млад, јак, ватрен, зелен и глуп. Једина забава могли су да буду само прозори путничког воза и одвратна вотка, коју су Чивути мешали с опијумом. Понекад, промакне кроз прозор вагона женска глава, ја стојим као кип, не дишем и гледам све дотле, док се воз не претвори у једва видљиву тачку; или се пак напијем, до миле воље, одвратне ракије, побесним и не осећам како јуре дугачки часови и дани. На мене, становника севера, степа је деловала као изглед напуштеног татарског гробља. Лети је она са својим величанственим миром, са монотоним праском зрикаваца и провидном месечевом светлошћу, од које се нигде није могло сакрити, изазивала у мени тиху тугу, а зими пак беспрекорна

белина степе, њена хладна даљина, дуге ноћи и курјачко урлање гушили су ме као тешка мора.

На постаји живело је неколико људи: ја са женом, глув и шкрофулозан телеграфист и три стражара. Мој помоћник, млад и туберкулозан, ишао је у варош да се лечи, уступивши ми његове дужности заједно са правом да се користим његовом платом. Деце нисам имао, а дешавало се да никакве госте к себи ни колачима нисам могао намамити, док сам ја могао посећивати само колеге на прузи, па и то не чешће до једанпут месечно. Уопште, најдосаднији живот.

Сећам се, дочекивар сам са женом Нову годину. Седели смо за столом, лењо жвтали и слушали како у суседној соби једноставно куца на свом апарату глуви, телеграфист. Ја сам већ попио пет чашица ракије са опијумом и наслонио своју тешку главу на песнице, мислио о својој несавладљивој и неизбежној досади, док је жена седела до мене и није одвајала очи од мог лица. Гледала је у мене тако, како само може гледати жена, која на овом свету нема ничег сем лепог мужа. Волела ме је она лудо, као робиња, не само моју лепоту или душу, него и моје грехе, мој гнев и досаду, чак и моју свирепост, кад је у пијаном наступу, не знајући на кога да излијем свој гнев, мучим прекорима.

Без обзира на досаду која ме је гризла, спремили смо се да дочекамо Нову годину, необично свечано и очекивали смо поноћ с нестрпљењем. Ствар је у овоме: имали смо у резерви две флаше шампањца, и то право, са жигом удовице Клико;

то благо сам добио на опклади још јесенас од шефа отсека, кад смо пијанчили код њега на крштењу. Некад, за време часа математике, кад је чак и ваздух неиздржљив од досаде, у учионицу са дворишта улетао је лептирић; малишани тресући главама, почињали су радознано да прате његов лет, и као да не гледају у лептира већ у нешто ново, чудновато; тако исто и обичан шампањац, кад допадне случајно на нашу досадну постају, забавља нас. Ми смо ћутали, гледајући час у сат, час у флаше.

Кад је казаљка показала пет до дванаест — почео сам лагано отварати боцу. Не знам, да ли сам малаксао од вотке или је флаша била одвећ влажна, али се само сећам, да кад је запушач с праском одлетео у плафон, моја флаша исклизну из руку и паде на под. Просу се вина више од једне чаше, јер сам успео да дигнем флашу и да прстом запушим пенушави грлић.

— Па, срећна Нова година, дај Боже, нову срећу! — рекох ја, напунивши две чаше. Пиј...

Жена узе своју чашу и упре у мене уплашене очи. Лице јој побледе и изражаваше страх...

— Ти си испустио флашу? — упита она.

— Да, испустио сам. Де, па шта је с тим?

— Није добро, — рече она, остављајући своју чашу још блеђа. — Није добар знак. То претсказује, да ће нам се ове године нешто рђаво десити.

— Ала си сељанка! — уздахнух ја. — Паметна жена а бунцаш којешта као стара дадиља.

— Дај Боже, да бунцам, али... свакако ће се десити нешто! Ето, видећеш!

Она се чак и не дотаче устима своје чаше, оде у страну и замисли се. Ја рекох неколико уобичајених фраза о сујеверју, попих пола флаше, прошетих се тамо-амо по соби, па изађох.

Напољу, у свој својој хладној, дивљој лепоти била је тиха студена ноћ. Месец и око њега два гргурава облачића, непомично, као слепљени, висили су у ваздуху баш над постајом и као да су нешто очекивали. Од њих се ширила лака и прозирна светлост и нежно, као бојећи се да увреди стидљивост, додиривала је она белу земљу, обасјавајући све: и сметове и пругу. Било је тихо.

Ишао сам дуж пруге.

„Глупа жена! — мислио сам ја, гледајући у небо засуто јарким звездама. — Ако и допустим да претзнаци некад проричу истину, па шта се рђаво може десити са нама? Те несреће, које су већ преживљене и које сад постоје, тако су велике, да је тешко и замислити још нешто горе. Какву несрећу можемо нанети риби која је већ ухваћена, испржена и на сто изнесена са мајонезом?

Висока топола, покривена ињем, изгледала је у плаветној магли као неки цин, обучен у одору. Он ме погледа оштро и суморно и, слично мени, схватао је своју усамљеност. Дуго сам га посматрао.

„Младост је моја проћердана, као пара, као непотребан пикавац, — размишљао је он даље. — Родитељи су ми умрли, док сам био још дете, из гимназије су ме истерали. Родио сам се у племићкој породици, али нисам добио ни васпитања,

ни образовања, а знање што га имам није веће од знања неког подмазивача кола. Немам ни скло ништа, ни рођака, ни пријатеља, ни вољеног занимања. Ни зашта нисам способан и у својој пуној снази згодан сам једино, да мојом личношћу запусте место шефа постаје. Сем недаћа и невоља, ничег другог нисам знао у животу. Шта се још рђаво може десити?

У даљини се појавише црвене светиљке. У сусрет ми је ишао воз. Сањива степа слушала је његову хуку. Моје мисли биле су тако очајне, да ми се чинило да говорим гласно и да их зујање телеграфа и хука воза понављају.

„Шта се још рђаво може десити? Да изгубим жену? — питао сам се ја. — Није страшно. Од своје савести не можеш се сакрити: жену не волим! Оженио сам се њоме, кад сам био још балавац. Сад сам млад, снажан, а она је састављена од предрасуда. Шта има лепог у њеној сладуњавој љубави, у упалим грудима, у тромом погледу? Ја је подносим, али је не волим. Шта се може десити? Младост моја пропада, како се каже, не вреди ни луле дувана. Женске пролазе поред мене само у прозорима вагона, као звезде падалице. Љубави није било и нема је. Пропада моја храброст, моја одважност, срдачност... Све пропада као ђубре и моје богатство овде, у степи, не вреди ни бакарне паре.

Воз уз хухтање пројури поред мене и равнодушно ме обасја својим црвеним прозорима. Видео сам како се заустави крај зелених светиљки постаје, задржа се минут и одјури даље. Пошто

прођох два километра, вратих се натраг. Мрачне мисли нису ме напуштале. Ма како да ми је било досадно, али као да сам се старао, да ми мисли буду тужније и мрачније. Ви знате, да код ограничених и самољубивих људи бивају тренутци, кад им свест, да су они несрећни, пружа неко задовољство, и они, шта више, кокетују пред собом својим патњама. Много је у мојим мислима било истине, али много и бесмислице и хвалисања; нечег налик на дечије ишчикавање беше у моме питању: „Шта се може десити рђаво?“

— Па и шта ће се десити? — питао сам се ја, враћајући се. Чини ми се да је све преживљено. И боловао сам, и паре губио, и опомене добијам свакидан од претпостављених, и гладујем, и бесан курјак је утрчао у двориште постаје. Шта још? Мене су вређали, унижавали... И ја сам вређао у своме животу. Сем што нисам био само још злочинац, јер за злочин, мислим, нисам способан, а суда се не бојим.

Два облачића већ су се удаљила од месеца и стоје недалеко с изгледом, као да шапућу о нечем што месец не би требало да зна. Лаки ветрић заћарлија по степи, носећи потмулу хуку воза.

На прагу куће срете ме жена. Очи јој се радосно смејале и цело лице јој је дисало од задовољства.

— Имамо новост! — прошапутала она. Хајде брже у своју собу и обуци нов капут: имамо гошћу!

— Какву гошћу?

— Сад је возом дошла тетка, Наталија Петровна.

— Која Наталија Петровна?

— Жена мога тече, Семјона Фјодорића. Ти је знаш. Она је врло добра и лепа.

Свакако сам се натуштио, јер је жена направила озбиљно лице и шапутала брзо.

— Наравно, чудно је што је дошла, али се ти, Николаје, не љути и прими то лепо. Та она је тако несрећна. Теча, Семјон Фјодорић, је заиста деспот и опак, па је са њим тешко сложити се. Она каже, да ће само три дана код нас остати, док не добије писмо од свог брата.

Жена ми је још дуго говорила неке глупости о течу деспоту, о људској слабости уопште и младих жена посебно, о нашим обавезама да дамо уточишта свима, чак и тешким грешницима, итд. Не разумевајући под милим Богом ништа, ја обукох нов црни капут на струк и пођох да се упознам са „тетком“.

За столом је седела ситна жена са крупним црним очима. Мој сто, сивкасти зидови, диван грубе израде... готово све до најмање ситнице синило је у присуству тог створења новог, младог, од којег се ширио некакав умишљен мирис, лепог и поквареног. А да је гошћа била заиста покварена, осетио сам то по смеху, по мирису, по тону којим је говорила са мојом женом — поштену женом... Није било потребно да ми прича, да је она побегла од мужа, да јој је муж стар и деспот, да је она добра и весела. Ја сам све разумео одмах, па и сумњам да у Европи има

још мушкараца који не би могли на први поглед да оцене жену сличног темперамента.

—А ја нисам знала, да имам таквог одраслог нећака! — рече тетка, пруживши му руку са осмехом.

— А ја пак нисам знао, да имам тако лепу тету! — рекох ја.

— Вечера отпоче испочетка. Запушач са треском излете из друге флаше, и моја тетка надушак попи пола чаше, а кад жена изиђе некуд на тренутак, тетка се није устезала и попи целу чашу. И ја се опих и од вина и од присуства жене. Сећате ли се романсе?

Очи црне, очи страсне,
Очи топле и прекрасне,
Ала вас волим ја
Ала се плашим ја...

Не сећам се шта је било после. Ко жели да зна како почиње љубав, тај нека чита романе и дугачке приповетке, а ја ћу рећи само мало и то речима ове исте глупе романсе:

„Видео сам вас
Ја у зао час“...

Све се преврнуло одзго до доле и отишло до ђавола. Памтим страшан и бесни вихор који ме понео као перце... Окретао се он дуго и слистио с лица земље и жену, и тету, и моју снагу. Из постаје у степи, као што видите, он ме је бацио на ову мрачну улицу.

Сад реците: шта се још рђаво може са мном десити?

У ИЗГНАНСТВУ

Стари Семјон, звани Паметњак, и млади Татарин, кога нико није знао по имену, седели су на обали крај ватре; остале три скелеције налазиле су се у колиби. Семјон, старац од својих шездесет година, сувоњав и крезуб, али широких рамена и наизглед још здрав, био је пијан; он је већ одавно пошао био да спава, али у џепу је још имао покињу, па се бојао да му кршни момци у кровињари не потраже вотке. Татарин је био болестан, чезнуо је и, увијајући се у своје рите, причао је, како је лепо у Симбирској губернији и како му је остала код куће лепа и паметна жена. Њему је било двадесет пет година, не више, сад крај светлости ватре, онако бледуњав, са жалосним и болним лицем, изгледао је као дечко.

— Па, дабоме, овде није рај! — говорио је Паметњак. Као што видиш: вода, голе обале, унаоколо глина и ништа више... Ускршња недеља одавно већ прошла и реком лед иде, а јутрос је и снега било.

— Не ваља! Не ваља! — рече Татарин и осврте се око себе са страхом. На десетину корака од

њега текла је мутна и хладна река; она је хучала, плескала о глинасту, разривену обалу и брзо јурила некуд у далеко море. Поред саме обале црнео се велики шлеп, који су скелеције звали „карбас“. Далеко, на супротној обали, гасећи се и вијући, као змијице, појављивали су се пламичци: то су палили лањску траву. А, даље, иза змијице, опет је била помрчина. Чуло се, како мале санте ударају у шлеп. Влажно је и хладно.

Татарин погледа у небо. Звезда је такође било много, као и над његовом кућом, таква иста помрчина унаоколо, али ипак му нешто фали... Код куће, у Симбирској губернији, звезде сасвим нису такве па ни небо.

— Не ваља! не ваља! — понављао је Татарин.

— Навићи ћеш! — рече Паметњак и засмеја се. — Сад си ти још млад, глуп, још ти је млеко на уснама, па ти се чини, по глупости, да од тебе нема несрећнијег човека, а доћи ће време, кад ћеш сам рећи: „Дај, Боже, сваком овакав живот“. Ти се угледај на мене. Кроз недељу дана вода ће се повући и овде ћемо везати скелу, па ћете сви ви поћи у Сибирију, као беспосличари, а ја ћу остати и почећу да превозим од обале до обале. Већ двадесет две године тако возим. Дан и ноћ... Штука и греч у води, а ја над водом. И хвала Богу. Ништа ми не треба. Дај, Боже, овакав живот сваком.

Татарин баци на ватру суварке, леже ближе огњу и рече:

— Мој отац је болестан човек. Кад умре — мајка и жена ће овамо доћи. Обећале су.

— А шта ће ти мајка и жена? — упита га Паметњак. — То је глупо, брајко То те ђаво саблажњује, не било га дабогда. Не слушај тог проклетника. Не попуштај му. Кад он теби о жени, а ти њему заинат: хвала! Кад он теби о слободи, а ти му се одупри: хвала! Није потребно! Немам ни оца, ни мајке, ни жене, ни слободе, ни дворишта, ни ограде! Није потребно, не било га дабогда!

Паметњак повуче из покиње па настави:

— Ја, брајко, нисам прост сељак, нисам од сорте неваљалаца, већ црквењаков син и, кад сам био на слободи у Курску, носио сам црн капут на струк, а сад сам дотерао дотле, да могу го спавати на земљи и ждрати траву. И нека Бог да сваком овакав живот. Ништа ми не треба, и никог се не плашим и сматрам, да од мене нема бога тијег и слободнијег човека. Откад су ме овамо послали из Русије, ја сам се од првог дана узјогунио и ништа нећу! Ђаво ми је зуцкао и о жени, и о рођацима, и о слободи, а ја њему: није потребно! Остао сам при свом и ето, као што видиш, добро живим, не жалим се. Ако ли пак неко попусти ђаволу, па га макар једном послуша, тај је пропао, нема му спаса: заглибиће у блато до темена и неће се извући. Не само да глуп сељак, као што си ти, него и господа и образовани пропадају. Пре петнаест година послали овамо из Русије једног господина. Са браћом се споречкао, и направио у тестаменту некакав фалсификат. Причају, да води порекло од кнежева или барона, а можда и од обичних чиновника, — ко ће га знати! Дакле, дошао господин овамо и прва

брига му била да купи себи у Мухортинску кућу и земљу. — „Хоћу, вели, својим радом да живим, у зноју лица, јер ја сад нисам господин већ до-сељеник“. — Тешто, кажем му ја, Бог вам био на помоћи, није рђаво. Човек био тада млад, радиша, брижљив; сам је косио, понекад је и рибу ловио, јахао преко шездесет километара. Али гле несреће: још прве године почне одлазити у Гирино, на пошту. Стоји код мене на скели и уздише: „Ох, Семјоне, нешто ми дуго не шаљу новаца од куће!“ — И не треба вам, велим, Василије Сергејћу. Шта ће вам паре? Ви старо одбаците, заборавите, као да га уопште није ни било, као да сте га само сањали, а почните да живите изнова. Не слушајте, велим, злог духа, он вас неће довести до добра, већ ће вам омчу затегнути. Сад ви желите паре, велим му, а неће дуго проћи па ћете заиста нешто друго зажелети, па после још нешто, па још... Ако, велим му, желите себи среће, онда пре свега ништа не желите. Јесте... Ако је мене и вас, велим му, судбина горко увредила, онда немати рашта да од ње молите милост и да јој се клањате до земље, већ је треба презирати и исмејавати. У противном она ће се насмејаги. Тако му и кажем... Кроз две године превозим га ја једном на ову страну, а он трља руке и смеје се: „Идем, каже, у Гирино да дочекам жену. Сажалила се на мене, вели, и дошла. Добра ми је она и честита“. А он се од радости већ гуши. И после једног дана већ се враћа са женом. Госпођа млада, лепа, у шеширу; у наручју јој беба-девојчица. И много разног пртљага. А мој ти се

Василије Сергејћ око ње само увија, не може да је се нагледа и никако да се нахвали: „Да, брате Семјоне, и у Сибирији људи живе!“ — Нека, мислим, добро, али се нећеш обрадовати. И од тог времена поче он, готово, сваке недеље обилазити Гирино: да није стигао из Русије новац. А новаца му је требало Бог те пита колико. „Она, вели, овде, у Сибирији, због мене губи своју младост и лепоту и са мном моју горку судбину дели, па према томе, вели, морам јој пружити разна задовољства"... Да госпођи буде веселије, он се упознао са чиновницима и разним олошем. А сву ту дружину треба, дабоме, хранити и појити, па уз то још и клавир и псетанце чупаво на дивану, — цркло јој дабогда... Луксуз, једном речју, размаженост. Живела је с њим госпођа мало. Није научила... Глина, вода, хладно, ни зелени, ни воћа, около простаци и пијанице, никакве учтивости, а она је госпођа размажена, престоничка... Па и муж, нема говора, није већ господин већ изгнанник-насељеник, нема оног поштовања. Након три године, сећам се уочи саме Госпојине, вичу са оне обале... Пођем тамо скелом, погледам — госпођа сва увијена а са њом млад господин чиновник. Тројка. Превезем их овамо, седоше у тројку, па се изгубише без трага и гласа! Само што смо их видели. А ујутру Василије Сергејћ јури колама на два коња. — „Да није прошла овуда, Семјоне, моја жена са господином у начарима?“ — Прошла је, рекох, — па сад трчи за ветром низ поље! Пође он за њом у потеру, пет дана је јурио. Кад сам га после превезао на

ону страну — он паде на скелу, поче ударати главом о даске и плакати. Тако је то, велим му ја. Смејем се и подвлачим му: „И у Сибирији људи живе!“ А он се још више буса у груди... После се зажелео слободе. Жена умаче у Русију и њега је, дакле, вукло тамо да је види и од заводника избави. И поче ти он, брате мој, сваког дана да трчкара и на пошту и у варош властима. Стално је писао и подносио молбе да га помилују и врате натраг кући, и причао је, да му је само на депеше отишло око двеста рубаља. Земљу је продао, а кућу је заложо код Јеврејина. Сасвим је оседео, погрбавио се, пожутео, као да је туберкулозан. Кад говори са човеком, стално чини кхе-кхе-кхе... и очи му пуне суза. Мувао се са молбама осам година, а сад опет живахнуо и постао весео... нашао је нову разоноду. Ћерка му је већ одрасла. Гледа у њу и не може да се нагледа. А она је, истину да кажем, била: лепа, црномањаста и по нарави темпераментна. Сваке недеље је са њом ишао у Гирино у цркву. Стоје на скели једно до другог, она се смеје, а он од ње очи не одваја. — „Да, вели, Семјоне, и у Сибирији људи живе. И у Сибирији има среће. Погледајте, вели, какву ћерку имам. Мислим, да другу такву и за хиљаду километара не можеш наћи“. Ћерка ти је, велим, лепа, јесте, заиста... А у себи мислим: „Само почекај... Девојка је она млада, крв струји у њој, хоће да живи, а какав је овде живот? И поче ти она, брате, чамити. Чамила је, чамила, ослабила је, разболела се и сад је ноге не држе. Ето ти и сибирске среће, не било је да-

богда, ето ти „и у Сибирији људи живе“. И поче он да је води код доктора, и да их довлачи кући. И чим чује, да за двеста или триста километара постоји доктор или видар — одмах иде по њега. Много је пара потрошио на лекаре а по моме мишљењу боље је пролумповати тај новац. Свеједно, умреће. Умреће она сигурно, а он ће сасвим пропасти. Обесиће се од чаме или ће побећи у Русију, затим суд, па ће и по грбачи добити. — Добро, добро, — промрља Татарин, јежећи се од дрхтања.

— Шта је добро? — упита Паметњак.

— Жена, кћи... Батали робију, чаму, али он је зато видео жену и кћер. Ти велиш, ништа није потребно. Али то ништа — не ваља. Жена је проживела са њим три године — то му је награда од Бога. Ништа — не ваља, а три године — добро је. Зар не разумеш?

Цептећи, напрегнуто бирајући руске речи, које је мало знао, и муцајући, Татарин проговори и о томе, да далеко било да се разболи у туђини, и умре и да га закопају у хладну изанђалу, плесиву земљу, али кад би му жена дошла бар на један дан или на један сат — он би пристао да за такву срећу поднесе каквегод хоћеш муке и захвалан би био Богу. Боље је и један дан среће, неголи ништа.

Затим је опет испричао, како му је код куће остала лепа и паметна жена, а одмах затим, дохвати се рукама за главу и заплака се, уверавајући Семјона, да он није крив и да страда на правди Бога. Његова два брата и старац одвели

су коње сељаку, па истукли старца на мртво име, а друштво није пресудило по души и одлучило је да сва три брата оду у Сибирију, а старац, као богат човек, остао је код куће.

— Нави-ићићеш! — рече Семјон.

Татарин ућута и загледа се уплаканим очима у ватру; лице му је изражавало недоумицу и страх, као да није још разумео зашто је он овде, у мраку, у влази, поред туђинаца, а није у Симбирској губернији. Паметњак леже крај ватре, нече-му се осмехну и запева полугласно песму.

— Зар може бити радосна уз оца? — рече Паметњак мало доцније. Он је воли, утеха му је, то је тачно; али брајко, речи да му не кажеш: строг је старац, прек старац. А младима старост није потребна. Њима је потребна милошта и ха-ха-ха, па хи-хи-хи, мирис и помада. Дабоме... Ох, чудновате су то ствари, чудновате су то ствари, — уздахну Семјон и тешко се подиже. — Ракије је нестало, дакле треба спавати. А? Идем, брате...

Кад остаде сам, Татарин додаде сувог прућа, леже и, гледајући у ватру, поче мислити о своме селу и својој жени; кад би жена дошла макар на месец, бар на дан, па после ако хоће — нек се врати натраг! Боље месец или дан него ништа. Али ако жена одржи обећање и дође — чиме ће је онда хранити? Где ће она овде живети?

— Кад нема ничега за јело — онда како ће се живети? — упита се гласно Татарин.

За ово, што је сад дан и ноћ радио веслом, њему су платили само десет копејака за двадесет че-

тири сата; истина, пролазници су давали бакшиш, али скелеције су саме делиле цео приход и Татари-ну нису давали ништа, већ су му се потсме-вали. А од немаштине било је и гладно, и хладно, и страшно... Сад, кад све тело боли и дрхти, оти-шао би у колибу и легао да спава, али се тамо нема чиме покрити, па је хладније, неголи овде, на обали; овде се такође нема чиме покрити, али се ипак може ватра наложити.

Кроз недељу, кад се вода сасвим повуче и овде поставе скелу, све ће скелеције, сем Семјона, би-ти већ непотребни, и Татарин ће поћи од села до села и просити милостињу и рада. Његовој жени је тек седамнаест година; она је лепа, размаже-на, срамежљива — зар ће она поћи по селима без фереце и просити милостињу? Не, о томе је страшно и помислити.

Већ је свитало. Јасно се оцртавао шлеп, цбу-ње, иве, и на води лако таласање, а кад се погле-да натраг — тамо је понор од иловаче, доле пак кућерак покривен мрком сламом, а изнад њега шћућуриле се сеоске кровинаре. На селу су већ певали певци.

Рујни понор од иловаче, шлеп, река, туђи и рђави људи, глад, хладноћа, болести — можда свега тога и нема у самој ствари, — и можда све то он само сања, — размишљао је Татарин. Он је осећао да спава и чује своје хркање... Дабоме, он је код куће, у Симбирској губернији, и треба само да позове жену по имену — и она ће се ода-звати; а у суседној је соби мајка... Међутим, и снови бивају необични! Нашто они? Татарин

се осмехну и отвори очи. . . Каква је река? Да није Волга?

Падао је снег.

— Хајде-е! — драо се неко с оне обале: — Карба-а-ас!

Татарин се освести и пође да буди другове, да пређу на ону страну. Облачећи успут цепане кожухе, грдећи буновно промуклим гласом и јежећи се од хладноће, на обали се појавише скелеције. После сна, река са које се ширила хладноћа која пробија, по свој прилици, изгледала им је одвратна и страшна. Не журећи се они поскакаше у карбас. . . Татарин и још три скелеције латише се дугачких весала и широким пљоснатим крајевима, који у мраку личе на ноге рака, а Семјон се навалио трбухом на дугачку крму. А на оној обали и даље су викали и двапут испалише из револвера, мислећи зацело, да скелеције спавају или су отишли у сеоску крчму.

— Добро, има кад! — одговори Паметњак тоном човека, убеђеног, да на овом свету нема потребе журити — свеједно, море, све ти је исто.

Тежак, zdeпаст шлеп одвоји се од обале и зарони кроз цбуње белих врба и само зато што је врбак одмицао полако натраг, видело се, да шлеп не стоји на једном месту, већ се креће. Скелеције су по могућству, у такту веслали. Паметњак се наслонио трбухом на крму и, правећи у ваздуху лук летео је час на једну, час на другу страну ограде. У помрчини је изгледало, као да су људи седели на некаквој прастарој животињи са дугачким канцама и пловили на њој у хладну и

чемарну земљу, ону исту, која се некад у сну види за време море.

Прођоше врбак, испловише на ширину. На супротној обали већ су чули ударце и подједнако пљускање весала, и викали су: „Брже, брже!“ Прође још око десетак минута и шлеп тешко удари у обалу.

— И стално пада, стално пада! — гунђао је Семјон, бришући са лица снег. — И одакле само долази, Бог би га знао!

На овој другој обали чекао је сувоњав, омалена раста старац, у кожуху од лисичине и у капи од беле јагњеће коже. Он је стајао мало даље од коња и није се мицао; имао је туробан и прибран изглед лица, као да се старао да се нечег присети, и љутио се на своју заборавност. Кад му Семјон приђе и смешећи се, скиде капу, старац рече:

— Хитам у Анастасијево. . . Кћери је опет позлило, а у Анастасијеву, кажу, новог доктора су поставили.

Увукоше дугачка кола на шлеп и запловише натраг. Човек, кога је Семјон назвао Василије Сергеић, за све време вожње, стајао је непомично и, јако стежући своје дебеле усне, гледао у једну тачку; кад је кочијаш замолио за дозволу да пуши у његовом присуству, он ништа не одговори, као да није ни чуо. А Семјон, наслоњен потрбушке на крму, говорио је:

— И у Сибирији људи живе. Жи-иве!

Семјоново лице имало је свечан израз, као да је нешто доказао и радовао се, што је све било

баш онако, како је он замишљао. Тужан и немоћан изглед човека у кожуху од лисичине, изгледа да је чинио Семјону велико задовољство

— Каљаво је сад за путовање, Василије Сергеићу, — рече Семјон, кад на обали већ упрегоше коње. Требали сте причекати са путовањем још једно две недеље, док настане суво. Па не би требало уопште ни да путујете. Да бар има неке вајде од тог путовања, а то, и сами добро знате, људи целог века путују и дању и ноћу, па ништа од тога. Заиста!

Василије Сергеић, ћутке даде напојницу, седе у кола и одјури даље.

— Ето, одјури по доктора! — рече Семјон, јежећи се од хладноће. — Где ће наћи доброг доктора? То је исто што и терати ветар капом, хватати ђавола за реп, не било га дабогда! Баш су људи чудни! Боже, опрости ми грешном!

Татарин приђе Семјону и, гледајући у њега с иржњом и презирањем, дрхтећи и мешајући у свој рђав говор и татарске речи, проговори:

— Он је добро... добро, а ти рђаво. Ти рђаво! Господин је добра душа, одличан, а ти си звер, ти си рђаво! Господин живи, а ти скапаваш! Бог је створио човека, да буде жив, да и радости има, и туга да је, и жалости, а ти нећеш ништа, дакле, ти ниси жив, већ камен, иловача! Стени не треба ништа и теби ништа... Ти си камен — и Бог те не воли, а господина воли!

Сви се засмејаше; Татарин се гадно намршти, махну руком и, увијајући се у своје рите, оде

ватри. Скелеције и Семјон се повукоше у кровињару.

— Хладно је! — промрља један од скелеција, протежући се на слами, која је покривала влажан под од глине.

— Да, није топло! — сложи се други. — Робижашки је ово живот.

Сви легаше. Врата се отворише од ветра и у кровињару уђе снег у лету. Устати и затворити врата није нико хтео: било је хладно, па су се лењили.

— А мени је добро! — рече Семјон, успављујући се. — Нека да Бог сваком овакав живот.

— Ти си, зна се, вечити робијаш. Тебе ни ђаволи неће!

Из дворишта се зачуше звуци слични псећем завијању.

— Шта је то? Ко је то тамо?

— То Татарин плаче.

— Гле ти њега! Смешан човек!

— Нави-ићи ће! — рече Семјон и одмах заспа.

Убрзо заспаше и остали. А врата тако и остадоше незатворена.

О Т А Ц

— Признајем ти, ја сам пијан... Извини, свратио сам успут у ликерциницу па, како је врућина, попио сам две флаше. Врућина, брате!

Старац Мусатов извуче из џепа некакву крпу и обриса њоме своје обријано, испијено лице.

— Ја сам ти навратио, Борењка анђеле мој, само на часак, — настави он, не гледајући у сина: — врло важним послом. Извини, можда сам ти што посметао. Имаш ли да ми позајмиш, синко, до уторника, десет рубаља? Знаш, јуче сам требао да платим за стан, а ја, разумеш ли, баш... ни пребијене паре немам! Да ме убијеш, немам!

Млади Мусатов ћутећи изиђе, па поче иза врата да шапуће са својом летњиковачком домаћицом, својим колегама из канцеларије који су заједно са њим узели били под најам вилу. После три минута он се врати па ћутке даде оцу новчаницу од десет рубаља. Овај, и не погледавши је, немарно је стрпа у џеп, и рече:

— Мерси. Па, па како ми живиш? Одавно се нисмо видели.

— Да, одавно. Још од Ускрса.

— Пет, шест пута сам се накањивао да ти дођем, али никако да стигнем. Час један посао, час

други... да не да Бог! Него лажем... Све то ја лажем. Ти мени не веруј, Борењка. Рекох ти — у уторак ћу ти вратити дест рубаља, — па ми ни то не веруј. Ниједне ми речице не веруј. Никаких ти послова ја немам, него сам просто лењ, затим пијанство, а и срамота ме да се у оваквој одећи на улици појавим.

... Ти мене, Борењка, извини. Ту скоро сам ти трипут слао једну девојчицу по новац и жалосна сам ти писма писао. На парама ти хвала, а писмима не веруј: лагао сам. Срамота ме је да те пљачкам, анђеле мој: ја знам да ти и сам једва крај с крајем сводиш и да се скакавцима раниш али шта ћеш кад сам дрзак. Тако дрзак, да би ме просто по вашарима требало водити па показивати!... Ти мени Борењка, опрости. Говорим ти сву ту истину, јер не могу равнодушно да гледам твоје анђелско лице.

Прође један часак у ћутању. Старац дубоко уздахну, и рече:

— Како би било да ме почистиш пивом, а?

Син ћутке изађе, и иза врата се опет зачу шаптање. Кад мало после донеше пиво, старац видеши флашу живну и наједном промени тон.

— Био сам ти братац, ономад на тркама, — причао је он, разрогачивши очи. — Било нас је троје, па смо ревенски купили у тотализатору једну нумеру од три рубље на Стрелана. И баш му фала, истом Стрелану. На сваку рубљу добисмо по тридесет и две рубље. Не могу брате да живим без трка. Госпотско ти је то уживање. Моја

бабускенција ми увек буквицу због трка чита, али ја опет идем. Волим брате, па то ти је!

Борис, млад човек, беле косе, са меланхоличним, непомичним лицем, тихо је ходао по соби и ћутке слушао. Кад старац прекиде своје причање да би се накашљао, он му приђе и рече:

— Ових дана сам, тата, купио себи ципеле, које су ми врло тесне. Хоћеш ли да их узмеш ти? Ја ћу ти их јевтиније уступити.

— Што не би, — пристаде старац, правећи гримасу: — али само по цени коштања, без попушта.

— Добро, ја ти то дајем на зајам.

Син се саже под кревет и дохвати отуд нове ципеле. Отац скиде своје незграпне, широке, очевидно туђе чизме и стаде пробати нову обућу.

— Таман! — рече он. — Добро, нека остану код мене, а у уторак, кад примим пензију, послаћу ти новац за њих. Него, опет лажем, — настављаше он, падајући наједном у онај ранији плачни тон. — Лажем и за сецовање, и за пензију. А и ти мене обмањујеш, Борењка... Ја осећам твоју великодушну политику. Ја те скроз и скроз разумем! Ципеле су ти испале тесне зато, што је душа твоја велика. Ах, Борја, Борја! Све ја разумем и све осећам!

— А јесте ли се преселили у нов стан? — прекиде га син, да би променили разговор.

— Да, брате, преселио сам се. Сваког се месеца селим. Моја бабускенција са својим карактером не може дуго да се скраси на једном месту.

— Ја сам био код вас у старом стану, хтео сам да вас позовем код нас у вилу. Вама, с вашим

здрављем, не би шкодило да поживите мало на чистом ваздуху.

— Не! — одмахну старац руком. — Неће ме бака пустити, а и сам нећу. Већ сто пута сте хтели да ме из оне јазбине извучете, и ја сам сам хтео, али ништа није могло да буде. Маните ви то! Ја ћу у тој јазбини и моје кости оставити. Ето, ја сад седим с тобом, гледам твоје анђелско лице, а све ме нешто вуче у моју јазбину. Дакле, таква ми је судбина. Нећеш ти одвући балегара на ружу. Не. Него је то, брате, већ време да се иде. Смркава се.

— Онда причекајте, ја ћу вас отпратити. И тако имам посла у вароши.

Старац и син обукоше капуте и изађоше. Кад су се мало доцније возили фијакером, био је већ мрак, и на прозорима се појави светлост.

— Ја сам тебе, Борењка, похарао! — мрмљаше отац. — Јадна, јадна децо! Мора да је велика беда имати таквог оца! Борењка, анђеле мој, не могу да лажем, кад гледам твоје лице. Извини... Боже мој, до чега доводи ова моја дрскост. Ето, ја сам те сад опљачкао, доводим те у неприлику мојим пијаним стањем, и твоју браћу тако исто плачкам и доводим у неприлику. Па још да си ме видео јуче! Нећу крити, Борењка! Скупили се јуче код моје бабускенције суседи, и којекакав олош, и ја се с њима опио, па узео вас да оговарам, вас — моју дечицу. И грдио сам вас, и жалио сам се као да сте ме се одrekli. Знаш, хтео сам да растужим пијане жене, и да изигравам несрећног оца. То ти је мој обичај: кад хоћу да прикри-

јем своје пороке, онда сву кривицу бацим на невину децу. Не могу ја, Борењка, да те лажем, и да ти тајим. Кад сам пошао к теби, био сам се наоштрио, а кад сад видео како си ти кротак и милосрдан, одрешио ми се језик, и сва се моја савест на наличје изврнула.

— Доста, тата, хајте да говоримо о нечем другом.

— Мајко Божија, какву ја имам децу! — настављао је старац, не слушајући сина. — Какво је мени Господ благо даровао! Таква деца нису за оваку рђу, него за правог човека са душом, и осећањима! Ја сам вас недостојан!

Старац скиде свој мали качкет с дугметом, и неколико се пута прекрсти.

— Слава Теби Господе! — уздахну он, осврћући се као да тражи икону. — Необична, ретка деца! Ја имам три сина и сви су једнаки. Трезвени, поносити, вредни; па какве су тек то главе! Еј кочијашу, да знаш само какви су то умови! Та сам Григорије је толико паметан, да за десет људи вреди. Зна он и француски, и немачки, а кад говори, адвокати под сто да се сакрију — просто гладан да га слушаш... Децо моја, децо, чисто не верујем! Ти си ми, Борењка, мученик! Ја тебе упропашћујем, и увек ћу те упропашћивати... Ти мени дајеш, без краја ми дајеш, иако знаш да ти новац иде у лудо. Ономад сам ти послао дирљиво писмо, болест сам ти своју описивао, а ето лагао сам: новац сам ти тражио само онако... А ти ми зато дајеш, што се бојиш да би ме увредио, кад би ми одрекао. Све то ја знам и

осећам. И Гриша је мученик. У четвртак ти ја пођем њему у канцеларију, пијан, каљав, одрпан... заудара из мене ракија као из бачве. Долазим ја, овако какав сам, прилазим к њему с гнусним речима, а унаоколо његови другови, старешине, молиоци. Обрукао сам га за цео век. А он се баш нинајмање није збунио, само је малчице побледео, али се осмехнуо и пришао ми као да ништа није ни било, и још ме представио колегама. Затим ме је све до куће пратио и ни словца ми није пребацио! Још горе њега харам него тебе. Ето, да узмемо твог брата Сашу, и он је мученик! Оженио се, као што знаш, пуковниковом ћерком — из аристократског круга, добио мираз... Рекао би човек, он сад неће штети ни да чује за мене. Али није тако: тек што се био оженио, после свадбе, прво је мени са својом младом женом посету направио... у мојој јазбини... богами.

Старац зајеца и одмах се засмеја.

— А тада, баш као нарочито, код нас су јели црвену роткву с квасом и пржили рибу, па је било загушљиво, да би и ђаво побегао. Ја сам лежао пијан, моја бабускенција излете пред младенце са зајапуреним лицем... једном речју свињарија. А Саша је све то савладао.

— Да, наш Саша је добар човек, — рече Борис.

— Највеликолепнији! Него сви сте ми ви злато: и ти и Гриша и Саша, и Соња. Ја вас мучим и узнемирујем, сецам и срамотим, пљачкам, и целог века нисам чуо од вас нинајмање прекора, нисам видео ниједан љутит поглед. Како би лепо

било да је и отац уредан човек, а овако — их! Ништа ви друго нисте доживели од мене сем зла.

Рђав сам ја човек и несретник... Хвала Богу, сад сам се још некако и умирио, али раније, кад сте ви били мали, у мени се била укоренила тврдоглавост и немиран карактер. Говорио ја или радио ма шта, мени се увек чинило као да баш тако и треба. Кадгод се, тако, вратим из клуба кући пијан, пакостан, ја онда твоју покојну мајку распалим да грдим због расхода. Целу је ноћ једем и мучим, а све мислим да баш тако и треба: по неки пут, ви устанете и одете у гимназију, а ја се још непрестано натресам на њу. Бог да јој душу прости, ја сам је у гроб отерао, мученицу! А кад би се ви вратили из гимназије, а ја још спавам, ви нисте смели да ручате, доклегод ја не устанем. За ручком опет иста песма. Сећаш се ваљда. Не дај Боже никоме таквог оца. Мене је Бог вама послао ради искушења! Вуците децо до краја. Чти оца твоего и долгољетен будеш. Можда ће вам Господ због вашег подвига и послати дуг живот. Кочијашу, стој!

Старац скочи из кола и отрча у ракициницу. Кроз пола сата он се врати, пијано се накашља и седе поред сина.

— А где је сад Соња? — запита он. — Јели још увек у пансиону?

— Не, она је положила маја месеца и сад живи код Сашине таште.

— Гле: — зачуди се старац. — Јунак девојка, мора да на браћу личи. Ех, нема, Борењка, мајке,

— нема ко да је теши. Јели, Борењка, зна ли она како ја живим? А?

Борис ништа не одговори. Пет минута прође у дубоком ћутању. Старац се закашља, обриса својом крпом лице и рече:

— Ја, Борења, њу водем! Та она ми је једина кћи, а у старости нема боље утехе, од ћерке. Волео бих да се видим с њом. Да ли бих могао, Борењка?

— Дабогме, кадгод хоћете.

— Јел' истина? И она се неће љутити?

— Оставите то, молим вас, она вас је ионако тражила, да вас види.

— Јел' истина? Што су ти деца! А, кочијашу? Удеси ти то, Борењка, срце моје! Она је сад госпођица, фина слабачка, благородна, и ја не би хтео да јој излазим на очи у овако гнусном стању. Све ћемо то ми Борењка удесити. Два-три дана ја ћу се уздржати од пића да би моју погану пијану њушку довео у ред, затим ћу доћи код тебе и ти ћеш ми дати на послугу неко твоје одело, уљудићу се, ошишаћу, па ћеш онда ти отићи и довешћеш је код себе. Пристајеш ли?

— Добро.

— Кочијашу, стој!

Старац опет скочи с кола и отрча у ракициницу. Док је Борис стигао с њим до његовог стана, он је још двапут скакао с кола, а син га је увек ћутке стрпљиво чекао.

Кад су исплатили кочијаша, и ишли кроз дугачко, прљаво двориште у стан „бабускенције“ старчево лице доби збуњен, грешнички изглед,

он поче доброћудно и покорно кашљати и цмоктати устима.

— Борењка, — рече он молећиво: — ако моја бабускенција почне теби да прича нешто онако... ти не слушај и... и знаш, држи се, онако, пријатељски. Она ми је, брате, некако неуљудна и дрска, али ипак добра жена. У њеним грудима куца добро, топло срце!

Дођоше на крај дворишта и Борис уђе у мрачни трем. Врата зашкрипаше, замириса на кујну и дим од самовара, зачуше се оштри гласови. Пролазећи из трема кроз кујну, Борис сем густог дима, конопчића са простртим рубљем, чунка од самовара, кроз чије пукотине излетаху варнице, ништа друго не виде.

— Ето и моје ћелије, — рече старац, сагињући се и уђе у ниску малу собицу, у којој је ваздух био неиздржљиво загушљив од кујнског задаха.

Овде сеђаху за столом три жене које су се нечим частиле. Видевши госта, оне се загледаше и престадоше јести.

— Шта је било, јеси ли добио? — запита га сурово једна од њих, очевидно сама „бабускенција“.

— Добио сам, добио сам, — промрмља старац. — Но, Борисе, изволте, седи! Код нас ти је брате, просто... Ми ти живимо у простоти.

Он се јако узбуди. Било га је срамота од сина и у исто време, видело се, хтео је да се као и увек покаже пред женама „кавалер“ и несрећан одбачен отац.

— Да, братац, тако ти је то, ми живимо просто, без цифрања, — мрмљао је он. — Ми смо ти драги мој људи прости... Ми нисмо то, што сте ви, ми песак у очи никоме не волимо да бацамо. Да-а... Хоћемо л' малко ракије?

Једна жена (њу је било срамота да пије пред непознатим светом) уздахну и рече:

— Ја ћу због печурака још малко да попијем... Такве су те печурке, хтео не хтео, мораш да пијеш. Иване Герасимићу, понудите и господина, можда ће и он коју попрати!

— Пи, младићу! — рече старац не гледајући у Бориса. — Ми ти, брате, ликера и вина немамо, ми простачки.

— Не свиди им се код нас! — уздахну „бабускенција“.

— Ништа, ништа, пиће он!

Да не би увредио оца, Борис узне чашицу и ћутке је попи. Кад донеше самовар, он ћутећи, с меланхоличним изразом, старцу за вољу, попи две чаше неукусног чаја. Он је мирно слушао, како је „бабускенција“ навијала на то, како на овом свету има и такве немилосрдне и безбожне деце, која своје родитеље одбацују.

— Ја знам, шта ти сад мислиш! — говорио је поднапит старац, улазећи у своје обично пијано и узбуђено стање. Ти мислиш: ја сам пао, утонуо у блато; мислиш да сам ја бедан, а ја мој синко мислим, да је овај прости живот много природнији него твој. Ничија помоћ мени не треба и... и ја нисам намислио да се понижавам... Не мо-

гу да трпим, кад ме какво дериште гледа са сажаљењем.

После чаја он је чистио харингу и посипао је луком са таквим осећањем, да су му се од милине у очима сузе појавиле. Он опет поче говорити како се кладио на тркама, о губитцима, о неком шеширу од панаме, за који је јуче платио шеснаест рубаља. Он је лагао с истим оним апетитом, са којим је јео харингу и пио ракију. Син поседо један сат не говорећи ништа и поче се опраштати.

— Не смем да те задржавам! — рече старац надувен. — Извините ме, молим вас, што ја не живим онако, како би ви хтели!

Он се правио важан, достојанствено се смешкао и подмигивао женама.

— Збогом младићу! — говорио је он, испраћајући сина до трема. — Атанде!

А на трему где је било мрачно, он наједном приљуби лице уз Борисов рукав и закашља се.

— Да ми је да видим, Соњицу! — прошапута он. — Удеси, Борењка, анђеле мој! Ја ћу се обријати, обући ћу твоје одело... начинићу строго лице... Ћутаћу код ње. Богами, ћутаћу!

Он понизно погледа у врата, иза којих су се чули женски гласови, задржа ридање и рече гласно:

— Збогом, младићу! Атанде!

Ж Е Н А

Добио сам овакво писмо:

„Поштовани господине, Павле Андрејевићу! Близу вас, управо у селу Пестрову, одигравају се жалосни догађаји, о којима и сматрам за своју дужност да вас известим. Сви сељаци тога села продали су своје кућице и све своје имање па се иселили у Тамбовску губернију, али нису дошли до места и вратили су се натраг. Овде, наравно, ничега више немају, то је све сад туђе; уселили су се они по три-четири породице у једну кровићу, тако да је свака колиба насељена са по петнаест душа оба пола, не рачунајући малу децу, и најзад немају шта да једу, глад је, општа епидемија од глади и пегавог тифуса; сви су буквално болесни. Лекарска помоћница вели: уђем у колибу и шта видим? Сви су болесни, сви бунцају, неко се кикоће, неко се пак уза зид пење; у кућама смрад, нити им се може вода дати, нити има ко да је донесе, а за храну дају им смрзнут кромпир. Лекарска помоћница и Самур, наш самоуправни лекар, шта могу да ураде, кад им је потребнији хлеб, који они немају, неголи лекови. Среска самоуправа брани се од свега, што су они избрисани из овог среза и воде се у Там-

бовској губернији, па и пара нема. Пишући вам о овоме и знајући да сте хумани, молим вас за најхитнију помоћ. Вама одани“.

По свој прилици, писмо је писала сама помоћница или пак онај доктор, што има животињско презиме. Срески доктор и помоћница у току много година из дана у дан уверавају, да они не могу ништа да ураде, али ипак примају плату од људи који се хране смрзнутим кромпиром, и некако увек сматрају да су у праву да пресуде да ли сам ја хуман или не.

Узнемирен анонимним писмом и тиме, што су свако јутро некакви сељаци долазили у собу за илаће и падали тамо на колена, и тиме, што су ми ноћу из амбара извукли двадесет врећа ражи, пробивши претходно зид, и оним општим и тешким расположењем које су изазивали разговори, новине и рђаво време—узнемирен свим тим ја сам радио тромо и без успеха. Писао сам „Историју железница“; требало је прочитати безброј руских и страних књига, брошура, студија по часописима, требало је звецкати на рачунаљци, прелиставати логаритме, мислити и писати, затим опет читати, звецкати и мислити; али чим се дохватим књиге и почнем да мислим, моје се мисли мрсе, очи жмиркају, ја с уздахом устајем од стола и почињем да ходам по пространим собама мога празног сеоског дома. Кад ми досади ходање, заустављам се у кабинету крај прозора и, гледајући преко свог широког дворишта, преко рибњака и голе младе брезове шуме, преко дугачког поља покривеног ту скоро нападалим, влажним снегом,

видим на хоризонту, на брежуљку, гомилу сивих колибица, од којих се низ бело поље спушта наниже, као крива линија, црн и каљав пут. То је било Пестрово, оно исто о коме ми је писао анонимни аутор. Да нису вране, које претскажују кишу или снежну непогоду са крештањем летеле над рибњаком и пољем и да није лупњаве у дрводељској шупи, овај би крај о коме сад тако много галаме, личио на Мртво језеро, — тако је све овде тихо, непомично, мртво, досадно!

Да радим и удубим се сметала ми је узнемиреност; ја нисам знао шта је то и хтедох да помислим да је то разочарење. Заиста, оставио сам службу у министарству саобраћаја и дошао овамо у село, да живим у тишини и да изучавам литературу о социалним питањима. То је била моја давнашња и најмилија жеља. А сад је требало да се опростим са тишином и књигама, да оставим све и да почнем мислити само о сељацима. И то је морало бити, јер сем мене, убеђен сам био, у овом срезу апсолутно није имао ко да помогне гладнима. Окружавали су ме необразовани, неразвијени, равнодушни и поглавито несрећни људи, или пак поштени али збуњени и неозбиљни, као например моја жена. Ослонити се на такве људе било је немогуће, оставити сељаке на вољу судбине било је такође немогуће, дакле, требало је покорити се потреби и сам се прихватити да се сељаци доведу у ред.

Први мој посао била је одлука да приложим у корист гладних пет хиљада рубаља у сребру. И

то није умањило већ само повећало моју бригу. Кад сам стајао крај прозора или ходао по собама, мучило ме је питање, за које раније нисам знао: како да расподелим тај новац. Да наредим куповину хране, да пођем по колибама и да ја раздајем — то је било одвећ много за једног човека, не говорећи о томе, да се у брзини може погрешити и дати ситом или зеленашу двапута више неголи гладном. Администрацији нисам веровао. Сви ти срески начелници и порезници били су млади људи и према њима сам био неповерљив, као и према свој савременој младежи, која је огрезла у материализму и није имала идеала. Среска самоуправа, општина и уопште све среске канцеларије нису ми уливали нимало воље, да се обратим њима за помоћ. Ја сам знао, да све те установе, које су се прилепиле уз самоуправна и државна јасла, сваког дана су држале уста у приправности, да се пришљамче још и другим јаслима.

Падало ми је напамет да позовем суседе-спахије и да им предложим, да организују у мојој кући нешто слично одбору или центру, који би примали све прилоге и одакле би се целом срезу делила помоћ и наредбе; таква организација која би чешће заседавала и имала најширу слободну контролу, потпуно је одговарала мојим назорима; али кад сам помислио на закуске, ручкове, вечере и галаму, беспосличање, лупетање и разне настраности, које би неминовно ушле у моју кућу са целим тим шареним среским друштвом, пожурио сам да се одрекнем од те своје мисли.

Што се тиче мојих укућана, од њих сам најмање могао очекивати помоћ и потпору. Од моје прве, некад велике и хучне породице очеве, остала је само гувернанта m-lle Marie, или, како је сад зову, Марија Герасимовна, личност сасвим безначајна. Та мала, чиста старица од својих седамдесет година, обучена у отворено-грао хаљину, са малом ноћном капицом на глави и белим тракама, која је личила на порцеланску лутку, увек је седела у салону и читала књигу. Кад сам пролазио поред ње, она, знајући узрок моје не одлучности, увек је говорила:

— Шта би ви хтели, Паша? Ја сам вам и раније говорила, да ће то тако бити. Ви према нашој послузи можете закључити.

Моја друга породица, тј. жена, Наталија Гавриловна, живела је на доњем спрату, где је заузимала све собе. Ручавала је, спавала и госте примала код себе, доле, сасвим се неинтересујући тиме, како ја ручам, како спавам и кога примам. Односи наши били су прости и незатегнути, али хладни, без интереса и досадни, као код људи који су већ одавно туђи један другом, да и њихов живот шта више, у суседним спратовима, није личио на интимност. Љубави страсне, узбудљиве, час пријатне, час горке као пелен, коју је у мени будила пре Наталија Гавриловна, већ није било; не беше више ни некадањих трвења, повишених разговора, прекора, жалби и оних експлозија мржње, које су се обично завршавале одласком жене у иностранство, или к рођацима, а са моје стране — слањем новаца, и то што чешће, да бих чешће пец-

као женино честољубље. (Моја охола, самољубива жена и њена родбина живе на мој рачун, и жена поред све своје жеље не може се одрећи мојих новаца — и то ми је чинило задовољство и претстављало једину утеху у мојој несрећи). Сад пак, кад се случајно сретнемо доле у ходнику или дворишту, ја јој се јавим и она би ми се љубазно осмехнула; разговарали би о времену, о томе, да је мислим већ потребно уметнути дупле зимске прозоре и да је неко са прапорцима пројурио колима браном. Тада сам јој читао на лицу: „Ја сам вам верна и не каљам ваше часно име које ви тако волите, ви сте паметни и не узнемиравате ме — и квит смо“.

Уверавао сам себе, да се љубав већ давно у мени угасила и да ме је рад одвећ много окупирао, да би могао озбиљно мислити о својим односима са женом. Али, — авај! — тако сам само мислио. Кад је жена гласно разговарала доле, пажљиво сам ослушкивао њен глас, ма да нисам могао разабрати ни речи. Кад је свирала на клавиру доле, устајао сам и слушао. Кад су јој спремали фијакер или коња за јахање, прилазио сам прозору и очекивао да изађе из куће, затим сам посматрао како је седала у фијакер или на коња и како је одлазила из дворишта. Ја сам осећао, да се у мојој души нешто одиграва, па сам се бојао да ме израз мога погледа и лица могу одати. Пратио сам жену очима и очекивао њен повратак, да јој опет видим кроз прозор лице, леђа, бундицу, шеширић; мени је било досадно, туговао сам и бескрајно жалио за нечим, па сам желео у том осу-

ству да прошетам кроз њене собе... Желео сам, да се то питање, које ја и жена нисмо умели решити, јер се нисмо слагали у карактерима, што брже реши само по себи, природним путем, тј. да што пре та лепа двадесетседмогодишња жена остари и да што пре моја глава оседи и оћелави.

Једном, за време доручка, мој пословођа имања саопшти ми, да су пестровски сељаци већ почели скидати сламу са кровова да исхране стоку. Марија Герасимовна је гледала у мене са страхом, у недоумици.

— Шта могу да радим? — рекох јој! — Један човек не може да се бори против целог света, а ја нисам још никад осећао такву самоћу као сад. Скупо бих платио, кад бих могао наћи у целом срезу бар јдног човека на кога бих се могао ослонити.

— А ви позовите Ивана Иванића, — рече Марија Герасимовна.

— Заиста! — сетих се и обрадовах. — Добра идеја! *C' est raison!* — запевах ја, идући у свој кабинет да напишем писмо Ивану Иванићу. — *C' est raison, c' est raison...*

II

Код толиких познаника, који су некад, пре двадесет пет до тридесет година, пили у овој кући, јели, долазили маскирани, заљубљивали се, женили, досађивали разговорима о дивним хртовима и коњима, — остао је у животу само Иван Иванић Брагин. Некада је он био врло активан, брбљив, грлат, заљубљив, чувен по својим леви-

чарским убеђењима и неким нарочитим изразом лица, које је озаравало не само жене већ и мушкарце: сад је пак сасвим остарео, угојио се и говорио своје последње године без убеђења и израза. Дошао је сутрадан после мога писма, увече, кад у трпезарију тек што унесе самовар, и кад је ситна Марија Герасимовна секла лимун.

— Врло ми је пријатно да вас видим, драги пријатељу, — рекох ја радосно, дочекујући га. — Ви се стално гојите!

— Ја се не гојим, већ сам се надуо, — одговори он. — Изуједале ме пчеле...

С искреношћу човека који се сам потсмева својој гојазности, он ме загрли обема рукама око струка и стави ми на главу своју космату главу, која беше очешљана спреда украјински, и зацени се правим старачким смехом.

— А ви све млађи! — рече он кроз смех. — Не знам само каквом бојом фарбате косу и браду, па да и мени дате. — Он ме шиштећи кроз нос и двајући загрли и пољуби у образ. Да и мени дате... — понови он. — Па имате ли, драги мој, око четрдесет?

— О-о, већ четрдесет и шест! — засмејох се ја.

Иван Иванић је мирисао на лојану свећу и кухињски дим, и то му је личило. Његово крупно, поднадуло, неокретно тело у затегнутом дугачком црном капуту на струк који је личио на кочијашку антерију, са копчама и гајтанима уместо дугмади и, са високим струком, било би чудно да је мирисало на колоњску воду. С подваљцима на потбратку, који давно није бријан, који

је модар, који напомиње репу, с избуљеним очима и сипњом у целој својој неспретној и прљавој појави, по гласу, смеху и речима, тешко је било познати оног витког, интересантног причалицу, на кога су некад мужеви у срезу били љубоморни.

— Ви сте ми врло потребни, мој драги пријатељу, — рекох ја, кад смо већ седели у трпезарији и пили чај. — Хтео сам да организујем неку помоћ за гладне, па не знам како с тим да отпочнем. Па ето, можда ћете ви бити љубазни, да ми посаветујете нешто...

— Да, да, да... — рече Иван Иванић, уздишући. — Дабоме, дабоме, дабоме...

— Ја вас не бих узнемиравао, али, заиста, сем вас, драги мој, овде апсолутно немам коме да се обратим. Ви знате какви су овде људи.

— Дабоме, дабоме, дабоме... Да.

Помислих: пошто ћемо се озбиљно и пословно саветовати, у томе би могао узети учешћа сваки, без обзира на место и личне односе, па што да не позовем и Наталију Гавриловну?

— Tres faciunt collegium! — рекох ја радосно. — Да позовемо и Наталију Гавриловну? Шта мислите? Фења, — обратих се ја собарици: — замолите Наталију Гавриловну, да изволи код нас, горе, ако је могуће одмах. Реците: ствар је врло важна.

Мало доцније дође Наталија Гавриловна. Пођох јој у сусрет и рекох:

— Извините, Natalie, што вас узнемирујемо. Ми се саветујемо овде о једној врло важној ства-

ри и пала нам је напамет срећна мисао, да искористимо ваш добар савет, и надамо се да нам то нећете одрећи. Седите, молим вас.

Иван Иванић пољуби руку Наталији Гавриловној, а она њега у главу, затим, кад сви седоше за сто, он сузних очију и блажено гледајући у њу, приближи се и опет јој пољуби руку. Она беше обучена у црно и марљиво очешљана, и мирисало је од ње свежим мирисом: зацело, спремала се у посету или је очекивала да јој неко дође. Улазећи у трпезарију она ми је просто и пријатељски пружила руку, осмехнувши ми се исто тако љубазно као и Ивану Иванићу — и то ми се допало; али, разговарајући, она је много пуцкала прстима, често се и брзо наваљивала на наслон фотеле и говорила брзо, и та нервоза у речима и покретима раздражавала ме је и напомињала ми њен завичај — Одесу, где ме је друштво жена и мушкарац нервирало својим рђавим васпитањем.

— Хтео бих да учиним нешто за гладне, — почех ја и, поћутавши мало, наставих: — новац је наравно, велика помоћ, али ограничити се само новчаним прилозима и на томе застати, значило би откупити се од главних брига. Помоћ мора бити у новцу, али у главном да се изврши добра и озбиљна организација. Хајте мало да промислимо, господо, па да учинимо нешто.

Наталија Гавриловна је упитно погледала у мене и слеже раменима, као да је хтела рећи: „Шта ја знам?“

— Да, да, глад... — промрља Иван Иванић. — Стварно... Да...

Стање је озбиљно, — рекох ја: — па је потребна најхитнија помоћ. Сматрам, да прва тачка тих правила што ћемо их изградити, мора бити баш брзина. Као код војске: одмерити, брзо се одлучити и напасти!

— Да, брзо, — рече Иван Иванић, сањиво и тремо, као да је хтео заспати. — Само нећемо ништа урадити. Земља није понела, па шта вреди онда... никаквим одмеравањем и брзим одлучивањем не можеш је натерати... Стихија је то... Против Бога и судбине не може се ићи...

— Јесте, али ипак човеку је дата глава, да се бори са стихијама.

— А? Да... Тако је, тако... Да.

Иван Иванић кину у марамицу, прену се, као да се пробудио тек сад, погледа у мене и жену.

— Код мене такође није ништа родило, — засмеја се он танким смехом, лукаво намигну, као да је заиста било врло смешно. — Пара нема, хране нема а радника пуно двориште, као код грофа Шеремеђјева. Хтео бих да их разјурим, али ми их некако жао.

Наталија Гавриловна се осмехну и поче распитивати Ивана Иванића о његовим домаћим стварима. Њено присуство чинило ми је задовољство, какво одавно нисам осећао, и ја сам се бојао да гледам у њу, да мој поглед не би некако издао моје прикривено осећање. Наши односи били су такви, да је то осећање могло изгледати неочекивано и смешно. Жена је разговарала са Иваном Иванићем и смејала се, и ниуколико је

није збуњивало што се налази код мене и што се ја не смејем.

— Дакле, господо, шта да урадимо? — упитах ја, пошто сам причекао мало. — Сматрам, да пре свега потражимо што пре приложнике. Ми ћемо, Natalie, написати нашим престоничким и одеским познаницима и натераћемо их да пошаљу прилоге. Кад прикупимо нешто новаца, отпочећемо са куповином жита и сточне хране, а ви, Иване Иванићу, бићете добри, па узмите на себе поделу помоћи. Надајући се у свему на такт који ви имате и умешност, ми ћемо са своје стране дозволити себи само да изразимо жељу, да ви, пре него што почнете издавати помоћ, потанко се упознате на лицу места са свима приликама, као и то, а то је врло важно, да имате добро око, па да храна буде издата само онима, који заиста оскуђевају, али никако пијаницама, ленштинама и зеленашима.

— Да, да, да... — мрмљао је Иван Иванић. — Дабоме, дабоме, дабоме...

Е, са овим слинавим старкељом нећемо попару скувати! — помислих ја и почех да се љутим.

— Додијали су ми ти гладни, нека иду бестрага! И стално се вређају, стално — настави Иван Иванић, сишући кору од лимуна. — Гладни су љути на сите. И они, који имају хране, љуте се на гладне. Да... Од глади човек полуди, пошашави, подивља. Глад није критичар. Глад је и на речима дрска, и краде, па може и још нешто горе... Треба то разумети.

Иван Иванић се загрцну чајем, закашља се и

сав се стресе од промуклог загушљивог смеха.

— Било је то под По... Полтавом! — процеди он, бранећи се обема рукама од кашља и смеха, који му сметаху да говори. — То је било под Полтавом! Након три године после слободе, кад беше овде у два среза глад, дође ми покојни Фјодор Фјодоровић и позва ме да пођем к њему. Хајдмо па хајдмо, запе он као ножем под грло. Што да не. Хајдмо, рекох — решисмо и пођосмо. Било је то предвече; падао је ситан снег. Приближујемо се његовом имању, кад наједном из шуме: шкљоц! па другипут: шкљоц! О-о ђаво га однео... Излетим из саоница, погледам — кроз помрчину на мене јури човек и до колена гази снег; ја га дочепам рукама за рамена, ево овако, па му избијем из руку пушку, затим други насрну, а ја га распалим у потиљак тако, да је и у снег носем треснуо. Јак сам био тада, и рука ми беше тешка; са двојицом раскрстих, кад погледам, а Феђа трећег узјашио. Дохватимо ти три сеоска момка, па им вежемо руке наопако, да не би неку несрећу и себи и нама начинили, и доведосмо будале у кујну. И љути смо на њих, и да их гледамо стидимо се: сељаци су нам познати и добри људи, жао нам их је. Сасвим су ошамућени од страха. Један плаче и моли за опроштај, други гледа као зверка и псује, а трећи пао, клечи, и Богу се моли. И кажем ја Феђи: не љути се — пусти те ниткове! Он их нахрани, даде им брашна по шеснаест килограма, и пусти их: „Идите бестрага!“ Тако је то... Бог да му душу прости и слава му! Схватио је и није се

љутио, а има и који се љуте, па су толики свет упропастили! Да... Због неке Клочковске крчме једанаест људи је отишло на робију. Јесте... Па и сад је ето, исто тако... У четвртак је код мене ноћио истражни судија Ањисјин, па је и он причао о неком велепоседнику... Јесте... Ноћу су му провалили зид на амбару па извукли двадесет врећа ражи. Кад је изјутра спахија сазнао о крађи која му се десила, одмах је, зврц, губернатору депешу послао, па онда, зврц, државном тужиоцу, трећу среском начелнику, четврту истражном судији... Наравно, боје се интриганата... Власти се узнемире и отпоче лом. Два села су претресли.

— Допустите ми, Иване Иванићу, — рекох ја. — Двадесет врећа ражи украли су мени и ја сам телеграфирао губернатору. Телеграфирао сам и у Петроград. Али не из љубави да интригирам, како сте се ви изразили, па ни због тога што се љутим. На сваки поступак ја, пре свега, гледам принципијелно. Краде ли сит или гладан — закон не прави разлику.

— Да, да... — промрља Иван Иванић, збунивши се... Наравно... Дабоме, да...

Наталија Гавриловна поцрвене.

— Има људи... — рече она и застаде; она се напрезала да изгледа озбиљна, али није могла и погледа ме у очи с презрењем, које ми је било тако познато. — Има људи, — рече она: — за које глад и човечја несрећа постоје само зато, да би било могуће на њих излити своју рђаву и ништавну нарав.

Ја се збуних и слеглох раменима.

— Ја хоћу да кажем уопште, — настави она: — да постоје сасвим равнодушни људи, који су без икаквог осећања сажаљења, али који не пролазе поред људске беде, већ се умешају из страха, као да се без њих не може. За њихово самољубље нема ничега светог.

— Има људи, — рекох ја благо: — који имају анђелски карактер, али изражавају своје дивне мисли у таквој форми, да је тешко распознати анђела од онога, који тргује у Одеси на пијаци.

Признајем, да је то испало незгодно.

Жена погледа у мене тако, као да је морала да направи велики напор да ућути. Њено неочекивано прскање и после незгода да се изрази о мојој жељи да се помогне гладнима, у најмању руку нису били на своме месту; кад сам је звао горе, очекивао сам другчије понашање према мени и мојим намерама. Не могу рећи одређено шта сам очекивао, али ме је то очекивање пријатно узбудило. Сада сам и ја видео, да би било тешко наставити разговор о гладнима, можда и глупо.

— Да... — промрља Иван Иванић неумесно. — Трговац Буров има четири стотине хиљада, а можда и више. Ја му рекох: „Овај, имењаче, стотину-две хиљада гладнима. Свеједно умрећеш, на онај свет са собом нећеш понети“. Увредио се. А ипак се мора умрети. Смрт није кромпир.

Опет настаде ћутање.

— Па ипак, дакле, остаје једно: помирити се са самоћом, — уздахну ја. — Сам против целог света не иде. Па, шта ћу! Пробаћу и сам да се

борим. Надам се, да ће борба против глади бити успешнија, неголи борба против равнодушности.

— Мене доле чекају, — рече Наталија Гавриловна. Она устаде од стола и обрати се Ивану Иванићу: — „Дакле, ви ћете доћи к мени доле на тренутак? Ја се не праштам са вама“.

И оде.

Иван Иванић је пио већ седму чашу чаја, гушећи се, мљаскајући и сишући час бркове, час кору од лимуна. Он је сањиво и тромо мрмљао о нечему, а ја га нисам слушао, и чекао сам кад ће да оде. На крају, с изразом лица, као да је дошао к мени само зато да се напије чаја, он устаде и поче се праштати. Испраћајући га, рекох му:

— Дакле, ви ме ништа не посаветовасте.

— А? Ја сам човек, тежак, излапео, — одговори он. — Нашто моји савети? И ви се узалуд узнемирујете... Не знам, заиста, зашто се узнемирујете? Не узнемирујте се, драги мој! Богами, ништа не вреди... — прошапута он нежно и искрено, тешећи ме као дете. Богами ништа!

— Како то ништа? Сељаци скидају са кућа кровове па се говори, да већ негде и тифус влада.

— Но, па шта је? Идуће године ће родити бирићет, па ће се подићи нови кровови; ако пак ми изумremo од тифуса, после нас ће други људи живети. Свеједно ти је, умрети се мора, ако не сад, оно после. Не узнемирујте се, лепотане мој!

— Ја не могу да се не узнемирујем, — рекох ја љутито.

Ми смо стајали у неосветљеном претсобљу. Иван Иванић наједном ме ухвати за лакат и, спремајући се да ми нешто каже, како изгледа, врло важно, пола минута је ћутао и гледао у мене.

— Павле Андрејевићу, — рече он тихо и на његовом масном и охладнелом лицу и мутним очима наједном засија онај нарочити израз, по коме је он некад био чувен. Заиста беше диван. — Павле Андрејевићу, рећи ћу вам пријатељски: измените вашу нарав! Тешко је са вама! Соколе, тешко је!

Он ме упорно загледа у лице; онај дивни израз већ се беше угасио, поглед се помутио и он промрмља тромо и шиштећи кроз нос:

— Да, да... Опростите старцу... Глуписимо. Да...

Силазећи тешко низ степенице, раширених руку ради равнотеже и показујући ми огромна дебела леђа и црвени потиљак, он је правио ути-сак правог морског рака.

— Требали би да отпутујете некуд, ваше превосходство, — мрмљао је он. — У Петроград или иностранство... Зашто овде живите и златно време губите? Човек сте млад, здрав, богат... Да... Ех, да сам млађи, стругнуо бих као зец, само би ми у ушима зазујало!

III

Женино праскање потсетило ме је на наш породични живот. Пре, обично, после сваке свађе, нас је вукло једно другом, ми смо се састајали и минирали све оно што се у току времена гомила у нашим душама. И сад, после одласка Ива-

на Иванића, мене је нешто јако вукло жени. Хтедох да сиђем доле и да јој кажем, да ме је њено понашање за чајем увредило, да је она свирепа, ситничарка и да са својим паланачким мозгом никад није могла да се узвиси и схвати оно што ја мислим и радим. Дуго сам ходао по собама, смишљајући шта да јој кажем, и знао сам унапред шта ће ми она одговорити.

Онај немир, који ме је мучио у последње време, те вечери, кад оде Иван Иванић, преживљавао сам у некој нарочитој раздраженој форми. Нисам могао ни седети, ни стајати, већ сам стално ходао, бирајући том приликом само осветљене собе, налазећи се најчешће у близини одаје, у којој је седела Марија Герасимовна. Било је то такво осећање које је личило на оно, које сам преживљавао једном на Немачком мору за време буре, кад су се сви плашили да ће се брод, на коме није било терета и баласта, преврнути. И те вечери разумео сам, да је та моја брига била не разочарање, како сам мислио, већ нешто друго, али шта управо, нисам схватио, и то ме је још више љутило.

„Отићи ћу до ње — одлучих ја. — А изговор се може измислити. Рећи ћу, да ми је потребан Иван Иванић, па квит“.

Сиђох доле и по теписима, не журећи се, прођох кроз претсобље и салу. Иван Иванић је седео на дивану у салону, опет је пио чај и мрмљао. Жена је стајала прекопута од њега, држећи се за наслон фотеље. На лицу јој беше онај миран, умиљат и послушан израз са каквим се слушају

јуродиви и смирени људи, кад у празним речима и брбљању налазе да се крије некакав нарочити смисао. У погледу и ставу жене, учини ми се, да има нечег психопатолошког или калуђерског, и њене собе са старинским намештајем, са сањивим тицама у кавезима и са мирисом мушкатле, ниске, полумрачне, врло топле, потсећале су ме на ћелије игуманије или пак неке побожне старице-ђенералице.

Уђох у салон. Жена не изрази ни чуђење ни збуњеност, већ ме одмери дрско и мирно, као да је знала да ћу доћи.

— Опростите, — рекох ја благо. — Веома се радујем, Иване Иванићу, што још нисте отишли. Заборавио сам, кад сте били горе, да вас упитам: да ли знате, како се зове по имену и оцу претседник наше самоуправе?

— Андреја Станиславовић. Да...

— Mersi, — рекох ја, вадећи из џепа бележницу и записак.

Настаде ћутање, у току кога су Иван Иванић и жена очекивали да ја одем; да жена није веровала, да ми је потребан претседник обласне самоуправе — видех по њеним очима.

— Дакле, ја идем, лепотице моја, — промрља Иван Иванић, кад се ја прошетах по салону једно двапут и затим седох крај камина.

Не, — брзо рече Наталија Гавриловна, дотакнувши се његове руке. — Још четврт сата... Молим вас.

Очевидно, она није желела да остане са мном у четири ока, без сведока.

„Ништа, и ја ћу причекати четврт сата“, помислих.

— Гле, пада снег! — рекох ја, дижући се и гледајући у прозор. — Диван снег! Иване Иванићу, — наставих ја разговор, шетајући по салону: — веома жалим што нисам ловац. Могу замислити, какво је то задовољство гонити по оваквом снегу зечеве и курјакe!

Жена, стојећи на једном месту и не осврћући се, само ме је косо мерила и пазила на моје покрете; њен поглед био је такав, као да ја кријем у џепу оштар нож или револвер.

— Иване Иванићу, поведите ме некад у лов, — наставих ја благо. — Бићу вам врло захвалан, врло захвалан.

У то време у салон уђе гост. То је био мени непознат господин, око четрдесет година, висок, снажан, ћелав и са великом русом брадом и ситним очима. По изгужваном комотном капуту и манирима, мислио сам, да је црквени појац или учитељ, али жена ми га претстави као доктора Самура.

— Врло, врло ми је пријатно да се упознам! — рече доктор гласно, тенором, чврсто ми стежући руку и наивно се смешећи. — Врло ми је пријатно.

Он седе за сто, узе чашу чаја и рече гласно:

— А немате ли случајно рума или коњака? Будите добри, Оља, — окрену се он собарици: — потражите у орманчету, јер сам озебао.

Ја сам сео крај камина, гледао, слушао и понекад убацивао у општи разговор покоју реч. Жена се љубазно осмехивала гостима и будно је

пазила на мене, као на звер; њу је мучило моје присуство, и то је изазивало у мени љубомору, јеткост и чврсту жељу да јој нанесем бол. Жено, помислих ја, ове удобне собе, кутић крај камина, моји су, одавно су моји, па зашто да некакав излапели Иван Иванић или Самур имају на њих више права него ја? Сад ја видим жену крај себе а не кроз прозор, у обичној домаћој средини, у оној истој, која ми је сад под старе дане недостајала, и без обзира на њену мржњу према мени, ја жудим за њом, као што сам некад у детињству жудео за мајком и дадиљом, и осећам, да је сад под старост волим више, узвишеније, неголи што сам је волео пре, па имам жељу да јој приђем, да јој јаче нагазим штиклом прсте, да јој задам бол и том приликом да се насмејем.

— Господине Медведе, — обратих се ја доктору: — колико је код вас у срезу болница?

— Самуре... — исправи ме жена.

— Две, — одговори Самур.

— А колико је процената мртвих на сваку болницу?

— Павле Андреићу, потребно ми је да с вама говорим, — рече ми жена.

Она се извини гостима и оде у суседну собу. Ја устадох и пођох за њом...

— Сместа морате отићи горе, — рече она.

— Ви сте рђаво васпитани, — одговорих јој ја.

— Сместа морате отићи горе, — оштро понови она и са мржњом ме погледа у лице.

Она је стајала тако близу, да кад би се мало нагао, моја брада дотакла би њено лице.

— Па шта то значи? — рекох ја. — Шта сам то наједном скривио!

Подбрадак јој задрхта, она на брзу руку протрља очи, узгред се виде у огледалу и прошапута:

— Почиње опет стара песма. Ви, наравно, нећете отићи. Па, како хоћете. Онда ћу ја отићи, а ви останите.

Она са одлучним изгледом а ја слежући рамена и старајући се да се подругљиво осмехнем, вратисмо се у салон. Овде беху већ нови гости: некаква дама у годинама и младић са наочарима. Не поздравивши се са мном и не праштајући се са старима, ја одох у своје одаје.

После свега што се одиграло код мене за чајем и затим доле, било ми је јасно да се наша „породична срећа“, о којој сам почео већ заборававати за ове две последње године, услед неких безначајних глупих узрока опет обнавља, па ни ја ни жена нисмо се могли већ зауставити, и да ће се сутра или прекосутра због нагле мржње, како сам могао закључити по искуству из прошлих година, морати десити нешто одвратно што ће из основа изменити цео ред нашег живота. Дакле, за ове две године, мислио сам ја, шетајући по својим собама, ми нисмо постали паметнији, хладнокрвнији и сталоженији. Дакле, опет ће бити суза, ларме, проклетства, кофера, иностранства, затим сталног немоћног страха да ће она тамо, у иностранству, са неким кицошем Талијаном или Русом ругати ми се, затим опет одбацити мој пасош, па писма, па потпуна усамљеност, туга

за њом, а кроз пет година старост, седе власи. Ја сам ходао и уображавао чак и оно, што се можда и неће десити, како се она, лепа, дебелушна, грли са мушкарцем кога ја и не знам... Кад сам већ потпуно убеђен, да ће се то свакако догодити, онда зашто — питам се ја у очајању — зашто јој после једне од прошлих свађа не дадох развод, или зашто она тад није отишла од мене сасвим, заувек? Сад не би било те туге за њом, мржње, узрујаности и ја бих доживљавао свој век мирно, радећи и ни о чему не мислећи.

У двориште уђе екипаж са два фењера, затим широке саонице-тројка. Код жене је, сигурно, било посело.

До поноћи све је било тихо, и ја нисам ништа чуо, али око поноћи зачуше се столице и зачагара посуђе. Дакле — то није вечера. Затим се опет померише столице, и ја зачух одоздоларму; викали су, чини ми се, и живео. Марја Герасимовна већ је спавала и на целом горњем спрату био сам само ја; у салону са зидова гледале су на мене слике мојих предака, људи безначајних и свирепих, а у кабинету, на прозору, непријатно је треперио отсјај моје лампе. И са љубоморним и завидљивим осећањем према ономе што се одиграва доле, ја сам ослушкивао и мислио: „Домаћин сам овде ја, ако зажелим, у једном тренутку ћу разјурити ту уважену дружину“. Али ја сам знао да је то којешта: не сме се нико отерати и реч „домаћин“ ништа не значи. Може човек колико му драго сматрати себе за домаћина, ожењеног, богатог, за дворског човека и у исто време не знати шта то значи.

После вечере неко запева доле у тенору.

„Па ништа се није десило нарочито! — тешио сам себе. — Зашто се ја тако узбуђујем? Сутра нећу отићи к њој доле — и мир: биће крај нашој свађи“.

У један и четврт ја поћох да спавам.

— Јесу ли се доле разишли већ гости? — упитах Алексеја, који ме је свлачио.

— Тако је, разишли су се.

— Зашто су викали живео?

— Алексије Дмитрић Махонов, приложио је у корист гладних хиљаду пудова брашна и хиљаду рубаља у новцу. И стара госпођа, не знам како се зове, обећала је, да ће отворити на своје имању кујну за стопедесет људи. Хвала Богу... Наталија Гавриловна наредила је овако: „Сва господа да се скупљају сваког петка“.

— Да се скупљају овде доле?

— Тако је. Пре вечере читали су извештај: од августа до данас Наталија Гавриловна скупила је осам хиљада у новцу, сем хране. Хвала Богу... Ја овако мислим, ваше превосходство, да ако се госпођа постара да учини души места — она ће много скупити. Има овде богатих људи.

Ослободивши Алексеја, ја угасих светлост и покрих се преко главе...

„Заиста, што се тако узнемирујем? — мислио сам ја. — Која ли ме то сила привлачи гладнима, као свећа лептира? Па ја и не познајем гладне, не разумем, никад их нисам видео и не волим их... Откуда ми тај немир?“

Ја се одједном прекрстих под ћебетом.

„Каква је само? — рекох себи, мислећи на жену. Тајно од мене у овој кући цео одбор постоји. Зашто тајно? Зашто завера? Шта сам им урадио?“

Иван Иванић је у праву: ја морам отпутовати!

Сутрадан се пробудих чврсто решен да што пре отпутујем. Појединости јучерашњег дана, разговор за чајем, жена, Самур, вечера, моје опаске, мучили су ме, па сам био рад да се што пре спасем ситуације, која ме је потсећала на све то. Кад сам пио белу кафу настојник имања, Владимир Прохорић, саопштавао ми је надугачко о разним стварима. Најпријатније ствари говорио је увек на крају.

— Лопови, који беху украли код нас раж, пронађени су, — извести ме он, смешећи се. Јуче је иследник ухапсио у Петрову три сељака.

— Губите се, — продрах се ја, грозно наљућен и, без узрока, дохватих корпицу са бисквитима и треснух је о под.

IV

После доручка протрљах руке и помислих: треба отићи жени и извести је о моме одласку. Зашто? Које је то потребно? Ником не треба, одговорих себи, али зашто и да не извештим, тим пре што јој то ништа неће наудити, већ причинити задовољство. Сем тога, отпутовати после јучерашње свађе, не рекавши јој ни речи, било би сасвим нетактично: она може помислити да сам се уплашио од ње и, можда би је мисао, да ме је она отерала од куће, мучила. Не смета такође извести је, да и ја прилажем пет хиљада руба-

ља и дати јој неколико савета о организацији и напоменути јој, да њена неумешност у таквом сложенем и одговорном послу може довести до нежељених последица. Једном речју, мене је вукло жени и, кад сам смишљао разне изговоре да само одем до ње, у мени се већ стварало чврсто убеђење, да ћу ја то несумњиво учинити.

Кад пођох к њој било је светло и није требало палити лампе. Она је седела у својој соби за рад, у пролазној соби између спаваће и салона; она се беше ниско нагла над сто и нешто је брзо писала. Спазивши ме, трже се, пође од стола и застане у таквом ставу, као да је хтела да одбрани своје хартије.

— Опростите, дођох само на тренутак, — рекох ја и, не знам зашто, збуних се. — Случајно сам сазнао, да ви, Natalie, организујете помоћ гладнима.

— Јесте, организујем. Али то је моја ствар, — одговори она.

— Да, то је ваша ствар, — рекох ја благо. — Ја јој се радујем, јер она потпуно одговара мојим намерама. Ја молим за дозволу да учествујем у организацији.

— Опростите, ја вам не могу то дозволити, — одговори она и погледа у страну.

— Зашто, Natalie? — упитах тихо. — Па зашто? Ја сам сит, па такође хоћу да помогнем гладнима.

— Ја не знам шта ћете ви овде? — упита она презриво, осмехнувши се и слегнувши једним раменом. — Вас нико није звао.

— И вас нико није звао, али ипак, ви сте у мојој кући образовали цео одбор! — рекох ја.

— Мене моле, а вас, верујте, нико и никад не моли. Идите и, помажите тамо, где вас не знају.

— Ако Бога знате, не говорите са мном таквим тоном.

Ја сам се старао да будем миран и свом душом својом преклињао сам себе, само да не изгубим хладнокрвност. У првим моментима било ми је пријатно што сам поред жене: пиркало је у мене нешто нежно, домаће, младо, грациозно и у вишој мери елегантно, баш оно чега није било на моме спрату, уопште у моме животу. Жена је била у домаћој хаљини од ружичастог фланела — што ју је необично подмлађивало и давало нежности њеним брзим, понекад и грубим покретима. Њена лепа смеђа коса, која је некад чим је погледам распиривала у мени страст, а сад зато што је дуго седела нагнувши се, из фризуре су јој штрчала два-три прамена косе, — имала је разбарушен изглед, и то ми се чинило још лепше и луксузније. Преда мном је стајала обична жена, можда ружна и груба, али то је била моја жена са којом сам некад живео и са којом бих живео и данас, да није њеног несретног карактера; то је било једино створење на целој земаљској кугли које сам ја волео. Сад, пред полазак, кад сам знао, да је више нећу видети чак ни кроз прозор, она, чак сурова и хладна, која ми одговара са гордим и презривим осмехом, беше заносна, и ја сам се поносио њоме, и признавао у души, да ми је страшно и немогуће отпутовати.

Павле Андреићу, — рече ми она после кратког ћутања: — две године нисмо сметали једно другом и живели смо мирно. Зашто вам је на једном потребно да се вратите прошлости? Јуче сте дошли да ме увредите и унижите, — настави она повишеним гласом са црвенилом у лицу и ватреним гневом у очима: — уздржавајте се, не чините то, Павле Андреићу! Сутра ћу поднети молбу, мени ће дати пасош, и ја ћу отићи, отићи, отићи! Идем у манастир, у удовички дом, у азил...

— У лудницу! — викнух ја, не уздржавши се.

— И у лудницу! Боље је! Боље је! — викала је она, севајући очима. — Данас, кад сам била у Пестрову, завидела сам гладним и болесним женама, јер оне не живе са таквим човеком као што сте ви. Оне су поштене и слободне, а ја сам поред вас бадавац, пропадам од нерада, једем ваш хлеб, трошим ваш новац и плаћам вам својом слободом и некаквом верношћу, која ником није потребна. Зато што ми ви не дајете пасош, ја морам да чувам ваше часно име које ви немате.

Потребно је било ћутати. Стегох зубе, брзо изађох из салона, али се одмах повратих и рекох:

— Најпокорније молим, да тих ваших зборова и договора и тајних састанака код мене у кући, више не буде! У своју кући ја пуштам само оне с ким се познајем, а тај ваш олош, ако жели да се бави филантропијом, нека тражи себи друго место. Ја нећу дозволити, да у мојој кући ноћу вичу „живео“ од радости, што могу да експлоатишу такву луду, као што сте ви!

Жена ломећи руке уз отегнути јаук, као да су је болели зуби, бледа, брзо се прошета из угла у угао. Ја манух руком и уђох у салон. Гушио ме је бес и истовремено дрхтао сам од страха, што се не могу уздржати да не учиним или да не кажем нешто тако, због чега ћу се кајати целог свог живота. Ја сам јако стезао песнице, надајући се, да ћу се тако уздржати.

Попивши воде, смиливши се мало, вратих се жени. Она је стајала у истој пози, као да је хтела да ме одвоји од стола са хартијама. Низ њено хладно и бледо лице лагано су клизиле сузе. Ја поћутах и рекох јој јетко, али без гнева:

— Како ме не разумете! Како сте ви неправични према мени! Кунем се чашћу, ја сам овамо ишао са чистим побудама, са једином жељом — да учиним добро!

— Павле Андреићу, — рече она, скрстивши руке на груди; лице јој доби паћенички молећив израз, онакав исти као што је код уплашене деце, која плачући моле да их не кажњавају. — Ја одлично знам, да ћете ми одрећи, али ипак молим. Приморајте себе, учините бар једном у животу добро дело. Ја вас молим, отпутујте одавде! То је једино што ви можете учинити за гладне. Отпутујте, и ја ћу вам опростити све, све!

— Без основа ме вређате, Natalie, — уздахнух ја, осетивши наједном нарочити талас благости. — Ја сам већ одлучио да отпутујем, али нећу отићи пре, него што учиним нешто за гладне. То је моја дужност.

— Ах! — рече она тихо и намршти се. — Ви можете саградити дивну железницу или мост, али за гладне ништа не можете учинити. Разумите!

— Да? Ви сте ме јуче прекорели за равнодушност, па још и зато да сам без икакве самило-сти. Рђаво ме познајете! — осмехнух се ја. — Ви верујете у Бога, па нека вам Бог буде сведок, да се ја бринем дан и ноћ.

— Ја видим да се ви бринете, али ту глад и са-милост немају никакве везе. Ви се плашите за то, што гладни могу и без вас, и што самоуправа и уопште сви који помажу, не траже вашу ди-рективу.

Ја ућутах, да бих угушио у себи раздраженост, и рекох:

— Ја сам дошао да говорим са вама о послу. Седите. Седите, молим вас.

Она није хтела да седне.

— Седите, молим вас! — понових ја и показах јој столицу.

Она седе! Ја такође седох, размислих и рекох:

— Молим вас, будите озбиљни према овоме што ћу вам рећи. Чујте... Ви, побуњени љубављу према ближњима, узели сте на себе организацију помоћи гладнима. Против тога, наравно, ја ни-шта немам, потпуно вас разумем и спреман сам да вам пружим своју сарадњу, па макакви били наши односи. Поред најбољег мог поштовања према вашој памети и срцу... и срцу, — понових ја: — не могу допустити, да се такав тежак, сло-жен и одговоран посао, као што је организација помоћи, налази једино у вашим рукама. Ви сте

жена, неискусна, неопитна у животу, врло повер-љива и експанзивна. Ви сте се окружили сарад-ницима које уопште не знате. Нећу преувеличати ако кажем, да ће ваш рад под таквим условима, неминовно повући за собом две жалосне после-дице. Пре свега наш срез остаће сасвим без по-моћи, друго, за своје грешке и за грешке ваших сарадника ви ћете одговарати не само својим властитим цепом, него и својим угледом. Проне-вере и грешке, рецимо, ја ћу покрити, али ко ће вам вратити ваше часно име? Ако се због рђаве контроле и грешака пронесе глас, да сте ви, од-носно и ја, стекли двеста хиљада, зар ће вам ва-ши сарадници притећи у помоћ?

Она је ћутала.

— Не из самољубља, како ви кажете, — наста-вих ја: — већ из просте рачунице, да гладни не остану без помоћи а ви без поштеност имена, сма-трам за своју моралну дужност, да се умешам у ваше послове.

— Говорите краће, — рече жена.

— Будите тако добри, — наставих ја, — па ми покажите, колико имате прихода до данас и колико сте већ потрошили? Затим о сваком но-вом приходу у новцу или у стварима, о сваком новом расходу ви ћете ме свакодневно извешта-вати. Ви ћете ми, Natalie, дати списак ваших са-радника. Можда су они потпуно исправни људи и ја у то несумњам, али ипак потребно је при-купити податке.

Она је ћутала. Ја устадох и прошетах по соби.

— Хајде, да почнемо, — рекох ја и седох за сто.

— Јер ви то озбиљно? — упита ме она, гледајући у мене са неверицом и страхом.

— Natalie, будите паметни! — рекох ја молећиво, видевши по њеном лицу, да хоће да се успротиви. — Молим вас ослоните се потпуно на мене и на моје животно искуство и поштење!

— Ја ипак не разумем шта вам треба!

— Покажите ми, колико сте већ скупили и колико сте потрошили.

— Код мене нема тајни. Сваки може видети. Гледајте!

На столу је лежало пет комада школских вежбанки, неколико исписаних листова за писма, карта среза и безброј парчади хартије разног формата. Падало је вече. Ја запалих свећу

— Опростите, али ја још ништа не видим, — наставих ја, прелиставајући свеске. Где вам је извештај о прилозима које сте добили?

— То се види из списка приложника.

— Да, али и дневник касе је потребан! — рекох ја, смешећи се њеној наивности. — Где су вам пропратна писма, по којима сте добијали прилоге у новцу и храни? Pardon, једна мала практична примедба, Natalie: та писма потребно је чувати. Ви свако писмо нумеришите и записујте у засебну књигу. Тако поступајте и са својим писмима. Уосталом, све ћу то радити ја сам.

— Радите, радите... — рече она.

Ја сам се задовољио. Одушевљен живим, интересантним послом, малим сточићем, наивним

свескама и задовољством које ми је обећавао овај рад у друштву жене, ја сам се бојао да ме она неочекивано не омете и све не поремети макаквим изненадним поступком, и зато сам се журио и вршио притисак на себе, да не придам никакав значај, што су њене усне подрхтавале и што она уплашено и збуњено, као ухваћена звер, зуре на све стране...

— Ево шта, Natalie, рекох ја, не гледајући је. — Дозволите ми, да узмем све ове хартије и свеске, горе. Ја ћу тамо разгледати, упознати се и сутра рећи своје мишљење. Да нема код вас још каквих хартија? — упитах ја, слажући свеске и листиће на гомилу.

— Узмите, све узмите! — рече жена, помажући ми да скупим хартије на гомилу, док су јој крупне сузе текле низ лице. — Узмите све. То је све што ми је остало у животу... Одузмите последње.

— Ах, Natalie, Natalie, — уздахнух ја са преко ром.

Онако узнемирена она ме гурну лактом у груди и, дотакнувши се косом мога лица, извуче из стола фијоку и поче ми отуда избацити на сто хартије; том приликом ситан новац је летео мени на колена и на под.

— Све узмите, — говорила је она промуклим гласом.

Избацивши хартије, она се удаљи од мене и, ухвативши се обема рукама за главу, сручи се на диван. Ја сакупих новац, ставих га обратно у фијоку и затворих, да не бих навео на грех по-

слугу; затим узех цео свежањ хартија и одох у своје одаје. Пролазећи поред жене, зауставих се, погледах је у леђа и уздрхтала рамена, па рекох:

— Како сте још детињасте, Natalie! Ој-ој! Чујте, Natalie, кад будете разумели, како је озбиљан и одговоран тај посао, ви ћете ми прва захвалити. Кунем вам се.

Дошавши у своју собу, ја се полако прихватих хартија. Свеске су без јемственика, на странама нема бројева. Прибелешке су вршене различитим рукописима, по свој прилици свескама је руковао ко је хтео. У списку прилога у храни није обележена цена намирницама. Али, молим вас, раж, која сад стаје рубљу и петнаест копејака, кроз два месеца може поскупети на две рубље и петнаест копејака. Зар се може тако? Затим је издато А. М. Самуру тридесет две рубље. Кад је издато? Зашто је издато? Где су документа за правдање издатака? У случају претреса на суду ове хартије ће само отежавати посао.

— Како је она наивна! — чудио сам се. — Како је она још дете!

Мени је било и нелагодно и смешно.

V

Жена је скупила већ осам хиљада, ако додамо и мојих пет хиљада — биће свега тринаест. За почетак је то врло добро. Посао, који ме интересовао и узнемиравао, налази се најзад у мојим рукама; ја чиним оно што нису хтели и нису могли урадити други, ја вршим своју дужност, организујем правилну и озбиљну помоћ гладнима.

Све, како изгледа, слаже се са мојим намерама и жељама, али зашто ме не напушта мој немир? Ја сам у току четири сата разгледао женине хартије, хватајући њихов смисао и поправљајући грешке, али уместо умирења, преживљавао сам такво осећање, као да је иза мена стајао неки туђинац и вукао рапавим дланом по мојим леђима. Шта ми још фали? Организовање помоћи дошло је у сигурне руке, гладни ће бити сити, — па шта онда?

Лак посао од четири сата ипак ме је однекуд заморио, и ја нисам могао ни седети погрбљен, ни писати. Одоздо су, покатак, допирала пригушења јецања — то је плакала моја жена. Мој Алексије, увек миран, сањив и ћевди, често је прилазио столу да поправи свеће, и гледао је у мене некако чудно.

— Не, треба отпутовати! — одлучих ја најзад, малаксао од посла. — Даље од ових дивних утисака... Сутра путујем.

Ја скупих хартије и свеске и пођох жени. Кад сам ја, осећајући умор и сломљеност, стегао на груди обема рукама хартије и свеске, и пролазећи кроз спаваћу собу, опазио своје кофере, до мене одоздо допре плач...

— Јесте ли ви камер-јункер? — упита ме неко на уво. — Врло ми је пријатно. Али ипак ви сте неваљалац.

— Све је то бесмислица, глупост, лаж, — гунђао сам ја, силазећи низ степенице... — Бесмислица. И то је лаж, да се ја руководим самољубљем или сујетом... Глупости! Зар ће ми због глад-

них звезду дати или ће ме поставити за начелника министарства? Бесмислица, лаж! И пред ким овде у селу бити сујетан?

Ја се уморих, страшно се уморих и неки глас ми шапуташе на уво: „Врло пријатно, али, ипак ви сте неваљалац“. И сетих се, не знам зашто, једног ретка из старе декламације: „Како је пријатно бити добар“.

Жена је лежала на отоману у старој пози — потрбушке, ухвативши се за главу обема рукама. Она је плакала. Крај ње је стајала девојка у недоумици, уплашена лица. Ја отпустих собарицу, ставих хартије на сто, размислих и рекох:

— Ево вам ваших аката, Natalie. Све је у реду, све је дивно и ја сам необично задовољан. Сутра путујем.

Она је наставила да плаче. Ја изиђох у салон и тамо сам седео у помрчини. Јецање женино, њени уздаси, кривили су ме за нешто, и да бих се оправдао, сећао сам се целе наше свађе, почев од тога, како ми је пало на ум да позовем жену на савет и завршујући свескама и овим плачем. То је био обичан наступ наше супружанске мржње, безобразан и бесмислен наступ, каквих је било много после наше свадбе, али зашто су ту умешани гладни? Како се то десило, да нам и они дођу под руку? Ово личи на оно, кад ми, трчећи један за другим, случајно, ускочимо у олтар и започнемо тамо тучу.

— Natalie, — наставих ја тихо из салона: — доста, доста!

Да прекратим плач и ликвидирам ово мучно стање, треба отићи жени и утешити је, загрлити или се извинити; али како то да се уради, зар би ми веровала? Како ја могу убедити дивље пловче, које живи у невољи и које ме не може трпети, да ми је симпатично и да саосећам његовом страдању? Жену своју никад нисам познавао, па зато никад нисам ни знао о чему и како са њом да говорим. Спољашност сам њену знао добро и ценио је по заслуги, али њено душевно и морално стање, памет, поглед на свет, честе промене расположења, њене мрзовољне очи, гордост, начитаност — којом ме је она понекад поражавала, или например, њен светачки лик од јуче, — све ми је то било непознато и неразумљиво. Кад сам се у својим сукобима са њом старао да одредим какав је она човек, моја психологија није ишла даље од овог закључка: да је сулуда, неозбиљна, да има грозну ћуд, женску логику — и за мене је изгледа то било потпуно довољно. Али сад, док је она плакала, страсно сам зажелио да дознам нешто више.

Плач престаде. Ја пођох жени. Она је седела на отоману, подбочивши главу обема рукама, и замишљено, непомично гледала је у светлост.

— Ја путујем сутра ујутру, — рекох.

Она је ћутала. Ја се прошетах по соби, уздахнух и рекох:

Natalie, кад сте ме молили да отпутујем, ви сте рекли: „Опростићу вам све, све“ ... дакле, ви сматрате да сам ја крив пред вама. Молим вас, хлад-

нокрвно и у кратким потезима формулишите моју кривицу пред вама.

— Уморна сам. Другом приликом... — рече жена.

— Каква је кривица? — наставих ја. — Шта сам урадио? Рећи ћете, да сте млади, лепи, хоћете да живите, а ја сам скоро двапут старији од вас па још и омрзнут, али зар је то кривица? Ја се нисам венчао са вама насилно. Е, па, ако хоћете да живите независно, идите, ја ћу вам дати слободу. Идите, можете волети кога год хоћете. Ја ћу вам и развод дати.

— То ми није потребно, — рече она. — Ви знате, да сам вас раније волела и увек сам сматрала да сам старија од вас. То су све ситнице... Кривица ваша није у томе, што сте ви старији а ја млађа, или пак да би у слободи могла заволети другог, не, већ у томе, што сте ви несносан човек, егоист, мизантроп.

— Не знам, можда сам, — рекох ја.

— Идите, молим вас. Ви ћете ме јести до зоре, али вас упозоравам, да сам сасвим слаба и не могу да вам одговарам. Ви сте ми дали реч да ћете отпутовати, ја сам вам захвална, и више ми ништа не треба.

Жена је хтела да отпутујем, али ми то није било лако да урадим. Ја сам ослабио и бојао сам се својих великих, непријатних, омрзнутих соба. Некад у детињству, кад ме је болело нешто, ја сам се жалио мајци или дадиљи; и кад сам крио лице у фалте топлих хаљина, мени се чинило да се кријем од бола. Тако ми се нешто чини и сад, да

се од свог немира могу сакрити само у овој малој соби, поред жене. Ја седох и руком заклоних очи од светлости. Било је пријатно.

— Каква кривица? — рече жена после дугог ћутања, гледајући ме црвеним, од суза усијаним очима. Ви сте лепо образовани и васпитани, врло сте поштени, правични, али све то код вас излази некако онако, макуда да уђете, свуд уносите неку запару, притисак а то је највећа увреда и унижење. Код вас је поштена мисао и ви зато мрзите цео свет. Ви мрзите и оне који верују, јер је вера израз неразвијености и грубости, у то исто време мрзите и невернике за то, што немају вере и идеала; ви мрзите старце за њихову заосталост и конзерватизам, а младе — за слободоумље. Вама су драги интереси народа и Русије и зато ви не волите народ, јер у свакоме видите ловова. Ви све мрзите. Ви сте правични и увек се придржавате закона, па се зато стално и тужакате са сељацима и суседима. Вама су украли двадесет врећа ражи, и ви сте се из љубави према реду и поретку жалили на сељаке губернатору и свима властима, а овдашњег начелника сте тужили Петрограду. На основу законитости! — рече жена и засмеја се. — На основу закона и у интересу морала ви ми не дате пасош. Постоји ли такав морал и такав закон, да млада, здрава и честољубива жена проводи цео свој век у беспосличењу и тузи, у сталном страху и да добија за то храну и стан од човека кога не воли... Ви одлично знате законе, врло сте поштени и правични, цените брак и породичан живот, а из све-

га тога излази, да нисте целог свог живота учинили ниједно добротворство, сви вас мрзе, са свима сте у свађи и за ових седам година, како смо се узели, ви нисте ни седам месеца живели са женом. Ви нисте имали жену, а ја нисам имала мужа. Са таквим човеком, као што сте ви, немогуће је живети, нити се може издржати. Првих година ми је поред вас било страшно, а сад ме је срамота... Тако су и пропале најлепше године. Док сам се борила са вама, искварила сам свој карактер, постала сам оштра, дрска, плашљива, не поверљива... Е, нашто говорити о томе! Зар ћете ви разумети? Идите с Богом.

Жена леже на отоман и замисли се.

— А могло се дивно и завидно живети! — тихо рече она, гледајући замишљено у светлост. То се више не поврати!

Ко је живео зими у селу зна дугачке, суморне и тихе вечери, кад чак и пси не лају од досаде, кад изгледа, да и часовник малаксава зато, што му је додијало да куца, ко је у те вечери осећао пробуђену савест, тај ће разумети какву ми утеху и насладу пружа женски глас, који одјекује у малој и лепој собици и који ми је говорио, да сам рђав човек. Ја нисам разумевао шта хоће моја савест, али жена, као тумач, женски, али јасно ми је протумачила смисао тог страха. И пре сам се врло често, у моментима јаког узбуђења, присећао, да узрок није у томе што постоје гладни, већ у томе шта ја нисам човек на своме месту.

Жена се с муком диже и приђе ми.

— Павле Андреићу, — рече она, смешећи се тужно. — Опростите, не верујем вам: ви нећете отпутовати. Али ја вас још једном молим. Назовите ово — она показа на своје хартије — самообманом, женском логиком, грешком, како хоћете, само ми не сметајте. То је све што ми је остало у животу. Она се окрете од мене, заћута, па настави: — Раније нисам ништа имала. Своју младост сам изгубила, борећи се с вама. Сад сам се ухватила за ово и пренула сам се, ја сам срећна. Мени се чини, да сам у овоме нашла начин, како да оправдам свој живот.

— Natalie, ви сте добра, идеална жена, — рекох ја, усхићено гледајући у жену: — и све што радите и говорите дивно је и паметно.

Да бих прикрио своје узбуђење, ја прошетих по соби...

— Natalie, — наставих након једног минута: — пре мог одласка молим вас да будете изузетно милостиви, да ми помогнете да учиним нешто за гладне!

— Шта могу? — рече жена, слежући раменима. — До једино списком ових прилога?

Она потумара по хартијама и нађе списак приложника.

— Приложите нешто у готову, — рече она. — По њеном тону, видело се, да томе списку не даје никакав озбиљан значај. — Али да учествујете у овом послу, ма на који начин, не можете.

Ја дохватих списак и уписах: Непознати — 5000 рубаља.

У овом „непознати“ било је нечега рђавог, лажног, честољубивог, али ја разумедох то тек онда, кад сам приметио да се жена необично зајапурила и брзо гурнула списак у гомилу хартија. Обоје се застидесмо. Ја осетих да ми је облигатно, пошто-пото одмах стало да исправим ту неспретност, у противном биће ме срамота после у вагону, па и Петрограду. Али, како да исправим? Шта да кажем?

— Ја благосиљам ваш рад, Natalie, — рекох искрено: — и желим успеха. Али дозволите ми на разстанку да вам дам један савет. Natalie, будите опрезни према Самуру и уопште према вашим сарадницима, и не поверавајте им се. Ја не могу да кажем, да они нису поштени, али то нису племићи, то су површни људи, без идеала и вере, без циља у животу, без одређених принципа и сав смисао њихова живота заснован је на новцу. Рубља, рубља, и рубља! — уздахнух ја. — Они воле лак и бесплатан хлеб и према томе, уколико су образованији — утолико су и опаснији за посао.

Жена приђе отоману и наслони се.

— Идеје, идеално, површно... — рече она тромо и без жеље: — идеализам, идеали, циљ живота, принципи... Те речи сте увек говорили, кад сте хтели неког да унижите, увредите или да му кажете непријатност. Ево какви сте ви! Ако вас с таквим погледима и с таквим ставом према људима пустимо да приђете ближе послу, то би значило да упропастимо ствар већ првог дана. Време је да се то разуме.

Она уздахну и мало поћута.

— То је простаклук нарави, Павле Андреићу, — рече она. — Ви сте образовани и васпитани, али у суштини ви сте још дивљак. То је за то, што живите усамљеним животом, презреним животом, ни с ким се не виђате, не читате ништа, сем ваших инжењерских књига! Ипак има добрих људи и добрих књига! Јесте... Ја сам сустала и тешко ми је да говорим. Треба спавати.

— Дакле, ја одлазим, Natalie, — рекох ја.

— Да, да... Merci...

Ја постојах мало и поћох на горњи спрат. После једног сата, — а то је било у пола два — ја сиђем опет доле, да поразговарам са женом. Ја нисам знао што ћу јој рећи, али сам осећао, да ми је потребно да јој кажем нешто важно, неопходно. У соби за рад ње не беше. Врата спаваће собе била су затворена.

— Natalie, спавате ли? — тихо упитах ја. — Одговора није било. Ја постојах пред вратима, уздахнух и поћох у салон. Ту сам сео на отоман, угасио светлост и седео у помрчини све до сванућа.

VI

Одвезох се на станицу у десет часова изјутра. Мраза није било, али је густо падао крупан и мокар снег, и дувао влажан, непријатан, ветар.

Прођосмо пруд, затим младу брезову шуму и почесмо се пењати уз брдо, путем који се види с мојих прозора. Ја се осврнух, да последњи пут видим своју кућу, али од снега се ништа није ви-

дело. Мало доцније, пред нама, као у магли, појавише се мрачне кровињаре. То је Пестрово.

Уђосмо у сокак. На кућама су сви кровови били цели, и није било ниједног скинутог, — дакле, слагао је мој пословођа. Малишан је возао на саницама девојчицу са бебом, други дечко, од три године, са повезаном главом као у жена, с огромним рукавицама, хватао је језиком снежне пахуљице у лету и смејао се. У сусрет су ми ишла кола са сувим грањем, поред кола корачао је сељак и никако се није могло распознати да ли је сед или му је брада побелела од снега. Он је познао мога кочијаша, осмехнуо му се и нешто проговорио, а мени је махиално скинуо капу. Пси су истрчавали из дворишта и радознало гледали у моје коње. Све је било тихо, обично, просто. Вратили се исељеници, хране није било, у кућама се неко кикотао, неко се пео уза зид и све је то тако просто, да је тешко веровати, да је гласова који преклињу за помоћ, ни плача, ни псовке док је унаоколо тишина, ред, деца, саонице, пси са подигнутим реповима. Не узнемирују се ни деца, ни сељак на путу, али зашто се ја тако узбуђујем?

Гледајући сељака, који ми се осмехивао, дечка са великим рукавицама, кровињаре, сећајући се своје жене, тек сам сад схватио, да не постоји таква несрећа која би могла победити ове људе; мени се чинило, да се у ваздуху већ осећа победа, ја сам ликовао и спреман био да им довикнем, да сам и ја са њима; али ме коњи извукоше из

села у поље, поче да веје снег, захуја ветар и ја остадох усамљен са својим мислима. Из милионске руље, која је пословала на народном делу, живот ме је избацио као непотребног, невештог, чудног човека. Ја сам сметња, честица народне несреће, мене су победили, избацили, и ја хитам станици, да отпутујем у Петроград и сакријем се тамо у хотелу на Великој Морској улици.

После једног сата стигосмо на станицу. Носач са нумером и кочијаш унесоше моје кофере у одељење за жене. Кочијаш Никанор са заденутим пешом за појас, у високим сукненим чизмама, сав влажан од снега и задовољан што путујем, осмехну ми се пријатељски и рече:

— Срећан пут, ваше превасходство! У добар час.

Узгред речено, мене сви зову превасходство, ма да сам ја чиновник осме класе, камер-јункер. Носач рече, да воз још није пошао са суседне станице. Требало је чекати. Изиђох напоље и са тешком главом од непроспаване ноћи, једва вукући ноге од премора, пођох без икаквог циља пумпи. Унаоколо не беше живе душе.

— Зашто одлазим? — упитах се ја. — Шта ме очекује тамо? Познаници, од којих сам већ отишао, усамљеност, кафански ручкови, немир, електрика, од које ме очи боле. Куда и зашто идем? Зашто идем?

И било ми је нелагодно да отпутујем а да не поразговарам са женом. Чинило ми се, да сам је оставио у неизвесности.

Требало би јој рећи, да сам заиста неподношљив човек.

Кад сам се враћао с пумпе, на вратима је стајао шеф станице, на кога сам се двапут жалио његовим претпостављеним; уздигнувши крагњу свога капута, јежећи се од ветра и снега, он ми приђе, диже два прста капи, поздрави ме војнички, са убезекнутим, напрегнутим, мрзовољним, пуним поштовања лицем, рекавши ми да је воз у задоцнењу од двадесет минута, и да ли желим да причекам у топлој одаји.

— Захваљујем, — одговорих ја, — али, по свој прилици, нећу путовати. Наредите, да кажу мом кочијашу, да причека. Још ћу размислити.

Шеткао сам тамо-амо по перону, размишљајући да ли да отпутујем или не? Кад је стигао воз, одлучих да не путујем. Код куће су ме очекивали. недоумица, можда и женино потсмевање, туробан горњи спрат и мој немир, али у мојим годинама ипак је то лакше и некако природније, неголи да путујем два дана са туђинцима у Петроград, где бих сваког тренутка осећао, да мој живот ником није потребан, да је уз то безначајан и да се ближи крају. Не, много је боље вратити се кући, па шта буде, нек буде... Изиђох из станице. Вратити се кући дању, где су се сви радовали моме одласку, било је незгодно. Остатак дана до вечери могао бих провести код неког од суседа. Али код кога? Са једним сам у затегнутим односима, са другим се уопште не познајем. Размислих и сетих се Ивана Иванића.

— Хајдмо Брагину! — рекох кочијашу, седајући у саонице.

— Далеко је, — уздахну Никанор. — Отприлике двадесет осам, а можда и свих тридесет километара.

— Молим те, соколе, — рекох ја таквим гласом, као да је Никанор имао права да ме не послуша. — Хајде, терај!

Никанор у недоумици заврте главом и полако проговори, да је за тај пут требало упрегнути друге коње, „Мужика“ или „Чижика“, а не „Черкеса“, па неодлучно, као да је очекивао да променим своју одлуку, скупиле дизгине у рукавице, устаде са седишта, промисли се мало и затим већ замахну бичем.

„Цео низ недоследних поступака... — помислих ја, кријући лице од снега... — Полудео сам. Па, нека!..“

На једном месту врло високом и стрмом, Никанор пажљиво спусти коње до пола брда, али од друге половине, коњи напрегоше снагу и страшном брзином сјурише се низ брдо; Никанор се устреми, подиже лактове и узвикну дивљим гласом, који пре никад нисам чуо:

— Би, возимо ђенерала! Ако осакатите, друге ће купити, соколи моји! Еј, пази, прегазићу!

Тек сад, кад нисам могао да преданем од брзе вожње, приметих да је Никанор страшно пијан; мора да се на станици напио. На дну јаруге тресну лед... Парче тврдог угаженог снега са пута, одваљено копитом, грозно ме лупи по лицу. Коњи у највећем трку пођоше уз брдо, исто онако

брзо као и низ брдо, и не стигох да подвикнем Никанору, а тројка је већ јурила по равном месту кроз стару борову шуму, и високе јеле са свих страна пружаху ми своје снежне маљаве шапе.

„Ја сам полудео, а кочијаш се опио... — мислио сам ја. — Дивно!

Ивана Иванића затекох код куће. Он се загрцну од смеха, стави ми главу на груди и рече оно исто што увек говори при сусрету са мном:

— А ви све млађи. Не знам, каквом ли бојом фарбате косу и браду, па да и мени дате.

— Иване Иванићу, дошао сам да вам вратим визиту, — слагах ја. — Не замерите, ја сам великоварошанин, с предубеђењима, и водим рачуна о визитима.

— Радујем се, пријатељу! Ја сам преживео, волим почасти... Да.

По његовом гласу и задовољно насмејаном лицу могадох закључити, да сам му поласкао својом визитом. У претсобљу ми скидоше бунду две просте сељанке, а окачи је о чивилук сељак у црној кошуљи. И кад ја и Иван Иванић уђосмо у његову малу собу за рад, две босе девојчице седеле су на поду и разгледале повезане илустрације; видевши нас, оне скочише и истрчаше напоље, а одмах затим уђе висока сувоњава старица у наочарима, озбиљно ми се поклони, дохвати са дивана јастук а са пода илустрације, па изиђе. Из суседних соба непрекидно се чуло шапутање и шљапкање босих ногу.

— А ја очекујем доктора на ручак, — рече Иван Иванић. — Обећао је да ће из превијалишта свра-

тити. Да. Он код мене сваке среде ручава, Бог му дао здравља. — Иван Иванић ми приђе ближе и пољуби ме у врат. Дођосте, соколе — дакле, не љутите се, — прошапута он, дувајући кроз нос. — Не љутите се, драги мој. Да. Можда је и уверљиво, али се не треба љутити. Ја само о једном молим Бога пред смрт: да са свима живим у миру и слози, као што треба! Да.

— Опростите ми, Иване Иванићу, ставићу ноге на фотељу, — рекох ја, осећајући од силног премора да не владам собом; наместих се лепше на диван и опружих ноге на фотељу. После снега и ветра лице ми је пламтело, па ми је изгледало, да цело тело упија ту топлоту и да је од тога слабије. — Код вас је лепо, — наставих ја, — топло, меко, симпатично... Имате и гушчих пера! — засмејаш се, бацивши поглед на писаћи сто; — и песконица...

— А? Да, да... Сто за писање и ево овај орманчић од црвеног дрвета радио је моме оцу столар-самоук, Гљеб Бутига, спахиски роб ђенерала Жукова... Да... Велики је то уметник био у својој струци.

Тромо, гласом човека који се спрема да заспи, он ми поче причати о столару Бутиги. Ја сам слушао. Затим Иван Иванић пође у суседну собу, да ми покаже необичан по лепоти и јевтиноћи орман за рубље, од дрвета црвено љубичасте боје. Он лупну прстима по орманчету, затим ми скрену пажњу на зидану пећ са шарама, каквих сад нигде нема. И по пећи куцну прстима. Ормани, зидане пећи, фотеље и слике, које су штиковане

вуницом и свилом на реткој јути, у јаким и ружним рамовима, давали су утисак нечега доброћудног и задовољног. Кад се сетих, да су све те ствари стајале на тим истим местима и у истом реду још док сам као дечко долазио овамо са мајком на имендан, учини ми се невероватно да су оне могле да не постоје некад.

Помислих, колика је разлика између мене и Бутиге! Бутига је, пре свега, стварао све дуговечно и темељно, видео је у томе смисао, придавао је неки нарочити значај људској дуговечности, али није мислио о смрти и, сигурно, мало је веровао у њену могућност. Ја пак кад сам подизао своје камене и гвоздене мостове, који ће трајати хиљаду година, никад нисам могао да се уздржим од помисли: „То није дуговечно... То нема смисла“. Ако у току времена неком паметном историчару уметности падну у очи орман Бутигинов и мој мост, он ће рећи: „То су два заиста изврсна човека — Бутигин је волео људе и није ни помислити дао да они могу умрети и пропасти, па зато, израђујући свој намештај, имао је у виду бесмртног човека; инжењер пак, Асорин, није волео људе, нити живот; шта више, у сретним тренуцима стварања није га напуштала мисао о смрти, о пропадању и пролазности, па ето погледајте, како су код њега безначајне, несавршене, троме и убоге ове линије“.

— Ја само ове собе грејем — мрмљао је Иван Иванић, показујући ми своје собе. — Откако ми је жена умрла и син у рату погинуо, затворио сам главни улаз... Да... тако је...

Он отвори једна врата, и ја видех велику собу са четири стуба, стари клавир и гомилу грашка на поду; осећала се хладноћа и мирис влаге.

— А у другој соби баштенске клупе... — мрмљао је Иван Иванић. — Нема више ко да игра мажурку... Затворио сам.

Зачу се галама... То је дошао доктор, Самур. Док је он од хладноће трљао руке и дотеривао у ред своју влажну браду, приметих, пре свега, да је и њему био живот досадан и зато му је пријатно што је видео Ивана Ивановича и мене, другог, то је био простодушан и наиван човек. Он је гледао у мене тако, као да му је било врло пријатно што сам га срео и да ми је врло интересантан.

— Две ноћи нисам спавао! — говорио је он, гледајући добродушно у мене, и зачешљујући се. — Једне ноћи код породиље, друге ноћи ме стално јеле стенице, код сељака сам ноћио. Спава ми се, разумете ли, као ђаволу.

Са погледом, као да ми то није причињавало ништа друго сем задовољства, он ме узе под руку и поведе у трпезарију. Његове добродушне очи, изгужвани црни капут на струк, јевтина машна и мирис јодоформа направише на мене непријатан утисак; ја сам се осећао у рђавом друштву. Кад смо сели за сто, он ми нали вотке, и ја смећећи се жалосно, испих; стави ми у тањир парче шунке — и ја послушно поједох.

Repetitio est mater studiorum, — рече Самур, журећи да испије и другу чашу. — Верујте ми, да од радости што сам видео добре људе, и сан

ми прође. Ја сам сељак, подивљао сам у тишини, постао сам у самоћи груб, али ипак, господо, још сам интелигентан човек, па вам искрено кажем: „Тешко је без људи!“

Изнесоше пихтије од сисанчета прасета са хреном и милерамом, затим масну и врло топлу чорбу од купуса и свињског мяса, кашу од хељде, од које се као стуб дизала пара. Доктор настави да говори. И ја сам се брзо уверио да је го био слаб, по спољашности неуглађен и несрећан човек. После треће чашице он се већ опио и постаде необично живахан, јео је врло много, мљаскао и талијански ме ословљавао: „екчеленца“. Наивно гледајући у мене, беше убеђен, да ми је врло пријатно да га гледам и слушам, па ми рече, да се са својом женом већ одавно развео и да јој даје три четвртине своје плате; да она живи у вароши са његовом децом — малишаном и девојчицом; да децу обожава, да воли другу, удовицу поседницу, интелигентну жену, али да је посећује врло ретко, јер је заузет својим послом од јутра до мрака и уопште да нема слободног времена.

— Целога дана сам час у болници, час обилазим реоне, — причао је он: — кунем вам се, екчеленцо, да не само што не могу да одем до вољене жене, него немам кад ни књигу да прочитам. Десет година већ како нисам ништа читао! Десет година, екчеленцо! Што се пак тиче материјалне стране — изволите упитати Ивана Иванића: некад немам ни дувана да купим.

— Зато сте морално задовољни, — рекох му ја.

— Шта-шта? упита он, зажмутив једним оком. Оставимо то, па хајде боље да попијемо коју.

Ја сам слушао доктора, и по својој сталној навици мерио сам га својом уобичајеном мером — материалист, идеалист, рубља, социални инстинкт, итд., али ниједна од њих није му ни приближно пасовала; чудновата ствар, док сам слушао и гледао у њега, он ми је као човек био потпуно разумљив, али чим сам му почео узимати меру, он ми је поред све своје отворености и простоте изгледао необично сложена, замршена и неразумљива природа. Може ли овај човек, питао сам се ја, потрошити туђ новац, злоупотребити поверење, бити амишан на туђу храну? И сад то некад озбиљно и значајно питање чинило ми се наивно, ситно и грубо.

Донесоше питу са месом, затим, сећам се, после великих пауза док смо пили вишњевачу, донеше и голубове у сосу, нешто од ситнежи, па печено прасе, пловку, јаребице, карфиол, ваљушке са сиром, млад сир, сулц од воћа и, на крају, палачинке са слатким. У почетку, нарочито чорбу од купуса и кашу, јео сам са великим апетитом, али после сам жватао и гутао махијално, смешећи се усиљено и не осећајући никаквог укуса. Од вреле чорбе и врућине у загрејаној соби јако ми је пламтело лице. Иван Иванић и Самур такође беху зајапурени.

— У здравље ваше жене! — рече Самур. — Она ме воли... Реците јој, да је поздравља доктор с царског медицинског факултета.

— Срећна је она богами! — уздахну Иван Иванић. — Нити се старала, нити бринула, нити је трчкарала, а испале да је она сад прва личност у целом срезу. Скоро сав посао је у њеним рукама и око ње су сви: и доктор, и срески начелник и госпође. Код људи, у потпуном смислу те речи, то некако само по себи долази. Да... Јабука не треба да се стара, да на њој роде јабуке — саме ће родити.

— Не узбуђују се равнодушни, — приметих ја.

— А? Да, да... — промрља Иван Иванић, не чувши... — То је истина... Треба бити равнодушан. Дабоме, дабоме... Баш... Буди само правичан пред Богом и људима, па после — макар суша владала.

— Екчеленцо, — рече свечано Самур: — погледајте природу која нас окружује: промоли носили уво испод оковратника — мраз ће их одгристи; остани у пољу сат — снег ће затрпати. А село је остало исто, као што је било још за време Рурика и ниуколико се није изменило — исти Печењези, исти Половци. Ништа друго не знамо до да горимо, гладујемо и да се на све начине са природом боримо. Шта оно хтедох рећи? Да! Ако се, разумете ли, удубимо, загледамо и изучимо ту, такорећи, кашу, видећемо да то није живот, већ пожар у позоришту. Ту, ко пада или се дере од страха и јури тамо-амо, тај је први непријатељ реда. Треба стајати право и гледати отворених очију и не трепнути! Ту човек нема кад да балави и да се бави ситницама. Ко има посла са стихијом, тај се мора против ње

стихијом и борити, — буди чврст и отпоран, као камен. Зар није тако, деко? — окрете се он Ивану Иванићу и насмеја се. — Ја се понашам као жена, ја сам слаботиња, Кисељак Кисељаковић, па зато и не могу да трпим киселине. Не волим површна осећања! Један тужака, други се боји, трећи ће сад овамо ући, па ће расплакати: „Гле ти њих, упртили десет јела па говоре о гладнима!“ Површно је, и глупо! Четврти ће вас укорити, екчеленцо, што сте богата. Опростите ми, екчеленцо, — настави он гласно, метнувши руку на срце: — али оно, што сте ви задали нашем иследнику посла, да дан и ноћ тражи ваше лопове, опростите, то је такође ситно с ваше стране. Ја сам пијан, зато и говорим ово сад, али разумете ли — то је ситно!

— Ко га је терао, да се узнемирује, не разумем? — рекох ја, устајући од стола; мени на једном постаде неподношљиво и ја почех ходати око стола. — Ко га је терао, да се узнемирује? Ја га баш нисам молио... Ђаво нека га носи сасвим!

— Тројицу су ухапсили и пустили их, — испало је да нису ти, па сад друге траже, — насмеја се Самур... Не ваља!

— Па ја га уопште нисам молио, да се узнемирује, — рекох ја, готов да заплачем од узбуђења. — Нашто, нашто све то? Па, рецимо, ја нисам био у праву, поступио сам, рецимо, рђаво, али зашто се они старају, да ја будем још више крив?

— Де, де, де, де! — рече Самур, тешећи ме. — Па ја сам пијан, зато сам и рекао. Језик ми је — непријатељ мој. Елем, — уздахну он, — наједосмо се, вишњеваче написмо, па сад распали у спавање.

Он устаде од стола, пољуби Ивана Иванића у чело и, љуљајући се од претоварености, изиђе из трпезарије. Иван Иванић и ја ћутке смо пушили.

— Ја, мили мој, не спавам после ручка, — рече Иван Иванић: — а ви, изволите у собу са канабетима, и одморите се.

Пристао сам. У полумрачној и јако загрејаној соби, која се звала соба са канабетима, беху поређани поред зида, дугачки, широки, јаки и тешки дивани, израда столара Бутиге; на њима су биле спремљене високе, меке и беле постеље, које је, вероватно, наместила старица у наочарима. На једној постели, окренут лицем наслону дивана, без капута и без чизама, спавао је већ Самур; друга постеља очекивала је мене. Скидох капут, изух се и, покоран умору, духу Бутиге, који је обитавао у мирној соби са канабетима, и лаком пријатном хркању Самуровом, легох мирно.

И одмах ми изиђе пред очи жена, њена соба, шеф станице са мрзовољним лицем, сметови снега, пожар у позоришту... Сањао сам и сељаке, који ми беху украли из амбара двадесет врећа ражи...

— Ипак је то добро, што их је иследник пустио, — узвикнух ја кроз сан.

Пробудих се од свог гласа, у недоумици за тренутак гледам у широка леђа Самурова, на ње-

гове прељице од прсника и дебеле пете, затим опет лежем и успављујем се.

Кад сам се пробудио по другипут, био је већ мрак. Самур је спавао. На души ми беше мирно и желео сам што пре кући. Обукох се, па изађем из спаваће собе. Иван Иванић је седео у свом кабинету у великој наслоњачи, сасвим непомично и гледао у једну тачку, па је изгледало, да је био у таквом стању укочености за све време док сам ја спавао.

— Дивно! — рекох ја зевајући. — Ја се тако осећам, као да сам се пробудио после прве ускршње закуске. Ја ћу овако к вама често долазити. Реците ми, јели који пут код вас ручала моја жена?

— Би... ба... би...бивало је, — промрља Иван Иванић, упињићи се, да се покрене. — Прошле суботе је ручала. Да... Она ме воли.

После кратког ћутања ја рекох:

— Сећате ли се, Иване Иванићу, да сте говорили да ја имам рђав карактер, да је са мном тешко живети? Али шта треба учинити, да карактер постане друкчији?

— Не знам, соколе... Ја сам стар човек, да саветујем више не могу. Да... А рекао сам вам тада зато, јер вас волим, као што сам и оца вашег волео. Да... Ја ћу скоро умрети и шта ми треба да кријем од вас и лажем? Тако вам и кажем: волим вас јако, али вас не поштујем... Да, не поштујем.

Он ми се окрете и прошапута, гушећи се:

— Немогуће вас је поштовати, соколе! На први поглед, као да сте добар човек. Спољашност и држање вам је као код француског председника Карно — у илустрацијама сам га ономад видео... да. Говорите високим стилем, и паметни сте, и на положају сте, ни руком човек не може да вас дотакне, али, соколе, душа вам не ваља. Снаге у њој нема... Да.

Једном речју, дивљак сам, — насмејаш се ја. — А жена моја? Реците ми нешто о мојој жени: ви је више познајете.

Желео сам да разговарам о жени, али уђе Самур и поквари.

— Отспавао сам се, умио, — рече он, гледајући наивно у мене: — напићу се чаја са румом па кући.

VII

Било је већ осам часова увече. Из претсобља, до трема, сем Ивана Иванића, испраћали су нас клањајући се и желећи много штошта у животу сељанке, старица у наочарима, девојчице, сељак, а крај коња, у помрчини, стајали су и ражњали неки људи са фењерима, који су учили наше кочијаше, како ће и где боље да прођу, желећи нам срећан пут. Коњи, саонице и људи били су бели.

— Откуд код њега оволико света? — упитах ја, кад су моја тројка и докторов пар коња изишли из дворишта.

— То су све његови робови, — рече Самур. — До њега још није дошао манифест о слободи. Понеки од старе послуге трају последње дане; ту су и разна сирочад која немају куд; а

има и таквих, који су силом ту, па их не може отерати. Загонетан је то старац!

Опет брза вожња, необичан глас пијаног Никанора, ветар и неодољиви снег, који јури у очи, у уста, у све фалте бунде...

„Е, куда ли ме носе!“ — мислио сам ја, а прапорци су се разлегали заједно са докторовим, ветар фијукао, кочијаша су цикали и уз ту бесну хуку ја сам се сећао свих ситница овог чудног, дивљег, јединственог дана у моме животу, и мени се чинило, да сам заиста полудео или да сам постао други човек. Изгледа, да онај кога сам до данас претстављао, као да ми је већ туђ.

Доктор је терао за нама и све време разговарао са својим кочијашем, понекад ме је стизао, возио се упоредо са мном и стално са оном истом наивном увереношћу, да ми је то врло пријатно, нудио ми је цигарету и тражио од мене шибице. Или пак, поравнавши се са мном, на једном би се усправљао у саоницама колико је дуг, па би махао рукавима своје бунде, који су скоро двапут дужи него његове руке, и командовао би:

— Јури Васка! Да претекнемо милионаре! Хајде, мачкице!

И докторове „мачке“, уз гласан и злурад смех Самуров и његовог Васке, јури напред. Мој Никанор је уврећен и задржава тројку, али кад се више не чују докторови прапорци, Никанор подиже лактове, подвикује — и моја тројка суноврат јури у потеру за њима. Ми улазимо у неко село. Појављују се светиљке, силуете кривињара,

и неко виче: „Гле, ђавола!“ Пређосмо, чини ми се, два километра, улица се отегла и краја јој се не види. Кад се изравнасмо са доктором, ишли смо полако, и он затражи шибице, рекавши:

— Чик да израните ову улицу! А, зна се, таквих улица овде има пет, господине. Стани! Стани! — узвикну он. — Окрећи крчми! Треба да се загрејемо и коњи да се одморе.

Зауостависмо се око крчме.

— Није ово само једно овакво село у мојој епархији, — рече доктор, отварајући тешка врата с крештавим ваљком, пропуштајући мене напред. Кад се сред бела дана погледа на такву улицу, крај се не види, а сем тога још колико је ту сокачића да се човек за главу ухвати. Тешко је ту ма шта учинити.

Ми уђосмо у „чисту“ собу, где је исувише мирисало на чаршаве и на улазу скочи са клупе дремљиви сељак у прснику и руској кошуљи. Самур затражи пива, а ја чаја.

— Тешко је ма шта учинити, — рече Самур. — Ваша жена верује, и ја јој се клањам и уважавам је, али сам нимало не верујем. Док наши односи према народу буду носили карактер обичног милосрђа, као у дечијим склоништима или инвалидским домовима, дотле ћемо се само лукаво увијати, изговарати се, варати се, и ништа више. Односи наши треба да буду послови, засновани на рачуници, знању и правичности. Мој Васка је целог свог живота био код мене надничар; није му родило, он је гладан и болестан. Што му дајем сад по петнаест копеја-

ка дневно, тиме га враћам на његов ранији положај радника, тј. чувам своје интересе, а међутим, тих петнаест копејака ја велим, не знам зашто, да је то помоћ, потпора, добротинство. Сад да кажемо овако. По најскромнијем рачуну, дајући по седам копејака на човека и на пет душа у свакој породици, да би се исхранило хиљаду породица треба триста педесет рубаља дневно. Ова цифра одређује наше пословне односе према хиљади породица. А међутим, ми дајемо дневно не триста педесет рубаља већ само десет и говоримо, да је то потпора, помоћ и да смо за то ми сви и ваша супруга дивни људи и нека цвета човечност. Тако је то, душо моја! Ох, кад бисмо ми мање причали о човечности, а више рачунали, резоновали па и савесно се понашали према својим обавезама! Колико је међу нама човечних, осетљивих људи, који искрено јуре по кућама и скупљају прилоге, али не плаћају својим кројачима и куварицама. У нашем животу нема логике, то је оно! Логике!

Ми поћутасмо. Ја у мислима изведох рачун и рекох:

— Хранићу хиљаду породица у току двеста дана. Дођите сутра да поразговарамо.

Ја сам био задовољан, што је то све било тако просто, а бејаш и рад, што ми је Самур одговорио још простије:

— Добро.

Ми платисмо колико треба, па изиђосмо из крчме.

— Волим тако да шврљам, — рече Самур, седајући у саонице. — Екчеленцо, услужите ме шибицом: ја сам своје заборавио у крчми.

Након пола сата његови коњи заостадоше, и услед завијања мењаве већ се нису чули ни његови прапорци. Кад стигох кући, ја се прошетих по својим собама, старајући се да размислим и по могућству да јасније одредим себи свој положај; ја нисам имао за жену готово ниједне фразе, ниједне речи. Глава није радила.

Не смисливши ништа, сиђем доле, жени. Она је стајала у својој соби све у оној истој ружичастој домаћој хаљини и у оној истој пози, као да је од мене бранила своје хартије. Лице јој је изражавало недоумицу и потсмех. Видело се, да се она, сазнавши о моме повратку припремила да не плаче, да не моли, да не брани себе као јуче, већ да ме исмејава, да ми одговара презриво и да поступа одлучно. Лице јој је говорило: кад је тако, довиђења!

— Natalie, ја нисам отпутовао, — рекох ја: — али то није обмана. Ја сам полудео, остарио, болестан сам, постао сам други човек, и сад шта хоћеш то и мисли. Од некадањег себе, ја сам се удаљио са ужасом, па га се са страхом стидим, а овај нови човек, који је у мени од јучерашњег дана, не пушта ме да одем... Не терајте ме, Natalie!

Она ме је погледала право у очи, поверовала ми и у њеним очима синула је узнемиреност. Засењен њеним присуством, загрејан топлотом

њене собе, ја сам брбљао као у бунилу, пружајући јој руке:

— Кажем вам, да сем вас, немам никог ближег. Ја ни за тренутак нисам престајао да чезнем за вама и само ми је у свему сметало тврдоглаво самољубље, те нисам то признавао. Ону прошлост нашу, кад смо живели као муж и жена, ничим не поврати, па и није ни потребно, али ме поставите за вашег слугу, узмите све моје имање и раздајте га коме хоћете. Ја сам миран, Natalie, ја сам задовољан... Ја сам миран.

Жена упорно и радознано гледајући ме право у очи, наједном тихо узвикну, заплака се и побеже у суседну собу. Ја одох у своје одаје, на горњи спрат.

После једног сата ја сам већ писао „Историју железничара“ и гладни ми нису сметали да то радим. Ни ти нереди, које сам видео, кад сам са женом и Самуром пре неколико дана обилаго куће у Пестрову, ни кобни гласови, ни грешке службеника, ни моја блиска старост, — ништа ме није узнемиравало. Као што топовска ђулад у лету и куршуми у рату не сметају војницима да причају о својим пословима, да једу и оправљају обућу, тако и мени више нису сметали гладни да мирно спавам и да се бавим својим личним пословима. Код мене у кући, у дворишту и далеко унаоколо кључа од посла, који доктор зове „добротворна оргија“. Жена ми често долази и узнемирено баца поглед на моје собе, као да тражи, шта би још могла дати гладнима, да би „нашла оправдања своме животу“. И ја видим, да

неће, захваљујући њој, од нашег имања ускоро
остати ништа, и ми ћемо бити сиромаси, али и
то ме не узнемирује, и ја јој се радосно осме-
хујем...

Шта ће даље бити — не знам.

28437

